

Cobolyprém gyönyörűséges
imát honnan vesznek?

Schmidt Éva Könyvtár 9.

Cobolyprém gyönyörűséges imát honnan vesznek?

Kultikus énekek Schmidt Éva 1980-as és 1982-es gyűjtéséből

Szerkesztette:
Kacskovics-Reményi Andrea
Sipos Mária

**ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont
Budapest
2025**

A kötet megjelenését támogatta:

ELKH (HUN-REN) SA-106/2021

NKFIH 2020-2-1.1-ED-2021-00189

ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja

ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont, 2022–2025

ELTE | HUMÁN TUDOMÁNYOK
KUTATÓKÖZPONTJA

ELTE | NYELVTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT

SCHMIDT ÉVA
ARCHÍVUM

Technikai szerkesztés és borítóterv:
Fancsek Krisztina

A borító Schmidt Éva fotójának felhasználásával készült
(MTA_NTI_VII.5_F_659).

ISBN 978-615-6678-13-3

Felelős kiadó: Balogh Balázs és Prószéky Gábor
ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont
© Schmidt Éva jogutódja

Nyomdai munkálatok:
Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ

Kultikus énekek Schmidt Éva 1980-as és 1982-es gyűjtésében 7

I. BÁLVÁNYOK KULTUSZA 23

I.1. Hősének 26

Megindult folyóm hét forrásánál 28

I.2. Istenidéző imák 44

Fejedelem, arany, király 45

Sötét cobolyt sötétre vágó földön 50

II. MEDVEÜNNEPI MŰFAJOK 55

II.1. Medveénekek 58

II.1.1. A medve leszállása az égből 59

Felső ég-isten atyám 59

II.1.2. Keltőének 78

Állat, ébredj, ébredj, ébredj 78

II.1.3. A medvevadász éneke 81

Tíznőszájas szájas nő 81

II.2. Medveünnepi bálványidézők 90

Emberes *mɔjaŋ* folyóm forrásvidékénél 91

Hétszárnyú *sĩrɕɔw*-öreg 95

Madárka énekelte, vidám városom végében 98

Sügércsont-savanyodó áradmánytó 101

Fehér csukabőr színűre vert falú házban 104

Lúdhangos, hangos áradmánytó partján 107

Hét vörösfenyő magasságú városod tetejében 110

Fekete vizű, táplálékos Nagy-Szoszvád közepénél 116

Futó ló formájú városod végében 119

Magányos patakvidék haragos úrnője 123

Atyja akaratát keresztezett úrnő 127

II.3. Medveünnepi színjátékénekek 130

Az Erdei öreg és a hét kisgyerek 132

Táplálékos Nyarasz melléki kis úrnő anyám 134

Tunzingorti három lány 139

A <i>szχtas</i> folyó oldalán	141
Úrnó, aszott úrnő	144
Hivatkozások	147
Rövidítésjegyzék	150
Az énekek jegyzéke jelzettel és lapszámmal	151

ELŐSZÓ

Kultikus énekek Schmidt Éva 1980-as és 1982-es gyűjtésében

Kötetünk a Schmidt Éva által 1980-as és 1982-es terepmunkája során gyűjtött, egyéni énekeket tartalmazó Schmidt Éva Könyvtár (SÉK) 7. kötetének párja abban az értelemben, hogy a két korai gyűjtésből származó énekeket közöl: ebben azonban kultikus énekek szerepelnek. Legnagyobb részük a medveünnepi szertartáshoz, kisebb részük bálványszellemek kultuszához köthető, valamint egy hőséneket is közreadunk. Tehát míg a 7. kötetben hanti sorsokat, egyéniségeket, attitűdöket ismerhet meg az érdeklődő, itt abban a különleges élményben lehet része, hogy a hantik vallásosságához kapcsolódó folklór alkotásokat olvashat. Mivel ezeket a gyűjtéseket Schmidt Éva a rá jellemző alapos-sággal dolgozta fel, az egyes énekekről szóló háttérszövegekből, lábjegyzetekből áradó információk és érdekességek olvastán a laikus olvasó sem laikusnak érzi magát, hanem feltárulnak számára egy természeti vallás gyakorlásának emelkedett pillanatai és nagyon is földi vonatkozásai. A folkloristáknak ez a kiadvány sok egyéb mellett azért lehet érdekes, mert ez is abba enged betekintést, hogy miképpen alakult a 20. század második felében a hagyományos obi-ugor műfajok sorsa. A kötetben közölt 22 ének – ha nem is fedti le a hanti kultikus énekek teljes skáláját – számos műfajba ad betekintést.

A jelen bevezető nem törekszik összefoglalni a folklorisztika eddigi eredményeit, illetve a klasszikus terepmunkák beszámolóit áldozásokról, medveünnepokről, és nem ismétli el Schmidt Éva lényeglátó, de más kötetekben már kiadott mondandóit a vallási modellálásról vagy a műfajok rendszeréről. Csupán rövid áttekintést kíván adni a kötetben olvasható kultikus énekekről, illetve azokról a szertartásokról, amelyekhez kapcsolódnak.

A kötet felépítéséről

A kötet címét az Ob alsó folyása mentén nagy tiszteletnek örvendő Kazimi istennő medveünnepen elhangzó bálványénekéből merített-

tük (*Magányos patakvidék haragos úrnője* – 1982.PO.17). Az eredeti részlet így hangzik:

*cobolyprém gyönyörűséges imát,
vadprém gyönyörűséges imát
honnán vesznek?*

Azért esett erre a választásunk, mert jelzi a szövegek szakrális voltát, utal valamelyest a tárgyi kultúrára, illetve az obi-ugor népek folklórjának gyakran visszatérő fordulatát is tartalmazza. Munkácsi Bernát is tárgyalja ezt a Vogul népköltési gyűjteményben mint az ima gyakori kifejezését, és ott kiderül: tévedünk, ha azt gondoljuk, valamiféle hasonlítás áll a háttérben. Nem arról van szó, hogy olyan gyönyörűséges az imádság, mint a cobolyprém – a szép és értékes prémekek áldozati ajándékok szoktak lenni:

*... Nyuszt[prém]-könyörgést, hód[prém]-könyörgést tettem im
le neked ...*

(VNGy II: 0484).

A borítón szereplő illusztráció Schmidt Éva egyik tárgyfotójának felhasználásával készült (leltári jelzete: MTA_NTI_VII.5_F_659). A posztóból varrt díszítés szintén egy nagyhatalmú istenséget ábrázol, a Világügyelő Férfi. Ő Felső-Ég-Atya (más fordításban Felső Ég-isten atya) legkisebb fia, aki – szárnyas lován naponta átszelve a világot – a világrendre és az emberekre is vigyáz.

A jelen kötetben az énekeket műfajok szerint csoportosítottuk. A kultikus énekek Schmidt Éva felosztása szerint a kollektív szerzőségű, improvizációt nem engedélyező műfajok közé tartoznak.¹ Emiatt a kultikus szövegek esetében másként értendő az énekeshez kötöttség, hiszen az egyéni énekekhez képest ezek előadását más előadói készségek és más előadói lehetőségek jellemzik.

A közzétett anyag két énekestől származik, mindketten férfiak, hiszen a kultikus énekeket jellemzően férfiak adják elő. Kiváló énekesek lévén előadóink szerepeltek az egyéni énekeket közzétevő kötetben is. A Tugijani faluban gyűjtött két ének előadója az 1928

¹ SÉK6: 85, 87.

körül született Joszif Alekszejevics Griskin, akinek életéről rendkívül keveset tudunk. A polnovati internátusi éveket leszámítva szülőfaluját, Tugijanit nem hagyta el. Hosszú éveken keresztül a helyi kolhoz elnökeként dolgozott. Feleségével öt gyermeket neveltek. Az énekek túlnyomó többségét a gyűjtés idején 75 éves Grigorij Prokopjevics Szmolin énekelte Polnovat faluban. Schmidt Éva szerint Tunzingortban született, más források szerint Muligortban;² rendkívül nehéz kisgyermekkorra volt. Fiatalon, vadászatok és medveünnepek alkalmával sajátította el a kultikus énekeket. Később vadórként dolgozott, és elismert vadász vált belőle. Feleségével, aki szintén kiváló énekes volt, a falvak átszervezése során került Polnovatba, ezért – noha Polnovat falu Tugijanihoz hasonlóan a kazimi nyelvjárasterülethez tartozik³ – Grigorij Szmolin énekei a délebbi, *t-ző*, serkáli nyelvjárásban hangzottak el. Énektudását, mitológiai ismereteit vejének, Vaszilij Kuzmics Akszjonovnak adta át.

Szmolin egyik énekét (*Felső Ég-isten atyám* – 1982.PO.91) Schmidt Éva Huszár Lajossal társszerzőségben, részletes elemzések tartalmazó cikk formájában már közzétette az 1980-as években,⁴ de ennek az éneknek a jelen kötetben is helye van. A hozzáfűzött bevezető szövegben nemcsak a kiváló énekesről olvashatunk bővebben,⁵ hanem azt is felmérhetjük, hogy azok a rövid leírások, amelyek a többi éneket bevezetik, mennyi további ismerettel egészülhettek volna ki, ha Schmidt Évának módja lett volna valamennyi gyűjtését ilyen részletesen feldolgozni. Nem utolsósorban ez az oka annak, hogy általánosabb információk is ennek az éneknek a bemutatásában olvashatók. Emiatt szerepelhetne a kötetben kezdő énekként is, de nem tűnt célszerűnek megbontani az elrendezés logikáját.

A kötet első része (I.) a bálványszellemek tiszteletéhez kötődik. A második részben (II.) a medveünnephez kapcsolódó énekek olvashatók.

A fejezetek elé, illetve alfejezetekben minden műfajhoz választottunk néhány, korábbi gyűjtőktől és feldolgozóktól, esetenként Schmidt Évától származó idézetet. Nem egyszerűen mottószerepük van: rövid összefoglalásnak, illetve emlékeztetőnek szántuk az adott fejezetben

² <https://folk.oupiir.ru/entity/PERSON/3579635?page=3&index=132>

³ Az említett falvakról bővebben: SÉK7: 81–84, 157–158.

⁴ Schmidt – Huszár 1983; valamint angolra fordítva is meg fog jelenni.

⁵ Lásd továbbá a *Fejedelem, arany, király* (1982.PO.21) ének bevezetőjét.

bemutatott műfajról, hogy megkönnyítsék az énekek értelmezését, valamint felidézzék a bevezetőben olvasottakat. E szemelvényeket az énekszövegekkel és Schmidt Éva háttérszövegeivel összevetve esetenként arról is fogalmat lehet alkotni, hogy az 1980-as évek folklórja miben különbözik a régebbi gyűjtések hasonló műfajaitól.

Az I. rész műfajai

A bálványszellemekhez kapcsolódó részt egy hősének indítja, a második alfejezet pedig két istenidéző imát tartalmaz.

Hősének

A magyar olvasó számára Reguly Antal, illetve Munkácsi Bernát munkássága révén ismerősek lehetnek az általában ezer vagy többezer soros hanti és manysi hősének. Ezekben különféle magasztos és hősies tettek (harcok mitológiai lényekkel, bosszú, hadakozás szomszédos ellenséggel, feleségszerzés stb.) állnak a történetek középpontjában.⁶ Amit azonban a műfaj nevéből nem feltétlenül lehet megsejteni, az az, hogy ezek a tettek az adott közösségek bálványaihoz, védőszellemmé vált hőseihez tartoznak, vagyis a hősének az ő kultuszukat ápolják, adják tovább generációról generációra. Nem csupán régi történetek tehát, hanem azt örökítik meg, hogy a közösség számára jelentős hősök miatt „ülepdedek bálvánnyá”. Ezért van a kötetet indító hőséneknek is a kultikus énekek között a helye – még ha nem is bálvánnyá válással végződik.

A dicső tettek elbeszéléséhez nagyon jól illenek a különféle stílusesszékkel (tőismétlés, paralelizmus, hasonlat, metafora) bőségesen ékesített formulák, kifejezések. A kötetben szereplő ének hőse a pipadohány beszerzését tűzte ki célul. Más szóval az utazás meg-hökkentően hétköznapi célt szolgál, ha maga az út megtétele végül kalandosnak bizonyul is, ezért sajátos hatást keltenek a megszokott folklór fordulatok. A stílus közelebb áll az egyéni énekek hajlékony, könnyedebb szövegéhez, mint Reguly hősénekeinek komótosabb hömpölygéséhez:

⁶ Demény 1977; Demény 1978.

*Kis ének vigasságával
a lúd-hangos keskeny folyón
evezgetek én,
réce-hangos keskeny folyón
mendegélek én.
Sokáig hogy mentem, ki tudta,
röviden hogy mentem, ki tudta?*

Az utazás – és ez is világossá válik Schmidt Éva jegyzeteiből – azért több egy egyszerű beszerzésnél, mert kiemelt személynek, a helyi bálvány őrzőjének útjáról van szó.

Istenidéző imák

A második alfejezet is a bálványok kultuszával kapcsolatos. Az obi-ugor népek vallásában – ahogy más természeti nép vallásában is – nagy szerepet játszanak az isteneknek, bálványszellemeknek bemutatott áldozatok. Az idézőénekek arra szolgálnak, hogy a helyszínre invitálják az adott bálványszellemet, aki így részesülhet az étel- vagy a véres áldozatból. Munkácsi Bernát tartalmilag nyolc lehetséges egységet különített el bennük:

- az istenség megnevezése (jelzői, területe, kiválósága)
- figyelmének felhívása utalással természetfölötti képességeire
- utalás a készülő áldozatra, az áldozó tér berendezésére
- kérés, hogy szálljon le az áldozati állathoz, és vezesse az Ég-
atya elé
- kérés, hogy folyamodjék az Égatyához az imádkozókért
- hivatkozás az istenség korábban tapasztalt jóindulatára
- a fohászkodás tényleges oka
- befejezés: a fohászkodó az istenség kegyességébe ajánlja kö-
nyörgését.⁷

Az itt közölt idézőénekekben a fenti tartalmi egységeknek nem mindegyike kap részletes kidolgozást.

A kötet nagyobbik részét (II.) a medveünnepi műfajok teszik ki.

⁷ VNGy II: 0486–0494.

Rövid kitérő: a medvekultusz és a medveünnep

Ha az olvasó történetesen magyar vagy finnugor szakos volt az egyetemen, akkor egy egyetemi tankönyvként használt cikkgyűjteményben kezébe kerülhetett Bán Aladár bő száz évvel ezelőtt írt cikke⁸, és tudja, hogy a medve a világ legkülönbözőbb tájain örvend(ett) nagy tiszteletnek. Az ókori görög mitológiában is van ennek nyoma, de ismert a borneói dajakok, számos amerikai indián törzs, az ainuk (Japán), a nanajok (külső nevükön goldok; az Amur mentén), a nyivhek (más néven giljakok; az Amur deltájánál és a Szahalin-szigeten), a burjátok (Burjátföld, Jakutföld, és ezekkel szomszédos területek), a jakutok (Jakutföld), illetve a grönlandi inuitok (korábban használatos nevükön: eszkimók) körében is. Bán Aladár a finnugor népek körében a manysikat (korábban: vogulok), a hantikat (osztjakok), a finneket, valamint a számikat (lappok) említi mint a medvét tisztelő népeket.

Az, hogy a medveünnep gyakorlatilag az egész északi féltekén megfigyelhető, összehasonlító elemzésekre sarkallta a kutatókat. A hasonlóságok és az eltérések mérlegelése azt a nézetet erősíti meg, hogy a különböző területek kultikus gyakorlatai nem egy töről fakadnak, még az uráli népek körén belül sem.⁹

Meghökkenítő elterjedtsége ellenére az európai kultúrákban ritkán esik szó a tulajdonképpeni medvetiszteletről, bár arra is volt példa, hogy színvonalas tudományszerűsítő fikció sokat hozzátett az ismertségéhez.¹⁰ Gyakrabban találkozunk az „orosz medve” szókapcsolattal, amely tulajdonképpen fenyegető politikai metafora¹¹ – és ennek kialakulása vélhetőleg nem független az orosz birodalmi területeken különféle népek körében ismert respektustól a medvék irányában.

A medveünnep nem különösebben ismert Magyarországon, noha számtalan régi magyar gyűjtő és tudós, például Reguly Antal, Pápay József, Munkácsi Bernát szerzett érdemeket dokumentálásában, illetve a gyűjtött anyagok fordításában és feldolgozásában. E művek

⁸ Bán 1977.

⁹ Rydving 2010.

¹⁰ Auel 1980.

¹¹ [E metafora használata hallgatóságos elismerése annak, hogy az orosz medve agresszívvé és kiszámíthatatlanná válhat, ha fenyegetve érzi magát. – a szerk. ford.] (Pynnöniemi 2015).

a legtöbb oktató- és kutatóhelyi könyvtár polcain ott sorakoznak, de az érdeklődő nagyközönség látóterén kívül maradnak.

Az elérhetők közé tartoznak azonban az alábbiak. Az elmúlt száz év szakirodalmát magyarul Nagy Zoltán kötetbevezetője foglalja össze tömören.¹² Bán Aladár, Valerij Csernyecov, illetve Artturi Kannisto írásai az említett cikkgyűjteményben¹³ a medveünnep elterjedtségét, kialakulását és lefolyását írják le.¹⁴ A SÉK5 Schmidt Évának a medve-kultusszal mint modelláló rendszerrel kapcsolatos írásait tartalmazza néhány kiváló stílusú, rövidebb, ismeretterjesztő cikkével egyetemben, a SÉK6 anyagában pedig a műfajok rendszerezéséről lehet olvasni.

A medveünnepet alapjában véve két dolog határozza meg. Egyrészt sikeresen elejtették az erdő legfélelmetesebb, hatalmas lakóját, akinek húsából felszabadult, közösségi ünnep szintű lakomát lehet rendezni. Másrészt a medve égi, isteni eredetű, akinek elejtése vétek, és ezért ki kell engesztelni; továbbá – mivel „vendég” és szórakoztatni illendő – tiszteletére megidézik az isten- és szellemvilág számtalan alakját, de mulattatására vidám, abszurd és vaskos humorú jeleneteket is előadnak. Így tehát olyan közösségi esemény kerekedik, amely alkalmas arra, hogy a fiatalabbak megismerjék a hanti vagy manysi panteont és az ehhez köthető folklórt, ugyanakkor a közösség életét vezérlő morális szabályokat is. A napokon át tartó szakrális előadások, könnyedebb színjátékok és a lakomázás a vitális, szellemi és vallási értékek komplex ünnepét eredményezik.

Csernyecov a régmúltba teszi kialakulását: „A medveünnep fő vonásai alapján feltehetőleg a nemzetségi szervezet és a totemizmus kialakulása idején jött létre a periodikus mágikus vadászritusok alapján.”¹⁵ A medveünnepi folklór olvasásával bizonyosan egészen távoli múltban gyökeredző rituáléba nyerhetünk betekintést. Ugyanakkor az obi-ugor népek medvekultusza ma is élő hagyomány, amely természetesen nem marad független a mai időktől (területi változatok keveredése, a többség és a tudomány különböző indíttatású, de felfokozott érdeklődése az őshonos népek kultúrája iránt stb.) sem.¹⁶

¹² Nagy 2021: 11–12.

¹³ Domokos 1977.

¹⁴ Kannisto 1977.

¹⁵ Csernyecov 1977: 204.

¹⁶ Dudeck 2022.

A II. részben szereplő műfajok

„Medveének” összefoglaló cím alatt Munkácsi gyűjtései alapján Kálmán Béla tíz műfajt különböztet meg:

- az égből való leszállás énekei;
- a Világügyelő Férfitől való leteríttetés énekei;
- ébresztő, keltő énekek;
- a medveünnepet záró vagy kikísérő énekek;
- egyszerű medveénekek;
- istenjóslatos medveénekek;
- medveadászhősök énekei;
- medveeskü-énekek;
- medvebosszú-énekek;
- egyéb medveénekek.¹⁷

Schmidt Éva 1980-as évekbeli gyűjtéseiben ezek közül három szerepel, azonban a medveünnep további két, nem a medveénekekhez sorolható műfaja is képviselve van köztük. A kötetben így az alább részletezett műfajokra olvasható példa.

Az égből leeresztés éneke

A medvekultusz központi jelentőségű motívumát, a medve földre érkezését, pontosabban az égből történő leeresztését meséli el a fejezet első darabja. A Huszár Lajossal közösen jegyzett, fentebb említett cikkben a szerzők komplex elemzést adnak. Ez a leggazdagabban tárgyalt és kommentált ének a kötetben, noha csak a magyar ének-szöveget, az arra vonatkozó lábjegyzeteket és a teljes ismertető szöveget vettük át, a hanti szöveget, az ahhoz tartozó lábjegyzeteket, a zenei elemzést nem.

Medvekeltő ének

A medveünnep összes reggelén elmondott, úgynevezett medvekeltő ének a második a medveünnepi fejezetben. Ennek a műfajnak

¹⁷ Munkácsi–Kálmán 1952: 117–132.

a medveünnep folyamatában strukturáló szerepe van, azt jelzi, hogy az aznapi rítusok kezdetüket veszik.

A medve leterítése

Van a gyűjteményben egy különös medvevadászatot elmesélő ének, amely egy asszony rátermettséget magasztalja: ő öli meg a medvét. Ez a történet társadalmi szempontból nem tipikus, de mint folklórmotívum ismert, a manysi medveénekek között is van megfelelője: Rapeszke asszony kalandja.¹⁸

Bálványok táncénekei

Jóval több, összesen 11 szöveg tartozik a medveünnepen megidézett bálványok táncénekeinek kategóriájába. Ezek az énekek rendszerint a környék bálványait idézik meg.

Leírások szerint¹⁹ először a kisebb bálványszellemek kerülnek sorra, a legnagyobb tiszteletnek örvendő bálványszellemek pedig a táncénekes rész végére maradnak. Mi is ilyen sorrendet alakítottunk ki a fejezetben: a sort az Erdei öreget, a Szent-városi öreget, a Szoszva-középi öreget, a Kazimi istennőt, valamint Kis Kaltest és a lányát megidéző énekek zárják. A kisebb bálványszellemek énekei közül Grigorij Szmolin énekei azonban nem feltétlenül lakóhelye, Polnovat környékének alacsonyabb rendű bálványait képviselik, hanem – mivel az énekes délebből származott – szülőföldjének védőszellemeit is felvonultatják. Ezek az énekek azért is különösen becsesek, mert e bálványok kultusza már a gyűjtés idején sem volt igazán megismerhető: a jegyzetekből az derül ki, hogy a bálványok állatalakjával, kapcsolatrendszerével stb. már Grigorij Szmolin sem volt tisztában.

Azok a falvak kerülnek elő ezekben az énekekben, amelyeket Steinitz 1930-as években gyűjtött szövegeiből jól ismerhetünk. Adatközlője, Kirill Illarionovics Maremjanyin, aki kb. 10 évvel lehetett idősebb Grigorij Szmolinnál, ifjúkori kalandjai, például éppen a medvevadászat és medveünnep kapcsán még emlegette őket történeteiben.²⁰ Amint az énekekhez tartozó információs szövegekben

¹⁸ Munkácsi 1893: 358–367; Kálmán 1980: 246–248.

¹⁹ Moldanov 1999: 42–3; 60–62.

²⁰ Steinitz 1989: 131–200.

Schmidt Éva mindig jelzi is, e települések – például *lõx-tõxæt kurt, nõrkæ kurt, şuxtar kurt* – még a 20. század első évtizedeiben elnéptelenedtek. Más szóval e falvak kultúrájából ezek a gyűjtések az utolsó pillanatban őriztek meg valamennyit az utókor számára.

Másfajta érdekességet is tartogat az az ének, amely egy templomos falu bálványáról szól (*Fehér csukabőr színűre vert falú házban* – 1982. PO.35): az ő alakjában keveredtek az obi-ugorok vallásának bizonyos elemei (a bálványkultusz) a pravoszláv elképzelésekkel (keresztény istenkép), ami egyébként nem kirívó eset a hanti folklórban.²¹

Medveünnepi színjátékok

Az utolsó alfejezetben 5 medveünnepi színjáték olvasható. Az első (*Az Erdei öreg és a hét kisgyerek* – 1982.TU.51), amelynek szokatlan módon hanti és magyar címet is adott Schmidt Éva, egészen rövid töredék. A második (*Táplálékos Nyarasz melléki kis úrnő* – 1982. PO.14) cseppet sem vidám történet egy férjhez kényszerített lányról, amelyet voltaképpen csak elénekelnek, de nem játszanak el. A következő (*Tunzingorti három lány* – 1982.PO.23) három felserdült lány büszkélkedése. A végére a két vaskosabb humorút hagytuk: az egyikben (*A sõxtaş folyó oldalán* – 1982.PO.25) szőrös öregek (medvék) nagyhasú tehenet (?) környékeznek meg, miközben a helyszínen sokat sejtetően lenyomott aljnövényzetet említene. Olyan ének (*Úrnő, aszott úrnő* – 1982.PO.31) zárja a fejezetet, amelyben egy aszott vénasszony kelletti magát a nézőközönségnek, nem fukarkodva sem a sikamlós verbális célzásokkal, sem pedig az obszcén mozdulatokkal.

A medveünnepi műfajok kapcsolatai

Az egyéni énekeket közzétevő kötet (SÉK7) tartalmaz néhány olyan szöveget, amelyek valamilyen mértékben kapcsolatban vannak medveünnepi műfajokkal is. Több olyan példa akad, amelyek arra engednek következtetni, hogy az érdekes, megfontolásra érdemes élet-történetek, vagy valamilyen módon szórakoztatóvá tehető egyéni

²¹ Steinitz 1950: 91–99; magyar fordítással: SÉK3: 164–177.

énekek találják meg az utat a medveünnepi színjátékok közé.

A *Vászka bátyám, bátyám, Vászka I.* (1982.PO.13, SÉK7: 166–167; variánsa: *Vászka bátyám, bátyám, Vászka II.*, 1982.PO.37, SÉK7: 171–172) kezdetű éneket egyszerű női énekként adta elő az énekes, de Schmidt Éva a szöveg erotikus jellege alapján azt valószínűsítette, hogy színjátékekként is funkcionált.

A *Medvegombos, táplálékos Nyarasz* című (1980.PE.4) ének (SÉK7: 38–40) az akarata ellenére férjhez kényszerített lány sorsát mondja el. Ott az énekes egyszerű női éneknek állította be, és csak később mondták ki róla, hogy medveünnepi színjátékének. A jelen kötetben a *Táplálékos Nyarasz melléki kis úrnő* című ének (1982.PO.14) hasonló tartalmú, amint erre az énekek jegyzetei is utalnak.

Ugyancsak érdekes példája annak, miképpen válik medveünnepi színjátékká egy különös sorsú ember egyéni éneke a szintén a SÉK7-ben megjelentetett *ÉN, kicsike, énekelek* (1982.PO.43) kezdetű ének (186–187). Erről Schmidt Éva egyfelől leírja, hogy milyen öltözetben, milyen előadói bravúrokkal adták elő a történetet medveünnepken. Másfelől azt is, hogy Szmolinék még személyesen ismerték azt az együgyű fiút, aki nyomorultabb volt a többiekénél, de énekének nagyon szép dallama volt.²²

Az egyes énekek közlése

A kötet tehát teljes egészében Schmidt Éva munkáját tartalmazza. Minden, a könnyebb értelmezést segítő szerkesztői megjegyzés szögletes zárójelben szerepel: [...].

Schmidt Éva feldolgozási módszeréről

A feldolgozás kiindulópontja természetesen a Schmidt Éva által készített hangfelvétel. A kutatónő feldolgozása folytán egy-egy ének mappájában maximálisan a következők találhatók: (a) hanti szöveg; (b) a hanti szöveghez fűzött nyelvi magyarázatok; (c) magyar fordítás; (d) a magyar fordításhoz fűzött nyelvi és kulturális magyarázatok; (e) ismertető (kötetünkben: bevezető) szöveg; (f) színkódokkal

²² Schmidt Éva szerint feltehetőleg tatár eredetű, lá-pentaton dallama volt.

és speciális jelölésekkel ellátott metrikai táblázat.²³ Az énekek bizonyos hányadához Lázár Katalin a hanganyag alapján zenei lejegyzést (kottát) is készített (g). Az egyes énekek feldolgozottsága nem terjed ki minden esetben az összes fenti modulra. Kötetünkben azokat a gyűjtéseket publikáljuk, amelyekhez készült magyar fordítás. A felsorolt részekből az ismertető (bevezető) szöveget, az énekek magyar fordítását, valamint az ahhoz fűzött jegyzeteket tesszük közzé, a hangfelvétel és a feldolgozás többi része a honlapon²⁴ érhető el.

Az egyes énekek történetéről, a gyűjtés körülményeiről, a műfaj sajátosságairól, az adott ének egyedi vonásairól az énekhez tartozó háttérszövegekből tudhatunk meg ritka érdekességeket. Például, hogy miként viszonyulnak az előadók az énekek szakralitásához, ahhoz a gyűjtési szituációhoz, hogy egy kultúrán kívülről érkező, női kutatonak kell a medveünnep keretein kívül előadniuk az adott éneket. – Ezek a rövid, tömör szövegek nemcsak arról tanúskodnak, hogy Schmidt Éva már első expedíciói idején is minden éneket a maga kulturális kontextusában volt képes szemlélni, hanem nagyon sok eseti érdekességet, információt is hordoznak.

A korábbi szövegkiadásokban is felhívtuk a figyelmet arra, hogy a szövegekhez fűzött nyelvi és kulturális jegyzetek mennyit segítenek a szövegek megértésében. A jelen anyagból a legjobb példa erre a medveműnyelv²⁵ magyarázata. Mivel a medve megnevezése, említése, különösen pedig megölése és elfogyasztása tabu alá esik, mindkét obi-ugor nyelvben kialakult egy olyan nyelvezet, amely lehetővé teszi a beavatottak számára ezeknek a tartalmaknak a tárgyalását – például kissé eltorzított vagy egészen más szavakkal. Az alábbi néhány sort senki nem értené magyarázatok nélkül:

*Mocsári állat öcsénk bizony
vágott posztó sok mintájának
sokját vitte (arra),*

²³ A hanti folklórban a művészi hatás fontos tényezője, a kreativitás megnyilvánulása, hogy a zenei sornál következetesen rövidebb (kisebb szótagszámú) szöveget változatos nyelvi eszközökkel igazítják a zenei sorhoz. Ennek eszközeit vizualizálják Schmidt Éva színes metrikai táblázatai.

²⁴ <https://schmidt-eva-archivum.nyttud.hu/hu>

²⁵ A medveműnyelv monográfiaként történő bemutatása és feldolgozása Bakró-Nagy Marianne munkája (Sz. Bakró-Nagy 1979).

*vágott posztó sok mintájának
sokját csinálta (arra). (Tíz nőszájas szájas nő – 1982. PO.26)*

A „mocsári állat öcsénk” a medve számtalan tabunévének egyike. Azonban azt sem szabad kimondani, hogy ott hagyta a lábnyomait a parti homokban, ezért az obi-ugor népek ruházkodásában oly jellemző prém- és posztómozaik szóval utaltak a nevének nem nevezendő mintázatra.

Ilyen továbbá a fentebb említett sok pajzán részlet (*A soxtás folyó oldalán* – 1982.PO.25), hiszen ha Schmidt Éva nem magyarázná el, hogy a piros bogyók említése egyben női genitáliára történő utalás, a szöveg kétértelmősége számunkra nem nyilvánulna meg.

A fentiek miatt tehát e nyelvi vagy kulturális, sok esetben szétválaszthatatlanul nyelvi-kulturális magyarázatok nélkül bizonyosan sokkal kevesebbet értenénk meg e szövegekből.

Az énekek címe

Az eredetileg cím nélküli énekeket az előző folklórkötethez hasonlóan minden esetben elláttuk címmel. Ezeket általában az első sorokból vontuk el, és csak minimális további módosítást hajtottunk végre a címszerűség kedvéért (például a kötőjel, a zárójel vagy a zárójelezett elem elhagyása):

*Magányos patak(vidék) haragos úrnője(ként)
magányos folyó(vidék) haragos úrnője(ként)
lakoztom közben
lakoztom közben, lakoztom közben (...)*

A fenti kezdősorokból a következő címet vontuk el: *Magányos patakvidék haragos úrnője* (1982.PO.17).

Az énekek adatai

Az ének címe után az énekes nevét adjuk meg. Ezt követi az énekek eredeti jelzete, amely informál a gyűjtés idejéről (Schmidt Éva minden itt közölt éneket 1982 augusztusában rögzített) és helyéről (Polnovat = PO, Tugijani = TU); a falunév rövidítése utáni számok technikai jel-

legűek. E jelzetek segítik az olvasókat abban, hogy a honlapon megtalálják az énekhez tartozó hangfelvételt, a hanti lejegyzést, a nyelvi jegyzeteket, valamint – amennyiben készültek ilyenek – a kottát és a metrikai táblázatokat.

Az énekek magyar fordításához tartozó lábjegyzeteken természetesen nem változtattunk.

Helyesírási kérdések

Az énekekben gyakran találkozhat az olvasó olyan szavakkal, szókapcsolatokkal, amelyek helyesírása nem felel meg a mai szabályoknak. Az írógép korlátozott lehetőségeivel összefüggő hibákat a magánhangzó-jelölésben mindig javítottuk, de a szavak egybe- vagy különírása tekintetében rendszerint követtük Schmidt Éva írásmódját. Az általa készített fordítás ugyanis – az obugrisztikai hagyományokhoz illeszkedően – a hanti mondatok eredeti struktúrájához kíván igazodni. Az alábbi szókapcsolatot (*Emberes moŋaŋ folyóm forrásvidékénél* –1982.PO.18A):

vörösfenyő fa kilincses jó ajtót

a mai szabályok szerint a következőképpen kellene tagolni:

vörösfenyőfa-kilincses jó ajtót

A hanti szövegben azonban a 'vörösfenyő' egyetlen morfémből álló szó (*naŋk*), a 'fa' újabb önálló szó (*juχ, jũχ*), és a szöveghű nyelvészeti fordításokban tradíció, hogy a magyar verzió az eredeti struktúrát igyekszik visszaadni.

Másrészt a kötőjelezés utalhat olyan összetartozásra két főnév között, amelyek viszonya különbözik az összetett szó elemei közöttitől (*Tíz-nő-szájas szájas nő* – 1982.PO.26):

Tíz-nő-szájas szájas nő / húsz-nő-szájas szájas nő

(...)

Keze-tudó ügyes nőtől (...) lába-tudó-ügyes férfitől.

Mivel Schmidt Éva kötőjelezési gyakorlatának sajátos nyelvészeti okai vannak, a folklórszövegek fordításában ezt egységesen változtatás nélkül hagytuk.

Ebben a kötetben ugyan nincs mód arra, hogy a szöveg zenei és metrikai jellemzőit is bemutassuk, de a verssorok tipográfiája helyenként tükrözi azt a komplex látásmódot, amellyel Schmidt Éva a sajátos obi-ugor énekkultúrához közelített. Más szóval a tabulált / beljebb kezdett sorokban a töredékes szöveg elhelyezkedése mutatja meg, hogy zenei, metrikai értelemben hol történt kihagyás:

*Hering hal halászszerencsés áradmánytó,
szírok hal halászszerencsés áradmánytó,
halászszerencsés áradmánytavam partján
cobolyprém, cobolyprém*

*lágymát,
vadprém lágymát
intéztek hozzám.*

(Madárka énekelte vidám városom végében – 1982.PO.24)

Köszönetnyilvánítás

A zenei lejegyzés kivételével az énekek feldolgozását teljes egészében Schmidt Éva végezte el, közzétételük azonban sok közreműködő munkájából tevődik össze.

Vitalij Szigiljetov kollégánk digitalizálta a kéziratok valamennyi részét, és az állományt áttekinthető struktúrába rendezte. Csepregi Mártát és Ruttkay-Miklián Esztert köszönet illeti a hanti kultúra részleteivel kapcsolatos konzultációkért, valamint az előszó írása és a szerkesztés során tőlük kapott tanácsokért. Szabó Andrea és Bednárík János nélkülözhetetlen segítséget nyújtott a hiányzó adatok felkutatásában a hagyatékon belül. A címlapon felhasznált fotót Ruttkay-Miklián Eszter ajánlotta figyelmünkbe, az utómunkálatokért szintén Szabó Andreát illeti köszönet. Fancsek Krisztina a kötet technikai szerkesztésén, tördelésén túl végtelen rugalmassággal működött közre a címlap végső formájának megtalálásában. Mindannyiuk munkáját köszönjük!

a szerkesztők

I.
BÁLVÁNYOK KULTUSZA

A bálványszellem alapfunkciója az ártó lények, különösen a betegségszellemek távoltartása és a veszélyhelyzetekben való segítség, ehhez kötelezően hozzájárul a halász-vadász szerencse biztosítása is. Két megjelenülési formája van: ember alakját általában kardos-páncélos harcosnak, ill. ékszerekkel dúsan díszített úrnőnek képzelik, állat alakja a vadon élő állatok egy meghatározott faja – ez tabu a hozzá tartozó társadalmi egység számára. Ábrázolása ember (ritkábban állat) alakú bálvány, fából, néha fémlemez rátétekkel vagy teljesen fémből, értékes öltözetben, attribútumokkal ellátva. Tárgyi tartozékai a településen kívüli szent hely, itt a bálvány és/vagy attribútumai, felajánlási tárgyai tárolására szolgáló lábaskamra, áldozóasztal, *tir* nevű rudak vagy fák, szent fa.

Schmidt 2025: 147

I.1. Hősenek

Különösen a hősi ének az, hol a vogul–osztják népköltés ily jelentőségének tetőpontját éri. Ezekben a hajdankor bálványok alakjában dicsőített alakjai mint élők szólalnak meg; a szellemüktől ihletett énekes személye teljesen elvész az előadásban, ajkain nem az ő szavai hangzanak, hanem az ének tárgyáé: maguké az istenhősöké.

VNGy I: XXVII

Hősi énekek [...], melyek az isten kegyelméből rendelt, s ezért gyakran istenfiaknak nevezett egykori vitéz uralkodók dicső tetteit, népük iránt tanúsított kegyességét, harczait, békés vagy háborús hősléseit s mindezekben kifejtett, hírnevüket örökre megalapító csodás hatalmát zengik: ezekkel hozván kapcsolatba amaz istenítő tiszteletet, melyben az utódokra is áldást árasztó szellemük s ezek jelképes ábrázolata, t.i. bálványalakjuk is részesül.

VNGy I: XXXVII–XXXVIII

Vitézi énekek [...]: átmeneti műfaj a mese és a hősenek közt, mely utóbbtól abban különbözik [sic], hogy nem isteni méltóságra emelkedett, szent helyeken tisztelt alakokat tárgyal; hanem emezek költői nyelvén részben meseszerű hősoket, részben rablóhadjáratokat [...], mely utóbbiakban főltehetőleg történeti mag foglaltatik.

VNGy I: XXXIX

[a bálványszellem] Kapcsolata az egyénnel abban nyilvánul meg, hogy védencet választ: minden embernek van egy bálványszellem „feje gazdája”. A magas-rangú szellemek bárkit kiválaszthatnak, az alacsonyabb rangúak inkább csak a hozzájuk tartozó közösség tagját. Az obi-ugorok egymás közt bálványszellemeik viszonyai szerint tájékozódtak, a szellemeket a kultuszközpontként számon tartott falu szerint azonosították.

Schmidt 2025: 148

Megindult folyóm hét forrásánál

Grigorij Prokopjevics Szmolin

1982.PO.34

tarnəŋ ar – „hősének”

Az ének műfajmegjelölése *tarnəŋ ar* 'hősének', azonban nem tartozik a szorosabb értelemben vett hősénekek közé, melyek a jelenleg bálványszellemként tisztelt hajdani hősök tetteit örökítik meg. Az északi osztjákoknál a műfajterminus szélesebb értelemben használatos minden hosszabb, akadályok leküzdését elbeszélő és megfelelően „emelkedett” stílusú epikus ének esetében is. Ezek az énekek tulajdonképpen férfi egyéni énekek, és a fenti kritériumok mellett akkor kategorizálódhatnak át a hősénekek csoportjába, mikor a mű szélesebb körben elterjed, és az események időben távolabb kerülnek.

Az ének szerzője a főhős, a Kis-Szoszva forrásvidékének fő bálványát, *jöŋan tĭj ɔjka* 'Folyófüi öreg'-et őrző sámán. Nevét az énekes nem ismeri, mivel jóval korábban élt („2000 évvel ezelőtt”), kortársai és az utókor is *jöŋan tĭj ɣu* 'Folyófüi férfi' néven ismerték. Ennek megfelelően az előadás a 210. sorig egyes szám 1. személyű, utána az énekes átvált 3. személyre, később elismerve, hogy végig 1. személyben kellett volna énekelni. A szerző híres sámán lehetett a maga idejében, de más információ nem maradt fenn róla.

Az ének keletkezési ideje, attól függetlenül, hogy az énekes évezredekben méri korát, a 19. század második felére, esetleg valamivel korábbra teendő; nem valószínű, hogy három nemzedéknél több ismerte volna.

Az énekes a kis-szoszvai *jeməŋ kurt* faluból származó Andrijan Jeleszintől (*untri ɔjka* 'Andrijan öreg') tanulta a művet fiatal korában néhány (két-háromszori) hallásra. Az öreg kiváló ismerője volt a folklórnak, állítólag 120 évig élt. Maga Szmolin életében háromszor adta elő az éneket, egyszer még fiatalabb korában, egyszer az 1970-es évek végén a szalehardi rádió számára, valamint a jelen alkalommal. (NB. lehet, hogy régebben még többször elénekelte, de mivel az egész környéken ő volt a legfoglalkoztatottabb énekes, nem emlékszik világosan, hogy hol mit adott elő.)

Az éneket általában közösségi ünnepek alkalmával (pl. medveünnepe) adták elő, de szűkebb körben, otthon is lehetett énekelni.

A jelen előadás nem teljes, a végéről hiányzik kb. 50 sor, amit az énekes fáradtsága, illetve elkedvetlenedése miatt nem adott elő (*sōwat xōt šākam* 'sem, *wekkešān* 'tíjt' 'elrontottam a dallamát, egyáltalán nem sikerül tovább'). A rövidítésre az adja a lehetőséget, hogy a továbbiakban már semmi érdekes nem történik, a hős akadálytalanul eléri célját.

Szüzsé: A Kis-Szoszva forrásvidéki Folyófüi öreg bálványt szolgáló sámánnak elfogy a dohánya, sürgősen el kell jutnia az Ob menti Serkali (*šāš wōš*) osztják halászközségig, ahol az orosz kereskedőnél vásárolhat. Nyár lévén ehhez végig kell mennie a Kis-Szoszván, hogy a lohtotkurti (*lōx tōxt kurt*) Ob-ág felől megközelíthesse a települést. Engedélyt kér bálványaitól a távozásra, de azok nem egyeznek bele, és nehéz utat jósolnak neki. Ennek ellenére elindul, magával víve személyi bálványát, az Edényt-telegyűjtő-fejedelemhöst (aki valószínűleg a Folyófüi öreg egyik szolgabálványa). Az utat lerövidítendő, 60 versztát gyalog megy a forrástól Tunzingortig (*tūšān kurt*), itt csónakot kap, és a Kis-Szoszván evez tovább. Valamivel lejjebb azonban a hódok eltorlaszolták a folyót, a veszélyesen megemelkedett víz miatt szárazföldön kell átvonszolni a csónakját. *nārka kurt* falunál újabb 2 versztát vonszolja a csónakot, hogy a *nārka tōr* áradmánytóra átmehessen, ahonnan egy kis patakon halad tovább a *sera kurt* falu melletti *sera tōr* áradmánytóig, majd innen a *tōrt tōr* áradmánytóhoz jut ki, elhagyva *jemān tōr* áradmánytavat. Már közeledik az utolsó előtti állomás, Lohtotkurt falu felé, mikor ráesteledik, és a lohtotkurti áradmánytó partján egy elhagyott faluban kell éjszázakáznia. Itt egy „pénzes halott” (kísértetféle) támadja meg, bálványa erejének köszönheti megmenekülését. Az áradmánytávon tovább-evezve *tōr kurt* falunál halrekesztékkel elzárva találja az Ob-ág felé vezető vízi utat, a falu lakói pedig ahelyett, hogy megvendégelnék, próbatételre hívják ki, és csónakját is összetörik. A hősnek – ismét bálványa jóvoltából – sikerül eltörnie a hattyúszárnycsontokat, ami a falubelieknek meghaladta az erejét. Átkozódva indul tovább. (Innen a folytatás prózában: bosszúból kihúzza a halrekeszték cölöpjeit, áthalad rajta, megérkezik a kb. 7 versztányira levő Serkali községbe, megveszi a dohányt, akadály nélkül hazautazik).

Az ének tehát egy beszerző célzatú, kb. 10–12 napos utazás történetét adja elő. Az újkeletű téma ellenére számos érdekes „neo-archaizmus” található benne. Az obi-ugor hősénekekben a sámánizmusra alig van utalás, hacsak nem a vállalkozások előtt jósol bennük a sámán(nő), amit a hősök általában nem vesznek túlságosan komolyan. Az archaikus hősénekekben viszont elég sok olyan motívum van, mely a sámáni túlvilágjárások, felsőbb lényekkel való érintkezések transzformációjaként is értelmezhető. A sámáni közvetítésre többek közt azért nincs bennük szükség, mert a főhős maga érintkezik a természetfeletti lényekkel, maga imádkozik, mutat be áldozatot, kap információt és segítséget tőlük. Mindezt úgy szokás értékelni, hogy az archaikus hősének hőse társadalmi vezető szerepe mellett a közösség kultikus vezetője is lehetett. Az újabb típusú, tisztán társadalmi tematikájú hősénekekben ezek a vonások fokozatosan eltűnnek. A jelen ének hőse ismét kultikus funkciójú vezető személyiség, aki sikereit a bálványok feletti hatalmának, varázslóképességeinek köszönheti. Ennek érdekében meg is tesz mindent: állhatatosan hordozza „úti” bálványát, minden útjába eső szent helyen ételáldozatot mutat be a helyi bálványnak. Az archaikus hősénekekre jellemző a természetfeletti szörnyekkel való harc is, mely az újabb típusban a társadalmi ellenséggel vívott harcnak adja át a helyét. A kis-szoszvai sámán az elhagyott faluban éjszakázva kísértetekkel kerül szembe, mintegy megküzd a halottak országának képviselőjével, s bálványa segítségével győzedelmeskedik. A fenti azonosságok mellett alapvető különbség azonban az, hogy a hősénekekben a hős közösségi érdekeket képvisel, míg a jelen énekben mind célja, mind a konfliktusok teljesen individuális jellegűek.

Bizonyos archaikus vonások (pl. a természetfeletti erők jelentőségének növekedése) egyes valódi hősénekekben is visszatérnek. Úgy látszik, az obi-ugor hősének, miután az orosz gyarmatosítás előtt már eljutott a tisztán társadalmi konfliktusok ábrázolásáig, egy későbbi, kedvezőtlenebb korszakban elkezdett visszafejlődni. E folyamat utolsó állomásaként értékelhető a jelen ének, melyben ugyan sem a mitologikus világmodell, sem a közösségi jelleg nem játszik szerepet, mégis a kiváló személyiségek tetteit megéneklő hagyomány késői megnyilvánulásainak egyike.

Az éneket stilárisan – és ezen keresztül tartalmilag is – e másodlagosan archaikus kultúrának a legrepresentatívabb változata, a közép-

obi osztják szubkultúra határozza meg. A serkáli és nyizjami nyelvjárású osztjakok lakóterülete (kb. az Irtis-torkolattól Berjozovig terjedő Ob-vidék) mind gazdasági, mind közlekedési és kereskedelmi szempontból kimagasló jelentőségű volt. A központi részét elfoglaló Kodai fejedelemség egészen a XVIII. századig megőrizte viszonylagos adminisztratív önállóságát. A kedvező körülmények következtében a középkor folyamán a terület kultikus központtá is vált; a délnyugati, illetve egyéb mellékfolyók vidékéről a bálványok kultuszának központjai fokozatosan az Ob mellé tevődtek át; a főbb bálványistenségek székhelyeinek többsége itt található. Ennek eredményeképp a poétikában kifejlődött egy igen jellegzetes, „emelkedett” stílus, mely tulajdonképpen a kultikus folklór jelenségeinek abszolutizálásán alapszik. Jellemző rá a formulák mindenáron való használata, a merevségig szabályos metrika, és főként a bálványok, illetve egyéb kultikus jellegű elemek témától független, kötelező szerepeltetése. A szabályos serkáli egyéni ének szinte egy egyszerű szerelmi helyzetet sem tud elmondani féltucat bálványra való utalás nélkül – ez olyan jelenség, melyre a távolabbi mellékfolyók valóban archaikus kultúrájából nincsen adat. Így a bizonyos „emelkedettséget”, azaz fontosságot elérni kívánó ének eleve kényszerítve van nemcsak a stílus, hanem a tartalom szintjén is tükrözni a bálványkultuszt. A kultikus tudat másodlagos fellendülése feltehetően a XVIII–XIX. századi általános hanyatlás mellékterméke, és nem is alkot egységes rendszert a korábbi mitológiával. Míg az archaikus hősenek természetfölötti vonatkozásai a mitologikus világmodell oppozíciói szerint értelmezhetők, a jelen énekben ezek a helyi bálványok kusza szövevényének szintjén jelennek meg.

Megindult folyóm hét forrásánál,¹
megindult patakom hét forrásánál
Edényt-telegyűjtő-öregünk²
van nekünk,
Tálat-telegyűjtő-öregünk
van nekünk,
hét bálvány tolmács-embere³
is van nekünk,
hat bálvány tolmács-embere
is van nekünk.
Leveles hosszú nyarat,
lombos hosszú nyarat
csinált az isten.
Ekkor az Edényt-telegyűjtő-öregnél
Tálat-telegyűjtő-öregnél
a dohány elfogyott,
a dohány megcsappant.
Ob-vidéki ember szentséges vize,⁴
áradmánytó-vidéki ember szentséges vize
jutott az eszébe (a bálvány-örnek).
„Nocsak, odamegyek dohányt keresni⁵
odamegyek dohányt keresni.”
Folyóvidéknyi sok erős (bálványa),
patakvidéknyi sok erős (bálványa)

¹ *aj tew tĭj, jeŋtaja mǎnat* 'a Kis-Szoszva forrása, (a víz) körbe megy', ezért olyan, mintha több csermely lenne.

² A főhős személyi bálványa, „úti embere” (*pǎn' xu*), olyan bálvány, melyet gazdája köteles mindenhol magával vinni. Neve eredetének magyarázata: *tetöt ana šawijtl, pōntl* 'ételt raktároz, tesz a tálba', azaz a vidék fő bálványának és magának hozott ételáldozatokat fogadja.

³ A főhős *jōxan tĭj cĭka tājtā pŭ'atŋ xu, šärtəŋ xu* 'a (Kis-Szoszva) Folyófői öreg (bálványt) tartó „igazi” ember, sámán'. Ezért nevezik a bálványok tolmácsának. A maga idejében *jōxan tĭj xu* 'Folyófői férfi' néven volt ismert a Kis-Szoszva vidékén.

⁴ A nyizjami-serkali osztjákok lakóterülete a Közép-Obon, mely a kis-szoszvai osztjákok számára az oroszokkal való kereskedelem központja volt.

⁵ Tubákot akar venni. A 'keres' jelentésű ige az osztjákban 'szerez, vesz' értelemben is használatos.

nem ereszti:

– Ne menj dohányt keresni!

Ob-vidéki ember szentséges vizéhez

ha te elmész,

majd valami (szerencsétlen) napra akadsz,

valami (szerencsétlen) napba keveredsz.⁶

Ne menj, ne menj,

mi nem eresztünk,

nem eresztünk! –

– Nem a, nem a,

én dohány nélkül (ugyan) nem élek,

dohány nélkül (ugyan) nem hállok! –

Az Edényt-telegyűjtő-öreget,

Tálat-telegyűjtő-öreget

puttonyba teszem (hát),

földje-hosszú földet,

vize-hosszú földet

puttonnyal puttonyozok (végig),

puttonnyal lépdelek (végig).

Valamerre elérek,

valamerre elértem:

milyen hírű híres földre,

milyen nevű neves földre,

hova értem el?

Hét ösvény elágazásának vidéke,⁷

hat ösvény elágazásának vidéke,

elágazása vidékének végéhez

érkeztem (én), öreg;

tiszta ezüst térdű isten,⁸

erős ezüst térdű isten

⁶ Elutazása előtt engedélyt kér a bálványoktól a távozásra. Azok megjósolják, hogy amennyiben otthagyja őket, sok akadályba fog ütközni az úton: *mōttə naka pītən, ar tāxijn məsta pītən, jōwraja mǎntən* 'valami bajba kerülsz, sok helyen fogsz ülni (várakozva), nem egyenes úton mész'.

⁷ Tunzingort (*tūńśəŋ kurt*) falu éneknyelvi neve. A Folyófüi öreg bálvány szent helyétől gyalog 60 verszta az út Tunzingortba, a kanyargó folyón több, mint ennek háromszorosa.

⁸ Tunzingort bálványa *śowəs ɔjka* 'Halászsas-öreg'.

(bálvány)bácsim térdének végéhez
érkeztem én.

(Egy) feje-ősz öregembertől,
feje-ősz öregembertől
menni való kis csónakocskát,
menni való kis evezőcskét
kaptam én,
kaptam én.

Az éjjelt, hogy eltöltöttem, ki tudta,
nappalt, hogy eltöltöttem, ki tudta?
Lúd-test(hez hasonló) homorú csónakba,
réce-test(hez hasonló) homorú csónakba,
az Edényt-telegyűjtő-öreget,
Tálat-telegyűjtő-öreget
orros csónaknak orrába
betettem őt,
beültettem őt.

Ha folyóvonalat, (hát) hét folyóvonalat,
ha folyóvonalat, (hát) hat folyóvonalat
mentem után

a cobolyprémes drága víz,⁹
vadprémes drága víz,
vízben élő bácsik által,¹⁰
vízben élő bácsik által
a folyó, a folyó
el volt foglalva,
el volt rekesztve.

Az elrekesztett víz-anya¹¹
megemelkedett;
martos folyó, ha volt,
martjai is el voltak borítva,
meg van emelkedve,

⁹ A Kis-Szoszva éneknyelvi neve.

¹⁰ *jŋ' n utt ətət, wəj, nō un, kāk jŋk wəj* 'Vízben élő valamik, állat, de nagy, olyan, mint a hód' – azaz a hódok eltorlaszolták a folyót, ami ezen a vidéken elég ritka eset.

¹¹ A vízzel kapcsolatos jelenségeket (folyás, áradás, apadás) kifejező formulákban használatos a víz-anya (*jŋk-āŋkə*) szó.

fel ...(?).
 Ezenközben
 visszafordultam,
 visszakanyarodtam.
 Egy torkolatú hét tó (felé),
 egy torkolatú hat tó (felé)
 a kanyarulatós folyó hét kanyarulatán
 átrángattam (a csónakot),
 átvonszoltam (a csónakot).
 A kanyarulatós folyó hét kanyarulatán,
 kanyarulatós folyó hat kanyarulatán
 átmentem,
 egy torkolatú hét tavat
 ... (?) én.
 Cobolyprémes szerencsés folyón,
 vadprémes szerencsés folyón
 ismét beültem (a csónakba),
 kis halat ... kézzel
 evezek (én), öreg,
 kis halat kivevő kézzel
 evezek (én), öreg.
 Hosszan hogy mentem, ki látta,
 röviden hogy mentem, ki látta?
 Milyen nevű neves földre,
 milyen hírű híres földre
 érkezem (én), öreg?
 Sügércsont savanyodó halom (felé),¹²
 szirokhal-csont savanyodó halom (felé)
 két versztányi kis hegyen,
 két versztányi kis átkelőhelyen¹³
 áthúztam én (a csónakot),
 átmentem én.
 Lúd-test(hez hasonló) homorú csónakba,
 réce-test(hez hasonló) homorú csónakba

¹² *nǎrkə kurt* falu környékének éneknyelvi neve.

¹³ Olyan hely, ahol a csónakot át lehet húzni szárazon egy másik folyóhoz, vagy a kanyarokat levágva ugyanazon folyó egy másik szakaszához. A főhős egy Ob felé folyó patakra vált át.

sügércsont savanyodó halomnál,
szirokhalcsont savanyodó halomnál
a száz gyík bűnhődéshozó áradmánytavon,¹⁴
sok gyík bűnhődéshozó áradmánytavon
beültem én,
(nemsokára) megérkeztem én.¹⁵
Száz nyilú híres úrnő,¹⁶
híres úrnő anyácskám,
anyám (tiszteletére) állítandó
ételáldozatnak való sok tálat,
ételáldozatnak való sok edényt
állítottam én,
sapkátlan fej hét végével¹⁷
álltam (imádkozva) én.
Ezenközben aztán
az Edényt-telegyűjtő-fejedelemlhöst,
Tálat-telegyűjtő-fejedelemlhöst
az orros csónak orrába
ismét beteszem,
a száz gyík bűnhődéshozó áradmánytavon
továbbbevezek,
šōpār-ezüst csörgőjű csörgős evezővel,
kamə-ezüst csörgőjű csörgős evezővel
továbbbevezek.
Az onnan kezdődő
lúdbél kacskaringós folyót,
récebél kacskaringós folyót,

¹⁴ *nārkə tər* áradmánytó a falu közelében.

¹⁵ A helyi bálvány szent helyénél vezet az útja, itt kiszáll.

¹⁶ *nārkeŋ naj* 'nārkeŋ (falusi) úrnő' bálvány éneknyelvi neve.

¹⁷ Ételáldozatot mutatott be. A férfiak fedetlen fővel imádkoznak (a nők megkötetlen, arcukra eresztett kendővel). Az erre vonatkozó formulát az énekes elég különösen értelmezi: az eredeti alak *mīlt[ə] uχə tapət ɔtəŋ* 'sapkátlan fej hét vége', amit az összes énekben *mīl tunχə tapt ɔtəŋ* 'sapka bálvány hét vége' formában, illetve változatlan első és variálódó második résszel énekel. Ezt valami ősi, elhomályosult értelmű kifejezésnek fogja fel, de az értelmezésben tulajdonképpen nem zavaró, mert helyesen *mīlət nōχ wŭjman uχ pōnta tōtʰijs* 'sapkáját levéve imádkozni (fejet hajtani) (oda)állt' magyarázatot ad hozzá.

csónakos torkolatú keskeny folyót,¹⁸
 evezős torkolatú keskeny folyót
 keringélem én,
 járom én.
 Nem sokáig mentem,
 milyen hírű híres földre,
 milyen nevű, neves földre
 érkeztem megint,
 érkeztem megint?
 Lúd-hangos keskeny folyó,
 keskeny folyó partján
 állott hal arcú úrnő,¹⁹
 állott hal arcú úrnő
 kislúd hangos, hangos áradmánytavához,²⁰
 kistréce hangos, hangos áradmánytavához
 értem ki hát,
 érkeztem hát.
 Magától felbukkant, magától felbukkant
 madár, jeges búvármadár fészek (vízen) lebegő halmához,
 magától felbukkant északi búvármadár fészek,
 északi búvármadár fészek (vízen) lebegő halmához
 így érkeztem el.
 (Áldozatul) állított edényt állítottam,
 (áldozatul) állított tálat állítottam,
 sapkátlan fej hét végét

¹⁸ *A nārka tər* áradmánytóból az Ob felé folyó keskeny pataknak *χəpəŋ jəχan* 'Csónakos folyó' a neve (ettől függetlenül van egy „csónakos/evezős folyó” elemet tartalmazó formula is, mely általában hajózható folyót jelent). A jelen folyócska alig 2–3 méter széles nyáron, a csónak épphogy csak elfér benne. Középső folyásánál egy hatalmas áradmánytávon megy át, tulajdonképpen két irányban folyik a tavak miatt, egyik vége az Ob felé, a másik ellenkezőleg.

¹⁹ *sera kurt* falu mellett a *sera kurtəŋ naj* 'sera falusi úrnő' bálvány, akinek arca halvány, mint az állott, kissé megpuhult hal színe.

²⁰ *sera tər* áradmánytó, melynek közelében van a bálvány szent helye, a következő mondat szerint alacsony fekvésű helyen. Az erre vonatkozó formula („magától felbukkant búvármadár fészek vízen lebegő halma”) az Ob menti serkali osztjakoknál *kättaš* istennő kaltiszjani szent helyét jelöli, máshol általában alacsony fekvésű helyet.

hétte álltam.
Kis kés, kis kés,
kis Kés(es öreg)²¹ lakta
földre is elértem.
Ételáldozati tálat állítottam,
ételáldozati edényt állítottam,
hét kés(es) bácsimnak
kést állítottam (áldozatul).
Ezzel aztán, ezzel aztán
az áradmánytavi bűvármadár(hoz hasonló) homorú csónakba
ismét beültem,
ismét beültem,
orros csónakom orrába
az Edényt-telegyűjtő-fejedelemhöst
ismét beültettem.
Kis ének vigasságával
a lúd-hangos keskeny folyón
evezgetek én,
réce-hangos keskeny folyón
mendegélek én.
Sokáig hogy mentem, ki tudta,
röviden hogy mentem, ki tudta?
Bálvány-ködös nagy áradmánytóhoz,²²
kătt-bálvány-ködös nagy áradmánytóhoz
bukkantam ki én,
érkeztem ki én.
Milyen hírű híres föld,
milyen nevű neves föld?
Lúdtoll átkelő áradmánytóhoz,²³
récetoll átkelő áradmánytóhoz

²¹ *sera kurt* falu után következik *jeməŋ tər* 'Szent áradmánytó', melynek partján székel a *šōxrəŋ ɔjka* 'Késes öreg' bálvány, a hasonlónevű hét bálvány-fivér egyike. Áldozatul vékony kést (*šōxrə*) szokás szent fájába állítani.

²² *tərt tər* áradmánytó Lohtotkurt falu mellett.

²³ Másként *tunt pün pītmaŋ tər* 'lúdtoll hulló áradmánytó', az énekes szerint azért, mert a vonuló vízimadarak kihullott tollai úsznak a felszínén: *təwijn waset jōχəttət, püntat pītət* 'tavasszal idejönnek a vadrécék, a tollaik hullanak'.

érkeztem én.
 Lúdtoll átkelő férfi,²⁴
 récetoll átkelő férfi
 az ő általa lakott
 sikekfajd-begy(hez hasonló) kerek áradmánytavon,
 réce-begy(hez hasonló) kerek áradmánytavon,
 bálvány-ködös nagy áradmánytavon,
kätt-bálvány-ködös nagy áradmánytavon
 (csónakba) ültem én.
 Ételáldozati tálat állítok,
 ételáldozati edényt állítok,
 sapkátlan fej hét darabjával
 állok én.
 Ezenközben valamikor
 régen volt falu helyéhez,
 régen volt város helyéhez
 érkeztem én.
 Sűrű éjjelbe
 kerültem én.
 „Nocsak, ennél a régen volt falu helyénél,²⁵
 régen volt város helyénél
 az éjjelt eltölteni hadd kelek partra én,
 a nappalt eltölteni hadd kelek partra (én)!”
 Partra keltem,
 régen volt sok izé...
 az elhalt sok nép
 egyike is mormog,
 másika is hangot ad.
 – Miért, – mondja, izé, – mormogtok? – mondja:
 – lehullott gyászos csontotok,
 lehullott keserves csontotok
 minek mozgatjátok?
 Engem minek ijesztgettek,
 én tőletek nem is

²⁴ Lohtotkurt falu bálványa, neve a fenti tóval kapcsolatos, szent helye a par-ton van.

²⁵ *aj jōḡan ɔw kurt* 'kis folyó torkolati falu', elhagyott falu Lohtotkurt közelében.

félek! –

Az Edényt-telegyűjtő-fejedelemlhősét,

Tálat-telegyűjtő-fejedelemlhősét

zugos ház zugába

felakasztotta (a falra),

sarkos ház sarkába (felakasztotta a falra).

(A csuvalkemencét, csuvalkemencét, azt mondja,)

a csuvalkemencét...

befűtötte hát,

begyűjtötte hát.

Jó ételt jól evett,

gyenge ételt rosszul eszik,

fekvőhely híres helyére

lefekszik ő.

Egyszer csak kifelé hallgat:

milyen csörgő zaj hangzik,

milyen csilingelő zaj hangzik?

Valamerre emlegetett

pénzes halott²⁶ jövedele hangzik,

pénzes halott jövedele hangzik,

(Ez meg feláll, izé, az ott csilingel...)

pénzes halott jövedele hangzik,

pénzes halott jövedele hangzik!

Ő (meg) a sarkos ház sarkához

odaugrott,

a rénbika-lapocka nagyságú fejszét

felemelte.

Az ajtós ház ajtaja

félíg ki van nyitva;

beesett hát (a pénzes halott).²⁷

Onnan még beljebb esett,

feláll, (a főhőshöz) ide kerül,

(az meg) a rénbika-lapocka nagyságú fejszével

vagdalta ő.

A pénze meg szétszóródott,

²⁶ Kísértet.

²⁷ A kísértet pénzesdobozával együtt elvágódott a küszöbön, így könnyű volt legyőzni.

lábbal félresöpörte (a főhős).
 – A te pénzed nekem nem kell,
 a te kincsed nekem nem kell,
 (ha) kincs kéne, lenne kincsem,
 hogy is járnék kincset keresve,
 hogy is járnék pénzt keresve?
 Dohányt keresni megyek (bizony),
 dohányt keresni megyek (bizony). –
 Ezzel a sarkos ház sarkából
 az Edényt-telegyűjtő-fejedelemhőst
 magához emelte,
 az orros csónak orrába
 ismét beültette,
 a bálvány-köd fedte ködös áradmánytavon,
kätt-bálvány-köd fedte ködös áradmánytavon
 ismét beszállt.
šōpār-ezüst csörgőjű csörgős evezővel
 továbbvez,
šōpār-ezüst csörgőjű csörgős evezővel²⁸ ...
 Ob-melléki ember szentséges vize,
 áradmánytó-melléki ember szentséges vize
 jutott az eszébe,
 jött az eszébe.
 Nem sokáig ment,
 nem sokáig ment,
 áradmánytavi faluhoz ér,²⁹
 áradmánytavi városhoz ér.
 Az áradmánytavat elrekesztették;
 ha férfi, (hát) hetven férfi,
 ha férfi, (hát) ötven férfi
 üldögél ott,
 lépdél ott.
 A folyó fő híres embere,
 patak fő híres embere,
 az jődögél (feléje) hát.

²⁸ Szövegtévesztés: *kam tuspā tusəṇ tup* 'kamə-ezüst csörgőjű csörgős evező' kellene, utána pedig a „továbbvez” sor ismétlése.

²⁹ *tər kurt* 'Áradmánytavi falu' Lohtokurt közelében a tó torkolatánál.

– Gyerekek, gyerekek! –
Egyívású két férfi
leszaladt (a partra),
lelépdelt (a partra).
Orros csónakjának orra épp
a parthoz ért már,
orros csónakja orrából
az egyívású két férfi
partra rántja.

– Gyerekek, mit csináltok,
széttöritek a csónakom!
Minek rángatjátok,
minek töritek szét? –
Az egyívású két férfi
hét hattyú hét felsőszárny-csontját
(vitte oda) futva,
hozta (oda).

– Hét hattyú hét felsőszárny-csontját,
folyófői híres férfi,
patakfői híres férfi,
törd csak te össze! –
Ő dühös ember dühébe,
haragos ember haragjába
gurult hát.

Áradmánytavi bűvármadár(hoz hasonló) homorú csónak,
homorú csónakja belsejébe
odaültetik.

Nyakából, nyakából
nyak(ba való) kendő(jé)t kibontotta,
a hét hattyú hét felsőszárny-csontját
összekötötte.

A térdéhez szorította:
a hét hattyú hét felsőszárny-csontja
csak úgy szétesett.

(Csónakja) orr-keresztfája el van törve,
 hátsó keresztfája el van törve.³⁰
 Ezzel dühös ember dühében³¹ ...
 a hét hattyú hét felsőszárny-csontját
 félrehajította,
 a vízbe dugta.
 – Kis hal halászszerencsés földön,
 szirokhal halászszerencsés földön
 (bizony), ügyesen megvendégeltetek,
 ügyesen megvendégeltetek (engem)!
 (Azt mondja:) jó üdvözlettel üljetek,
 jó szándékkal üljetek (ez)
 (ez... azt mondja, áradmánytó-falvi emberrel, hetven emberrel
 serdült városban,³² hatvan emberrel serdült városban, mondja,) az én elmentem után,
 az én elmentem után...
 (aztán hangzik a szájából:)
 ezt a hetven emberű emberes várost,
 hatvan emberű emberes falut
 majd kakukk énekelje (csak),³³
 kakukk dalolja (csak)!
 Én... a kishal halászszerencsés földön,
 szirokhal halászszerencsés földön (engem bizony...)
 szirokhallal megvendégelnek,
 kishallal megvendégelnek.
 Hét hattyú hét felsőszárny-csontjával
 áldoztak (itt) nekem,
 gyötörtek (itt) engem (?). –
 Ezzel az áradmánytavi búvármadár(hoz hasonló) homorú csónak-
 ba
 [...]

³⁰ Akkor tört el, mikor csónakostul a partra rántották.

³¹ *A tūw jōxtijətmət* 'gurult ő' sor hiányzik.

³² Ti. olyan város, melyben 70–60 férfi serdült fel; ennyi harcképes ember van.

³³ Azaz haljon ki a falu lakossága, így a lakóhelyet dicsérő szokásos éneket nem lesz, aki énekelje, csak a madarak.

I.2. Istenidéző imák

Istenidéző igék: [...] azon himnuszok, melyekkel az istenséget dicsőségének és áldásosztó kegyességének magasztalása kapcsán az áldozat színhelyére idézik [...]

VNGy I: XXXVIII

A bálványszellemek akadályt nem ismerő, szabad mozgásához csatlakozik az a felfogás, hogy székhelyük legmesszebb eső távolságából is gondolatnyi sebességgel megjelennek bárhol, a hova [sic] őket az idéző ige szólítja.

VNGy I: CCIL

A bálványszellem itt leírt tulajdonságaiból következik az a hivatása, hogy természetfölötti erejével és képességeivel elősegítse az ember boldogulását. Mint a gyermek atyjához, az alattvaló urához, úgy folyamodik a hívő a bálványokban ábrázolt istenségekhez tanácsért s támogatásért különböző szükségében s bajaiban. Ezek mindenesetre közelebb állanak hozzá, mint a magasban lakó mindenható égi atya [...].

VNGy I: CCLIX

Vértelen áldozatoknál (vog *pūri*, osztj *pɔri*) a szellemek a kitett étel és szeszesital kipárolgását, „erjét” veszik magukhoz, a táplálékot később a jelenlévők elfogyasztják.

Schmidt 2025: 185

Fejedelem, arany, király

Grigorij Prokopjevics Szmolin
1982.PO.21

(nincs hanti műfaji besorolás) – énekes ima az Arany fejedelemhez ételáldozat bemutatásakor

Az énekgyűjtés második napján Grigorij Szmolinnal sorra vettük az általa ismert bálványszellemek medveünnepi táncénekeit. Már 6–7 éneket felvettem tőle, mikor az Arany fejedelem (Világügyelő férfi, Turəm isten legkisebb fia) éneke iránt kezdtem érdeklődni. Némi vonakodás után az énekes azt mondta, hogy a legfőbb istent nem lehet csak úgy üres asztalhoz idehívni. Szesztilalom lévén, a községi tanács jóvoltából végül szereztem egy kis üveg vermutot, továbbá mézeskalácsot és csokoládét. Szmolin feltett egy kupica konyakot a szent sarokba, egy másikat pedig a sarok alatti asztalra, ahol az Arany fejedelem tiszteletére egy játéklovat is őrzött. Ugyanide tette egy tálon az édességeket is, majd nyírfataplót gyújtott és egy konzerves doboz fedelén az asztalra tette. Nekem el kellett takarnom a fejem és arcom egy kendővel, ezután kezdett az énekléshez. Nem az ígért medveünnepi táncéneket adta elő, hanem a jelen szöveget, mely az ima (*pəjak*) kategóriájába tartozik. Később megmagyarázta, hogy az alacsonyabb rangú bálványok medveünnepi énekeit még csak elénekelheti, de az Arany fejedelmet nem tanácsos medveünnepre idézni, mikor csak ételáldozatról van szó. Az imát a „legszentebb” dallamra, egy végtelenségig ismételtetett felsoros tritonra énekelte. A szöveg feldolgozásában a szokásosnál is kevésbé volt segítségemre, mondván, hogy nem illik a szent szavakat hiába ismételni.

Néhány nap múltán Szmolin alatt összetört a szék, és a földre esvén erősen megütötte az oldalát. Állapota egyre súlyosabb lett, végül már fel sem tudott kelni az ágyból. A kikötőben álló kórházhajón megröntgenezték és megállapították, hogy eltört egy bordája. Nagyon megörült, hogy nem kell meghalnia, és pár napon belül teljesen gyógyultnak érezte magát. Ekkor mondta, hogy az Arany fejedelem és a többi bálványszellemek úgy látszik, hogy kedvelik, mert elég kesztyűs kézzel bántak vele, csak egy bordáját törték el. Vélemé-

nye szerint a büntetést azzal vonta magára, hogy az Arany fejedelem imájának eléneklése előtt azt mondta, hogy nincs otthon szeszesital, pedig a szekrényben titkon tartott évek óta egy üveg nagyon finom likőrt. A megjelenő Arany fejedelem nyilván látta, hogy a szekrényben ott áll a likőr, míg ő csak a rossz minőségű vermutot tette ki számára. („A bálványoktól, különösen az ilyen magas rangúaktól, jobb nem sajnálni semmit, úgysem lehet becsapni őket. Ki tudja, hogy melyikük milyen kicsiségen dühödik meg, és milyen bajt hoz az emberre. Lehet, hogy más embert megöltek volna, de engem csak figyelmeztetett az Arany fejedelem.”)

Az Arany fejedelem, más néven *urt* (vog *ōtar*) 'Fejedelemlős', osztjKaz *nūm χo* '(Ob) felső folyási ember', osztjKaz *awəŋ χo*, vogSzo *luwəŋ χum* 'Lovas ember', osztjBer *mīr šawijti χo* [sic], vogSzo *mir susnə χum* 'Világügyelő férfi', mesékben osztjKaz *īmi χīai*, vogSzo *ēkwa piyriš* 'Asszony unokája' az emberek legfőbb jótevője, kultúrhérosz. Szent helye az Irtis-torkolattól északra, Bjelogorje falu környékén, a folklórban osztjŠer *tor nōt pīttaŋ jeməŋ awət* 'Darucsőr madárhálós szent folyók' néven emlegetett helyen van, ahol régebben (még az 1930-as években is) külön sámán őrizte. Állatalakja hím folyami lúd vagy fehér daru (az utóbbit a Kazim-torkolati osztjákoknál szokásban volt kitömní és posztócsíkokkal díszítve házi bálványként tisztelni). Hit szerint fehér-piros tarka lovon naponta körüljárja a földet és ellenőrzi a dolgok folyását. Az északi obi-ugoroknál a ház szent sarkában vagy a padláson külön ládája volt a neki szentelt kelmék és prémek részére. Sok helyütt a férfiak kötelesek voltak életük folyamán háromszor a téli napforduló táján egyhetes ünnepség keretében lovat áldozni neki. Ez alkalomra posztóból készítettek számára sapkát és övet, melyen ugyanúgy, mint az áldozati terítőkön, lovas alakjában ábrázolták. Szokásban volt elzarándokolni szent helyére és kelméket áldozni neki, az őt szolgáló sámán, illetve segédei pedig messzi vidékeket beutaztak prémadót gyűjtve a számára.

Bár az Arany fejedelmet határtalanul jóságosnak ábrázolja a folklór, jóindulata nem feltétel nélküli. Csak azokon segít, akik rendre betartják szertartásait és szerencsés időkben sem feledkeznek meg róla. Számos hiedelemmonda szól arról, hogy a kellő tisztelet nélkül állatot áldozó gazdaghoz nem jelenik meg, míg az áhítatos szegényhez, aki csak egy üst vizet tud a számára forralni, azonnal leszáll.

Az arra méltóhoz idézéskor az Arany fejedelem pillanatokon belül megjelenik lova hátán. Ha nagy ezüstitányér van a földre téve, mint ahogy ez régen áldozáskor szokásban volt, akkor az így biztosított „tisztá” helyre a ló le tudja tenni a lábait, és leszáll, tányér hiányában nagy magasságban a nap járásának irányában néhányszor köröz a ház fölött, míg gazdája „magához veszi” az áldozati étel és ital kipárolgó „erejét”. Az Arany fejedelemhez bármilyen ügyben lehet fordulni; leggyakrabban betegségkor az élet meghosszabbításáért folyamodnak hozzá.

Fejedelem, arany, király, arany,³⁴

(χ) _ījijeǰ-(γ) _īje-(χ) _ijǰ

magától leereszkedett fémszál végi házban,³⁵

magától leereszkedett lánc végi házban

lakoztad közben,

arany pázsittal benőtt földed

végéről,

arany pázsittal benőtt földed

végéről,

Fejedelem, arany, király, arany,

aranyos kantár drága végén

ló nagyságú patás állatod³⁶

van neked,

mondják,

arany nyereg drága végét

bár nyergelnéd ide!

Tavaszi mókus adójú királynak³⁷

neveztek, fejedelem,

ősz mókus adójú királynak

neveztek, fejedelem.

Fehér vizű táplálékos Ob,

táplálékos Obod közepére³⁸

³⁴ A megszólításban szómágia miatt van hátravetve a jelző.

³⁵ A ház az égből leeresztett lánc végén lóg.

³⁶ Az Arany fejedelem lova; a sor valószínűleg két formula kontaminációjából származik.

³⁷ A férfiak a vadászszезonban prémet ajánlottak az Arany fejedelemnek.

³⁸ Ti. az Ob középső folyásához.

messziről eső esőcseppként
bár esnél ide!
Nap járásának hét jó alkalmával(?)
bár jönnél ide,
sörös hét kehely³⁹
tetejéhez,
mézsörös hét kehely
tetejéhez!
Fejedelem, arany, király, arany,
tavaszi mókus adójú királynak
neveztek, fejedelem,
ősz mókus adójú királynak
neveztek, fejedelem.
Sörös hét kehely
tetejéhez
bár ereszkednél le
nap járásának hét alkalmával, (?)
hold járásának hét alkalmával!
Tovább élni való holdas világot,
tovább élni való napos világot
bár emlékeznél te (számunkra),
bár rendelnél te (számunkra),
vonalmazott írás hét ágát⁴⁰
írott írás hat jó ágát
bár vonalaznád te (számunkra)!
Sörös hét kehely
erejét venni
bár eljönnél te!
šōpər-ezüst sarkú sarkos házad
tetejére

³⁹ Az obi-ugorok eredetileg csak gyenge (méz)sört tudtak készíteni. Míg jelenleg kifejezetten erős italokat tartanak a bálványok áldozásához méltónak, a formulákban mind a mai napig a sör szerepel.

⁴⁰ A 'vonalmaz, ír' ige eredeti jelentése 'nyírkéregre díszítést vonalmaz, rajzol', az 'írás' jelentésű főnév alapjelentése pedig 'minta'. A legfőbb istenségekről úgy tartják, hogy papírra jegyzik előre az ember életkorát, illetve sorát (pl. *kāltas* istennő, az Arany fejedelem vagy a Pelimi isten), innen ered a *jīšta* 'vonalmaz' igenek a szövegben is található 'rendel' jelentése.

bár leszállnál ide,
bocskor szőr jó illőt⁴¹
bár illesztenél te!
Fejedelem, arany, király, arany,
ember korát rendelő férfi,
ember életét rendelő férfi,
hosszú kor végére
bár rendelnél te,
hosszú élet végére
bár rendel...

⁴¹ A metaforikus formula jelentése nem egész világos, Szmolin szerint *răχə* ('tetsző, illő, kedves'); *nīr, sāχ* 'bocskor, bunda'. Kb. arról van szó, hogy az istenség fogadja a neki szóló imát.

Sötét cobolyt sötétre vágó földön

Grigorij Prokopjevics Szmolin

1982.PO.22A

(nincs hanti műfaji besorolás) – a tunzingorti Halászsas-öreg bálványszellem énekes idézése ételáldozathoz

Az „Énekes ima az Aranyfejedelemhez” előadása utáni megkérdeztem Szmolintól, hogy milyen bálványszellemeket lenne illendő, illetve lehetséges még megidézni a megterített áldozati asztalhoz. Azonnal úgy döntött, hogy szülőfalujának egyik bálványát idézi meg, egyrészt, mert szorosabb kapcsolatban van vele, mint a többivel, másrészt meg mert a Kis-Szoszva elnéptelenedése miatt az ottani bálványoknak vajmi ritkán jut megvendégelés. A jelen szöveg szintén az énekes ima (*poʃək*) kategóriájába tartozik.

šowəs ɟka 'Halászsas-öreg' Tunzingort (*tűńšəŋ kurt*) környékén lakozik szent helyén, ahol semmilyen építmény sincs emelve a tiszteletére. Maga a bálvány fenyő törzsére kötött, emberformára alakított kelméből és ruhadarabokból áll. A fa előtt helyezkedik el az áldozóasztal, melyre a bálványnak szánt ételt, italt, pénzürméket stb. teszik le áldozáskor. Vadászszезon végén a férfiak vadbőröket ajánlottak neki. Szmolin szerint a Halászsas-öreget nem madár, hanem ember alakúnak képzelik, ezért is van így ábrázolva. A bálványszellem egyik „fivére” az Ob egyik mellékágánál, Muligort (*mulə kurt*) faluban székel és valóban halászsassá tud változni. (NB. A tunzingorti Halászsas-öreg esetében is biztos, hogy eredetileg madár és ember alakban egyaránt tisztelték.)

A helyzetnek megfelelően a szövegben a bálványszellem lakhelyére és az idézés helyére vonatkozó részek elég pontosan ki vannak dolgozva, míg az áldozatra és a kérelmekre vonatkozó sorok némileg szűkszavúbbak a megszokottnál. Fontosabb alkalmakkor feltehetőleg kétszer ilyen hosszán is elő lehet adni az imát.

Sötét cobolyt sötétre vágó,⁴²
 fekete cobolyt feketére vágó,
 fekete cobolyt vágó földön,
 sötét cobolyt vágó földön,
 hetven ösvény elágazásának vidékén,⁴³
 hatvan ösvény elágazásának vidékén
 tiszta ezüst térdű isten,⁴⁴
 bácsika lakta,
 menő felhő képű földnyelven,
 felemelkedő⁴⁵ felhő képű földnyelven
 lakoztod közben
 tiszta ezüst térdű isten,
 híredet viszik,
 erős(?)⁴⁶ ezüst térdű isten,
 híredet viszik,
 -szik.⁴⁷
 Hetven ösvény elágazása vidékének,
 hatvan ösvény elágazása vidékének
 végében, végében,
 miközben nézem,
 sötét cobolyt sötétre vágó,
 sötét vadat sötétre vágó,
 sötét coboly-szört vágó vidéken,
 sötét vad-szört vágó vidéken

⁴² A bálvány szent helyének neve. Szmolin szerint onnan ered, hogy mikor a bálvány a cobolyprém felajánlásokat fogadja, „a fekete cobolyokat fekete módra, a vörös cobolyokat vörös módra osztályozza” (*přytā hōχsāt přytā šīra, würtā hōχsāt würtā šīra ɔrttajət*), azaz a prémeket szín szerint külön teszi. Ez a magyarázat nemigen világítja meg a ’vágó’ szó jelentését a formulában, mely lehet, hogy eredetileg arra vonatkozott, hogy a bálvány maga faragja a cobolyokat a vadászok számára.

⁴³ Tunzingort éneknyelvi neve. Itt ágaztak el, illetve futottak össze a kissozszvai vadászösvények.

⁴⁴ A Halászsas-öreg bálványszellem éneknyelvi neve, arra utal, hogy áldozati asztalára, mintegy a térdére, pénzerméket volt szokás helyezni.

⁴⁵ A formula gyakoribb alakja *mānten/χutten pātəŋ* ’menő/futó felhő...’.

⁴⁶ Szmolin szerint szövegtevéstés: *mōr* ’sűrű (erdő), kemény’ kell helyette.

⁴⁷ [Ebben a sorban a hanti nyelvű szövegben is mindössze az ige toldalékai (és töltőszótagok) szerepelnek. – *a szerkesztők*]

coboly-ször vadászszerencsés folyó,⁴⁸
vadászszerencsés folyó közepénél
hét ösvény elágazásának vidéke,
hat ösvény elágazásának vidéke
elágazása vidékének végében
fúró(alakú) csúcsú⁴⁹ hét erdeifenyő,
hét erdeifenyő állta földnyelven,⁵⁰
fúró(alakú) csúcsú hetven erdeifenyő,
hetven erdeifenyő állta földön,
menő felhő képű földnyelvi,
felszálló felhő képű földnyelvi
fészkekből
ezen (ide) állított, ezen (ide) állított
sörös hét kehely,
hét kehely tetejébe (te most)
bár esnél ide,
bár esnél ide!
Messziről eső esőcsepp-darabként,
messziről eső szélcsepp-darabként
bár esnél ide!
Sörös hét kehely,
hét kehely erejét magadhoz venni,
sörös hat jó kehely
erejét magadhoz venni
bárcsak(?)
leesnél ide,
eljönnél ide!
Sötét holló lakta
fekete fájú fás földnyelvre,⁵¹
vörös fájú fás földnyelvre
bár esnél ide!
Sötét Holló-öreg,⁵²

⁴⁸ A Kis-Szoszva éneknyelvi neve: az utóbbi századokban az Ob-vidék legjobb cobolyos tajgája a Kis-Szoszva mentén volt.

⁴⁹ Hegyes csúcsú fenyő.

⁵⁰ A falu közelében levő kis fenyős magaslat.

⁵¹ Polnovat falu éneknyelvi neve bálványa után.

⁵² Polnovat fő bálványa, *χuləχ iki* 'Holló-öreg'.

fekete Holló-öreg,
öreg lakta
fehér vizű táplálékos Ob,
táplálékos Ob közepéhez
bár esnél ide,
bár jönnél ide!
Leány koros napért
könyörgünk mi (hozzád),
fiú életet napért
könyörgünk mi (hozzád).

II. MEDVEÜNNEPI MŰFAJOK

Forest extended from end to end in northern Eurasia in ancient times; the bear dominated it.

Smith 2019: 278

A medveünnep feltételezhetően a nemzetségi társadalom kezdeti korában keletkezik, a születendő két exogám csoport – a korai nemzetségek – egyikének totemisztikus rítusaként. De ugyanakkor fel kell tételezni, hogy a totemisztikus medverítus a korábbi teremtető és mágikus jellegű rítusok alapján jelenik meg, amely a medvével közvetlenül nem is volt kapcsolatban, de amely érintette azoknak a vadászott-halászott állatoknak fő fajtáját, amelyeken alapult a gazdálkodás.

Csernyecov 1977: 198

The bear ceremony can be considered a performance that expresses in condensed form the general relationship of the Khanty with their environment and with nonhuman beings.

Dudeck 2022: 46

A vogul, az osztják és a finn népnél ez az ősvallási elem nemcsak néprajzi, hanem esztétikai szempontból is magas szinten levő népköltési terméket hozott létre.

Bán 1913: 172

II.1. Medveénekek

Medveénekek [...] melyek ezek isteni származású szent állatnak torünnepén az ő égből való leszállásának [...], a világügyelő-férfiútól történt első leterítésének [...], valamint egyes ellene intézett kiválóbb nevezetességű vadászatok történeteit adják elő.

VNGy I: XXXVIII

Midőn a medve fejét s teljes bőrét hazavitték, deszkaállást készítenek számára; ezt posztóval, se-lyemmel, drága bőrökkel megrakják; azután reáhe-lyezik a medvefejet, melynek fülére és szemei elé mindenféle ezüsttárgyakat, az istenke szent edé-nyeit és csecsebecsét, rakják oda. Azután lehető víg tor következik, mely hím medvénél öt napig, nőténynél négy napig tart szakadatlanul éjjel-nap-pal. Ezen tor alkalmával játsszák a medvebohóza-tokat s a medvetánczokat; ugyancsak ekkor éneklík a medveénekeket is. Ez utóbbiaknak megállapodott ritualis sorrendje van. Az első t.i. minden hajnalban, az első napsugarak jelentkezésekor a költő vagy reggeli ének, melyben a medvét erős álmából köl-tögetik. A második, melyet három személy különös díszruhában, sapkásan s övvel felszerelve hajlon-gások közben ad elő: a medve mennyből való le-szállásának éneke. [...] Ezután következnek a többi medveénekbeli műfajok határozatlan rendben.

Munkácsi 1894: 88

A medveünnep szertartásaihoz tartoznak: a reg-hajnali medveköltő ének s az ő végső útjára való kikísérése alkalmával zengett állattanító záróének [...].

VNGy I: XXXIX

II.1.1. A medve leszállása az égből

Epikus dalok ezek, melyekben mint cselekvő személy a medve jelenik meg.

Többek között elmesélik bennük, hogy miként nő fel a medve mint a legfőbb isten-anyja lánya az égben, hogyan lyukasztja ott ki lábával a falu utcáján játszadozva az égi sátrat, az így támadt lyukon lenéz, meglátja a lenti földet, és könyörög, hogy ide jöheszen. A legfőbb isten-anya meg is engedi ezt, ezüst bölcsőt kovácsol, belefekteti a medvét és bölcsőstül vasláncon a földre ereszti.

Kannisto 1977: 189

Felső Ég-isten atyám

Grigorij Prokopjevics Szmolin
1982.PO.91

1982 augusztus–szeptember havában a Leningrádi és Tomszki állami egyetem tudományos együttműködésének keretében, Vlagyiszlav Mihajlovics Kulemzinnak, a keleti osztják hitvilág neves kutatójának vezetésével alkalmam nyílt folklór gyűjtést végezni az obi osztjákok és vogulok között.⁵³ A Kazim-torkolatvidék központi falujában, Polnovatban dolgozva véletlenszerűen találtam rá a kis-szoszvai születésű Grigorij Prokopjevics Szmolinra, akitől 51 éneket vettem magnetofonra.

A Kis-Szoszva az Északi v. Nagy-Szoszva középső folyásának déli mellékfolyója, a közép-obi osztjakság lakóterületénél csaknem párhuzamosan folyik az Obbal. A legutóbbi időkig osztjákok lakták. Bár az Obtól helyenként csak 80 km választja el, lakóinak

⁵³ [Ez az az ének, amelynek prezentálása nem vázlatos kéziratban, hanem teljes cikk formájában maradt fenn, ezért találhatók itt általánosabb és bevezető jellegű információk. – a szerkesztők]

életmódja erősen különbözött az obi halász osztjájokétól. A Kis-Szoszva menti tajga messze földön híres volt gazdag coboly- és nemesvadállományáról; az itteni osztjajok sajátos gyalogos vadász kultúrát alakítottak ki. Élénk gazdasági és társadalmi kapcsolatot tartottak fenn a serkáli nyelvjárású obi osztjajokkal, valamint az obi vogulokkal. Az Ob mentén a coboly a [20.] század elejére már teljesen kipusztult; az őszi–téli vadász szezonban obi vadászok népes csoportjai vándoroltak jobb zsákmány reményében a Kis-Szoszvára. A nyári halász szezonban a kis-szoszvaiak közül sokan keresték fel az obi halászhelyeket, a kereskedelem is az obi falvak közvetítésével folyt. A folyó torkolatvidékének lakói a középszoszvai vogulokkal is érintkeztek. Az alaptelepülések viszonylagos elzártsága és a saját etnikum különböző csoportjaival való rendszeres érintkezés virágzó folklórt hozott létre. A szovjethatalom megalakulása után a már veszélyeztetett nemesvadállományt védelem alá vették; e vadaspark fontos szerepet játszott a Középső-Ob vidéke ökológiai egyensúlyának helyreállításában. A II. világháború után a mindössze tucatnyi lakosságú kis-szoszvai vadász falvak (*nāka-kurt*, *šuxtar-kurt*, *tűńśəŋ-kurt*, *ħanlasəŋ-kurt*, *ħaŋa-kurt*, *jeməŋ-kurt*) fokozatosan elnéptelenedtek. Lakóik beköltöztek a népes, többnyire vegyes etnikumú obi falvakba, amelyek jobb munka- és életkörülményeket biztosítottak. A fiatal nemzedék már mindenütt a helyi népességhez asszimilálódott.

A kis-szoszvai osztjajok nyelve és szellemi kultúrája a serkáli nyelvjárás és kultúra variánsa. A népesség egy része a vogult (anak obi, ill. középszoszvai nyelvjárásváltozatát) anyanyelvi szinten beszélte, a férfiak tudtak oroszul is.

Grigorij Prokopjevics Szmolin 1908 körül született *tűńśəŋ-kurt* faluban. Szüleit korán elveszítvén különböző obi falvakban nevelkedett rokonainál, rendkívül nehéz körülmények között. Gyerekkora egy részét Muligortban töltötte; az ottani serkáli osztják és obi vogul nyelvjárásváltozatot beszélte. Legénykorában visszatelepült szülőfalujába. Később feleségül vette a változatos (vogul, osztják, orosz) ősektől származó, falujabeli Marija Jefimovna Novickaját; gyerkeik közül két lány maradt csak életben. Szmolint egy gyerekkori lábsérülése miatt katonai szolgálatra alkalmatlannak nyilvánították (falujából egyetlen férfi sem tért vissza a háborúból). Egész életét vadászattal töltötte, egy időben a kis-szoszvai rezervátum vadőreként is

dolgozott. Kiváló vadász volt; 17 medvét, számtalan jávorszarvast és prémesvadat ejtett el. Idős korára beköltözött Polnovatba, ahol lánya férjnél volt.

Grigorij Prokopjevics írástudatlan, az orosz nyelvet nem jól, de kielégítően beszéli. Fiatal kora óta vonzódik népe folklórjához, melynek, bejárva az egész Közép-Ob vidékét, páratlan mestere lett. A sámánműfajokon kívül talán nincs is az obi-ugor folklórnak olyan területe, melyet a legmagasabb szinten ne művelne. Osztjákul és vogulul egyaránt mesél, énekel és költ éneket. Régebben a medveünnepek népszerű énekese volt, az öthúrú *narəs juχ*-on is játszik. Rendkívül gyakorlott és közvetlen előadó. Művészetét a helyi kulturális szervek magasra értékelik; előadókörutakat, fellépéseket szerveznek neki. A szalehardi és hanti-manszjszki rádió is számos felvételt készített vele. Népcsoportjának ő az utolsó nagy előadóegyénisége.

Ismeretségünk kezdetén némi zavart okozott, hogy én a Kazim-torkolati Tugijani falu eléggé különös nyelvjárásváltozatát beszéltem, egy hét múlva azonban áttértem a serkáli nyelvjárásra. Tapasztalván az énekes folklór rohamos visszaszorulását, valamint azt, hogy Szmolin énekrepertoárja jóval eredetibb és archaikusabb a prózainál, igyekeztem minél több éneket felvenni tőle. Grigorij Prokopjevics a régi, híres énekesek méltó utódjának bizonyult: naponta átlagosan kb. 600 sornyi éneket vehettem fel, amit mindjárt le is jegyeztem, majd a felvételt visszahallgatva igyekeztünk tisztázni a számomra kérdéses helyeket. Az öreg kifogyhatatlan volt a magyarázatokból, de alapjában véve végig nem értette a nyelvészeti feldolgozás lényegét – ebben felesége nyújtotta a nagyobb segítséget. A feldolgozás több nehézséget jelentett, mint az éneklés és lejegyzés együttesen: az ismeretlen szavakat ugyan osztják, orosz, ritkábban vogul nyelven megmagyarázták, azonban a nyelvtani kérdések tisztázása reménytelen volt (ez tükröződik a közlés egyes hiányosságaiban). A vogul énekekben magyarázatként az osztják fordítást adták meg. Szmolintól 4 egyéni éneket, 8 medveéneket, 15 medveünnepi színjáték-éneket, 1 medvekeltő éneket, 17 medveünnepi bálványéneket, 1 hőséneket és 5 énekelt imát vettem fel.

A medve eredetének énekét Szmolin ottlétem utolsó napjaiban énekelte el. Mikor már kifogyni látszott a medveünnepi műfajokból, egyszer csak azt mondta, hogy elénekelné a legszentebb éneket

(*met tarəm ar*). Ezt elvileg nemigen lehetne medveünnepen kívül előadni, de ha igen, úgy csak sötétedés után, a ház elülső sarkába (*mūt sūŋ*) ital- és ételáldozatot téve, nyírfataplót füstölve.

Az ének a medve égből való leeresztésének közismert változata. Az állattá válás, isteni tiltások és utasítások, valamint a bűnbeesés epizódja csak utalásszerűen van meg benne, viszont kibővül Kaltes istennő földre szállásának motívumával. Ez feltehetően újabb, a közép-obi hitvilágra jellemző betoldás, amit az eredeti egyes szám 1. személyű előadásból a 3. személyre való áttérés is valószínűsít. Érdekessé, és más variánsok értelmezésénél is figyelembe vehető a befejezés: a téli álom eredetének magyarázata. Az isteni tilalmak és megszegésük motívumában a konfliktus alapja tulajdonképpen az, hogy a medvének télen nincs természetes, „istenadta” élelme, viszont el van tiltva minden más élelemforrástól is. A medve, míg a problémát sajátos módon meg nem oldja a téli alvással, állandó „bűnözésre” van ítélve (a nem alvó medve a tajga legveszedelmesebb vadja).⁵⁴

A jelen műalkotásban az osztják énekversre jellemző összes stilisztikai elem megtalálható, elemzésükre e közlés kereteiben nincs lehetőség. Szmolin előadói stílusában előfordul azonban két ritka elem, melyekre érdemes némi figyelmet szentelni. Mindkettő a paralelizmusok altípusaihoz tartozik.

A „kétnyelvű paralelizmus”-ban a változó paralelszavak közül a második nem osztják, hanem vogul (nagy ritkán orosz) nyelvű. Szemantikailag e szavak vagy teljesen megfelelnek az osztjáknak, vagy néhány jegyben eltérnek tőle, mintha egy vogul paralelizmus második tagjából származnának. E stíluselem gyakori használata természetesen feltételezi a vogul nyelv és folklór ismeretét. Az ilyen jelenségek alátámasztják azt a feltételezést, miszerint az északi obi-ugorság kultikus és folklór nyelvében oly gyakori belső kölcsönzések keletkezésében a szellemi kultúra és népköltészet (a rá jellemző paralelizmussal) hasonlóságán kívül egyes csoportok kétnyelvűsége is fontos szerepet játszott.

⁵⁴ [Az eredeti cikkben a következő négy bekezdés Huszár Lajos zenei jellemzésével együtt, *Stilisztikai elemek* alcímmel a publikáció befejező részében kapott helyet. Mivel a hanti szöveg és a zenei feldolgozás nem része kötetünknek, utóbbit teljes egészében elhagyjuk, a stilisztikai fejtegetésekből pedig csak azokat közöljük, amelyek a tartalom és a magyar szöveg szempontjából relevánsak. – a szerkesztők]

A másik érdekes elem a „toldalékparalelizmus”. Ez olyan szavakat érint, melyeknek tulajdonképpen nem kellene változniuk; a tő azonos is marad, ellenben a toldalék vagy annak egy része azonos kategóriájú, de valamely jegyében eltérő toldaléokra változik. Szmolin stílusában a paralelizmusokban amúgy is passzívabb szerepet játszó „metrikus” verbális sorok a toldalékparalelizmus tipikus helyei. A tulajdonképpeni obi-ugor paralelizmus azonos szintaktikai felszíni struktúrában szereplő elemek meghatározott szemantikai szabályok szerinti változtatásán alapul, apoétikusnak hat benne minden olyan változás, mely a szintaktikai viszonyokra akár a legkisebb mértékben is kihat. Így a toldalékok változtatásának lehetősége igen korlátozott, poétikai funkciója a stílusdíszítő elemek szintjén van.

Szmolin énekeiben a predikatív szerkezetek értelmezését gyakran megnehezíti a formális (poétikai) alany használata. A „metrikus” verbális sorok állítmányai ilyenkor nem a közvetlenül előttük álló, alanyi helyzetű szóval, hanem egy azt megelőző alannal vannak egyeztetve, mely birtokviszonyban áll a formális alannal. Ez utóbbit datívuszos szerkezettel lehet fordítani, de el is hagyható.

A fordítás kötöttebb, mint Steinitz közléseié, de az *aj* ’kicsi’, *σταη* ’vég, kezdet’, *χου* ’férfi, ember’, *jām* ’jó’ stb. szemantikailag mellőzhető szavak nincsenek lefordítva. Rövidítéseim egyeznek a DEWO rövidítéseivel.

Felső ég(-isten) atyám lakta,
 felső menny(-isten) apám lakta
 aranyos tetőgerendájú hét ház,
 hét ház belsejében
 növekedő férfi kezem ízületét,
 növekedő férfi lábam ízületét
 (én) öreg, megnövesztettem.
 Hétarcú,⁵⁵ tetőnyílásos isten

⁵⁵ A főisten elhomályosult jelentésű jelzőjét mind az adatközlő, mind Ny. I. Tyerjoskin ’hétarcú’-nak fordítja. Néphitbeli magyarázatot nem tudnak adni rá. A kis-szoszvai osztjások ismerik a Steinitz által is adatolt *weńśap* ’Stelle, wo die Zeltstangen oben zusammenstossen; First, Firstteil des Satteldaches beim viereckigen Haus...’ [’az a hely, ahol a sátor oszlopai fent összeérnek; tetőgerinc, a négyzet alakú ház nyeregtetőjének gerinc része...’] szót, de nem hozzák kapcsolatba az adott formulával. Ennek elle-

apám lakta
arany tetőgerendájú hét ház,
hét ház belsejében
növekedő férfi kezem izülete
nekem hát megnőtt,
növekedő férfi lábam izülete
nekem hát megnő.
Hétarcú, tetőnyílasos isten,
tetőnyílasos isten apám
sok száz coboly hurkos ösvénye⁵⁶
sokját járja,
sok száz jávor hurkos ösvénye
sokját járja.
Ezenközben
mocsári állat nyolc karma
jött íme ki rajtam,
erdei állat nyolc karma
jött, íme, ki rajtam,
mocsári állat nyolc foga (is)
így jött ki.
Ezenközben
éltem közben, éltem közben
arasznyi hosszúságú hosszú szőr
jött íme ki (rajtam), állaton,
tenyéryni hosszúságú hosszú szőr
jött íme ki (rajtam), állaton.
Eszes férfi eszemmel
miképpen gondolom:
felső ég (isten) apám
osztják ember alakból
másfélévé miért válto...
miért változtatott?
Arany tetőgerendájú hét ház,

nére Steinitz magyarázata, miszerint a jelző eredetileg az isten lakóházára vonatkozott (OVE2: 229), helytállónak látszik.

⁵⁶ A *sot* 'száz' és 'szerencse' homonímia miatt 'cobolyban szerencsés hurkos sok ösvénye' fordítás is lehetséges. Ez esetben a *sot*a véghangzója melléknévképző.

hét ház belsejében
 laktom közben, laktom közben
 sok száz coboly hurkos ösvényére
 ő (az isten) elindult,
 sok száz jávor hurkos ösvényére
 ő elment.

A hét ház legutolsó házába
 hadd megyek csak be (én), állat!
 A hetedik házba, legutolsó házba
 (én) állat, hát bementem.

Nap mintás nagy sál,
 hold mintás nagy szép sál
 lefedte (az alsó nyílást).⁵⁷
 Mocsári állat nyolc karommal
 a nap mintás szent sálat
 félrevettem.

Alsó föld színes vidékét,
 alsó föld tarka vidékét
 nézegetem (én), állat:
 vékony posztóban gazdag föld(nek)
 látszik ottan,
 vékony selyem ...⁵⁸ föld(nek)
 látszik ottan.

Földjénél a vize kedvesebb,
 vizénél a földje kedvesebb
 volt (=van) ottan.⁵⁹

⁵⁷ A hetedik ház padlóján van egy nyílás, amelyen keresztül az isten a földben gyönyörködik; ezt kendővel lefedve tartja. Tudván, hogy „állattá” (=medvévé) változott fia lekívánczik majd, eltiltja ettől a helytől.

⁵⁸ A *(χ)ulman* szóra a gyűjtő először azt a magyarázatot kapta, hogy ’leterített, befedett’. További kérdezésre Szmolin és felesége megváltoztatta állítását, és a vog *ūlinj* ’vidám, vidámságot, gyönyörűséget nyújtó’ melléknévvel azonosították. A *-man* képző alkalmazása pl. a *sōw* ’dallam’, *sōwman* ’dallamos’ analógiájára elképzelhető ugyan, de az is lehet, hogy egy elhomályosult értelmű (és *χulman* alakú?) szóval van dolgunk. Tyerjoskin sem ismeri a szót (szóbeli közlés).

⁵⁹ Olyan föld, amelynek vize (is) kedves, és fordítva; azaz minden tekintetben kedves vidék. A magyar fordítás az „egyik kedvesebb, mint a másik” kifejezés analógiájára elég jól visszaadja az osztják mondat jelentését.

Erdei eszes férfi erdei eszemmel
miképpen gondolom:
hétarcú, tetőnyílásos isten,
tetőnyílásos isten apám
bár leeresztene!
Vékony posztóban gazdag föld,
vékony selyemben gazdag föld,
nekem lépkedni (való) vidám föld
van ottan.
Ezenközben
a magam ülte
párnás priccsem párnáján,
párnás hálóneműm párnáján
üldögéltem (én), állat.
Hétarcú, tetőnyílásos isten
apám megérkezett;
sok száz cobolyos ösvényéről,
sok száz jávoros ösvényéről
megérkezett hát ő.
Haragos fej haragjába,
dühös fej dühébe [gurult];⁶⁰
száz nyíllal megrakott üreges tegeze
le van dobva.
Hét ház legutolsó házában
mid maradt (ott)?
Midet keresni járkálsz,
midet nézni járkálsz?
Kisfiam, fiacskám,
azon a földön
a kezed hogy is bírná,
a lábad hogy is bírná?
Lábnyi⁶¹ mély, mohazsombékos föld,

⁶⁰ Itt valószínűleg hiányzik egy igei sor: „(dühbe) jött”.

⁶¹ Az *at* 'öl [hosszmérték]' főnév jelentése egyes folklór formulákban elhomályosulóban van (DEWO 54). A jelen énekben eredeti jelentésében szerepel a 376. sorban. A mélységet kifejező formulánál, mint olyan gyakran a paralelszavak jelentésének tisztázásakor, „ugyanaz a szó, mint a *šaš* 'térd'” magyarázatot kapott a gyűjtő, úgyszintén a 255. sorban, ahol a *šaš*

térdnyi mély, fűzsombékos föld
van ottan,
ha nem tudtad volna.
Hogy az éjjelt eltöltöttük, ki tudta,
hogy a nappalt eltöltöttük, ki látta?
Hétarcú, tetőnyílasos isten
sok száz coboly hurkos ösvényére
indult ismét.
Mocsári állat alakomban
hét ház legutolsó házába
beléptem ismét.
Az alsó föld színes vidékét,
az alsó föld tarka vidékét,
mindenfelé levő úrnős világot,
mindenfelé levő fejedelmes világot
mindet végignézegettem;
vékony selyem ... földnek,
vékony posztó ... földnek
látszik ottan.
Állat bírta három gondolatom
végiggondolom:
hétarcú, tetőnyílasos isten,
tetőnyílasos isten apám pedig
vas ívű íves bölcsőt
csináltasson nekem,
vaslánc drága végén
eresszen le engem
az alsó föld vidékére,
az alsó föld határára!
Ezzel visszafordultam,
a magam ülte, ülte
párnás priccsem párnájára,
párnás hálóhelyem párnájára
leültem (én), állat.
Hétarcú, tetőnyílasos isten

wey 'térd-erő' paralelszavaként fordul elő. A 'láb' fordítás feltételes, az indokolja, hogy testrészt és hossz mértéket egyaránt jelöl. A 'térd' jelentésű szó paralelszavaként < *vog āl* 'lábszár' (?).

apám megérkezett.
 Az imént amilyen dühös volt,
 még annál is dühösebb.
 Száz nyíllal megrakott üreges tegezét
 ledobta;
 a tetejes ház teteje ren-
 -gett (belé),
 az aljzatos (?) ház
 aljzata rengett (belé).
 Fiacskám, fiacskám, (én, mondja:)
 térdnyi mély hátú földre,
 lábnyi mély hátú földre
 a te erődből nem is futná.
 A második napra virradó éjjel
 vasa (?)⁶² törött sok jégtörő vasnak
 sokját gyűjtötte össze,
 keresztüllyukadt⁶³ sok üstöt
 gyűjtött ő össze;
 vas ívű íves bölcsőt
 csináltatott ő,
 réz ívű íves bölcsőt
 készíttetett⁶⁴ (?) ő,
 kis lánc hét végét
 csináltatta ő.
šōpər-ezüst árért,
kamə-ezüst árért

⁶² Az adatközlő szerint *lom* = *pörtə* 'jégtörő vas'. Valószínű azonban, hogy az egész mondat egy némileg más formula félreértése, vö. [vog] 'sammelte dreissig Eisenstangen, an denen die Vertiefung (im Oberende zur Befestigung des Schaftes) durchgebrochen war / sammelte dreissig (schlechte) Beile, deren Hammer abgebrochen war' ['harminc vasrudú szerszámoz gyűjtött össze, amelyeken a mélyedés (a szár rögzítéséhez szolgáló felső végén) átszakadt / harminc (rossz) fejszét gyűjtött össze, amelyeknek a feje letört'] (MSFOu 114: 141).

⁶³ Magyarázat: *wūšəŋ pūt* 'lyukas üst'. Lehet, hogy a *munx* 'Rücken der Axtklinge' [a fejsze foka / tompa része] (DEWO 901) egyes szám 3. személyű birtokos személyjeles alakjának a *muxtə* 'át, keresztül' igekötővé való átértelmezése hatására vonatkoztatja az énekes az üstre a kifejezést.

⁶⁴ 'у кузнецов заказал' (??). ['a kovácsoknál rendelte' – a szerkesztők]

(ő,) az isten megvette.
 Bizony hát,⁶⁵
 hogy az éjjelt eltöltötték, ki tudta,
 hogy a nappalt eltöltötték, ki látta?
 Nocsak, fiacskám, fiacskám,
 a vas ívű íves bölcsőbe
 ülj bele,
 a réz ívű íves bölcsőbe
 üljél bele!
 Az alsó föld színes vidékére
 leeresztlek téged,
 az alsó föld koros⁶⁶ (?) vidékére
 leeresztlek téged.
 A vas ívű íves bölcsőbe
 beleült ő,
 őutána pedig
 három lány (közül) a legkisebbik lány
 az ő hátára ugrott.
 Apánk alsó földjének színes vidékére
 én is megyek!
 Két víz közének távolságáig,
 két föld közének távolságáig⁶⁷
 ím leeresztette (az isten).
 (Egy) húsos hetet függenek,
 csontos hat (napot) függenek.
 Éhező szívük,
 fázó testük

⁶⁵ Szmolin énekeiben gyakori töltősor; „bármilyen énekben annyiszor énekelheti az ember, ahányszor akarja – nincs értelme”. A sor második fele számomra értelmezhetetlen.

⁶⁶ *jetəŋ* = *jīsəŋ*, *nuptəŋ* 'koros' < ? *Šjīt* 'Gelenk, Zeitabschnitt, Zeitraum, den e. Erscheinung dauert' ['ízület; időtartam, időszak, ameddig egy jelenség tart] > wog. N folk. *jätin* (DEWO 418), vogulból visszakölcsönzött forma. Jelentés tekintetében nemigen illik a mondatba, esetleg a hasonló formulák *Šjeləŋ*, *jelaŋ* 'szent' szava, a *jīŋk* 'víz, vidék' egyik állandó jelzője is befolyásolta használatát.

⁶⁷ Ti. a felső és alsó világ közé. A *jīŋk* 'vidék'-nek is fordítható.

fázott nekik.⁶⁸
Felső Ég(-isten) apa, nocsak,
coboly(prém) nagy gyönyörűséges⁶⁹ (?) imát
intézőnk hozzád:
vaslánc drága végén
vagy felvennél,
(vagy) ha leeresztesz, hát ereszd
az alsó föld színes vidékére,
az alsó föld tarka vidékére!
Aszott hússá aszalódunk,
aszott csonttá aszalódunk!
Kis figyelembe sem veszi,
nagy figyelembe sem veszi.⁷⁰
Éhező szíveik,
fázó testeik
igencsak fáznak,
sorvadt csontjaik
igencsak sorvasztják;
sorvadt bundáik (?)
igencsak sorvasztják.
Coboly(prém) nagy gyönyörűséges (?) imát
intézőnek ismét:
Hétarcú, tetőnyílásos isten,
bár felvennél minket!
Sorvadt csontjaink
nekünk bizony megsorvasztottad,
sorvadt bőrünk
nekünk megaszaltad.
Az alsó föld színes vidékére
ha leeresztesz, hát eressz le,
vaslánc drága végén
ha felveszel,

⁶⁸ A formula teljesebb alakja: „éhező szívük éhezik / fázó testük fázik”. Szmolin végig elhagyja az igei paralelizmus első tagját.

⁶⁹ < vog *ūliŋ* ’vidám, vidámságot, gyönyörűséget nyújtó, gyönyörködtető’. A megfelelő osztják formulában általában *răχə pəjək* ’tetsző, illő ima’.

⁷⁰ Szó szerint nem fordítható kifejezés, teljesebb formája: *aj/un ux tăχəŋə* (?) *tăχəŋə*) *ăn wūtat*.

(hát) vegyél fel!

Semmi hosszú időbe nem tellett,

vaslánc csörgő zaja

hangzott fel íme;

az alsó föld színes vidékére,

az alsó föld tarka vidékére

leeresztődünk hát.

(χ)ṭjəγə-ṭjəγə,

a mocsári állat fiacska

aszott csontocskája,

aszott húsocskája

igencsak össze volt (már) aszva.

A felső ég (-isten) anyácska,

a felső menny (-isten) anyácska⁷¹

magától felmerült (zsombékon levő) bűvármadárfészek,

bűvármadárfészek (vízen) lebegő zsombékja,

lebegő zsombékja szélére⁷²

ím letelepedett.

Az őt tartó, nyilat fogott,

nyilat fogott sok fiától⁷³

este kért jó véráldozata

reggelre nem marad,

reggel kért jó véráldozata

estére nem marad;

éjféli véráldozatú úrnőként,

⁷¹ Ti. Kaltes istennő. Szmolin szerint *turəm* istennek három lánya van: *kättəs āṇkə* 'Kaltes anya', *kasəm naj* 'Kazimi úrnő', a harmadikat nem tudja. Az égből leeresztett, első medve és *künšəṇ ɔjka* vagy *jəm-wəš ɔjka* 'Karmos öreg', 'Szent-városi (vezsakari) öreg', a medve alakú bálványszellem közt nincs összefüggés. Az utóbbi a serkali folklórban gyakran mint Kaltes fi-vére és *īmə χītə* 'Asszony unokaöccse' nagybátyja szerepel.

⁷² Kaltes istennő *kättəs kurt*, Kaltiszjani falu közelében levő szent helyének folklór neve.

⁷³ A neki imádkozó emberek (*tűwet pəjəkstə jəχ*). Kaltes istennőt az egész nyugati obi-ugorság a gyermekek számát és életük hosszát meghatározó főistennőként tisztelte, messzi vidékekről jártak Kaltiszjaniba áldozatot bemutatni. Az istennő saját nemzetsége (*pűtəṇ jəχət* 'igazi népe') a kaltiszjani Liszkovok (*məs frátia*, *ńurmen mĩγ*, *χömsen mĩγ siraṇ jəχ* 'mocsári föld, zsombéki föld nemzetségű nép').

éjféli ételáldozatú úrnőként⁷⁴
lakozik ottan.
A mocsári állat fiúcska (is)
leeresztődött íme,
leért íme.
Egyik mohazsombékba botlik,
hasra esik,
másik mohazsombékba botlik,
félrebukik.
Térd-ereje nincsen,
láb-ereje nincsen.
Ezenközben
miképpen gondolom:
az alsó föld színes vidékén,
az alsó föld tarka vidékén
egyik mohazsombékról másik mohazsombékra
bukdácsolok (én), állat,
hasra botlom.
(Én,) állat, csak lépdelek,
(én,) állat, csak mendegélek.
Térd-erőm elfogyott,
láb-erőm elfogyott.
Jeges hullát, ha találok,
mocsári állat nyolc karmával
felhányom hát,
fagyott hullát, ha találok,
mocsári állat nyolc karmával
felhányom hát.
Éhező szívem
igencsak éhezik,
fázó testem
igencsak fújja a szél.
Ezután
állat csinálta kusza fűvű⁷⁵ ösvényt,

⁷⁴ Kaltes istennő egyik folklór neve.

⁷⁵ Ni *lāmās* 'im Wind auf dem Wasser schwimmende Hälmchen, Reiser; verwestes Gras, das sich an den Netzen festsetzt' [szélben a vízen úszó szálak, gallyak; a hálókra tapadó korhadt fű] – Steinitz az adott formulá-

állat csinálta kanyargós ösvényt
 csinálok (én), állat.
 Széles levelű⁷⁶ sok fű
 sokját rendelte,
 széles levelű sok sás
 sokját rendelte (az isten oda).
 Éhező szívemmel,⁷⁷
 fázó testemmel
 széles levelű sok fű
 sokját szedegetem,
 széles levelű sok sás
 sokját szedegetem.
 Az alsó föld színes vidékét,
 az alsó föld tarka vidékét
 mikor múltkor nézegettem,
 vékony posztóban gazdag föld,
 vékony selyemben gazdag föld;

ban 'der mit Abfall, mit Kehricht bedeckte Weg' ['hulladékkal, szeméttel belepert út'] fordítást javasol, kritizálva Pápay 'lompos' fordítását (DEWO 835). Szmolin magyarázata: *törnəŋ tǎxajna mǎnət, törnət pajtija ĩcrattajət* 'füves helyen megy, a füvek simára lenyomódnak' – majd érzékletesen kifejtette, hogy a medve nyomán a magas fű mindenfelé össze van kuszálva: hol fekszik, hol meg áll. A melléknevet az alapfőnév jelentéseinek megfelelően valószínűleg kétféleképpen értelmezik: a 'hordalék' jelentésből a Steinitz közölte változatot, melyben a *tǎprəŋ* 'szemetes' paralelszó is előfordul, a 'hálóba akadt fű' jelentésből pedig a 'lenyomott, összekuszált fű' változatot. Nem kizárt, hogy Pápay adatközlője valami „olyan, mint az összekuszált, bozontos szőr” magyarázatot adott, amit aztán Pápay a hasonlóbb hangzás kedvéért 'lompos'-nak fordított.

⁷⁶ *lɔw tǐjpa pum* = *tɔwijnə tǐjtə wǔtəŋ pum* 'tavasszal növény, széles fű'. Levelelnek alsó része széles, – ezt (*pum*) *lɔw tǎxet* vagy *wǔtəŋ tǎxet* '(a fű) széles helye', felső, elkeskenyedő részét pedig (*pum*) *lɔmpasəŋ tǎxet* '(a fű) evezőtollas (ti. ahhoz hasonló) helye' névvel illetik. Ha valóban létezik egy *š lɔw* 'széles' jelentésű szó, úgy abból a medveénekek *lɔwijen pōŋχtap ĩŋrəm ũnət wɔj* 'das Sumpf-Waldtier mit mächtigen (?) Schulterblatt' ['mocsaras erdőben élő állat hatalmas lapockával'] (OVE1: 318) formulája könnyebben magyarázható, mint a Steinitz által ajánlott északi *lɔw* 'Pferd' ['ló'] archaikus alakjából (OVE2: 269).

⁷⁷ Az esetrag hiánya miatt nem világos, hogy eszköz- vagy részeshatározó-e.

most (meg) nahát, nahát,
lábnyi mély hátú föld,
lábnyi mély, mohazsombékos föld!
Egyik mohazsombékról lebotlom,
másik helyre zuhanok,
másik mohazsombékról leesem,
félreesem.
Széles levelű sok fű
sokját gyűjtögetem.
Amint érzékelem, érzékelem:
éhező szívem
majdnem lecsillapodott (már),
majdnem lecsendesült⁷⁸ (már).
Ezenközben
hétarcú, tetőnyílásos isten,
tetőnyílásos isten apám pedig
fenyvesbeli apró sok bogyó⁷⁹
sokját igézte (oda),
erdőhát-beli apró sok bogyó
sokját igézte (oda);
erdőhát-beli sok bogyó
így érett be.
Telhetetlen (nyírhéj-)kosaracskám⁸⁰ szájáról
megemlékezem (én), állat,
telhetetlen (nyírhéj-)edénykém szájáról
megemlékezem (én), állat.
Arasznyi vastagságú vastag nedűt⁸¹
növesztek (én), állat.
(Én,) állat, felmérem:

⁷⁸ < vog *p̄jti* 'abbahagy, abbamarad'; osztják paralelszavának is ugyanez a jelentése. Az ilyen „kétnyelvű” paralelizmus tulajdonképpen nem adható vissza fordításban.

⁷⁹ Fenyvesben növő bármilyen bogyó; nincs kapcsolatban a Ni *j̄oxəm-ut'* 'Preiselbeere' ['vörösáfonya'](DEWO 344) összetétellel.

⁸⁰ A medve gyomrának tabuneve, ebbe „gyűjtöget”, azaz eszik. A „telhetetlen (nyírhéj-)edénykém szájáról” sorban a *s̄wt* < vog *s̄wt* 'nyírhéj-edény' kétnyelvű paralelizmus.

⁸¹ A medve zsírjának tabuneve.

érződik, hogy hátam erőssé lett,
 érződik, hogy mellem erőssé lett.
 Száz erdei kanyargós ösvényt
 csinállok (én), állat,
 alkotok (én), állat.
 Fenyves-beli sok bogyó
 sokját gyűjtögetem,
 erdőhát-beli sok bogyó
 sokját szedegetem.
 Telhetetlen (nyírhéj-)kosaracskám szája,
 telhetetlen (nyírhéj-)edénykém szája
 megtelt (nekem), állatnak.
 Hátamat megmozgatom:
 hátam (csak úgy) zeng,⁸²
 mellemet megmozgatom:
 mellem (csak úgy) zeng.
 Hétarcú, tetőnyílasos isten,
 hat tetőnyílasú tetőnyílasos isten,
 ősz felé levő rövid napot
 csinált az isten,
 tél felé levő rövid napot
 csinált az isten;
 tojáshéj vékony jég
 így fagyott hát,
 tojáshéj vékony jég
 így fagyott hát.
 Állat lépdelte kusza fűvű ösvényt,
 Állat lépdelte kanyargós ösvényt
 csinállok (én), állat,
 állatnak aludni (való) áthatolhatatlan erdőhátat
 keresek (én), állat,
 állatnak aludni (való) sűrű erdőhátat
 keresek (én), állat.
 Ezenközben
 kutyaláb(nak járható) vékonyhavú ősz
 csinál az isten,

⁸² Ti. ahogy a zsír reng a hátán.

emberláb(nak járható) vékonyhavú ősz
csinál így;
mókusszőr (vékonyságú) kis hó
így esett le.
Sűrű fájú fás erdőhátat,
sűrű fájú fás erdőt
kerestem (én), állat.
Hím állat(nak lélegzettel kibírható) öt ideig⁸³
hánytam én (a földet),
nőstény állat(nak lélegzettel kibírható) négy ideig
[hánytam én (a földet)];
föld tetőgerendájú tetőgerendás ház
így készült el,
föld póznájú póznás ház
így készült el.
Mohát öt ölnyit
vittem be (én), állat,
rozmaringfát négy ölnyit
vittem be (én), állat.
Föld tetőgerendájú tetőgerendás házam
(nekem,) állatnak elkészült.
Vékony posztóban gazdag fészken
leterítem (én), állat,
ezenközben
mély⁸⁴ álom fenekén
alszom (én), állat.
Gondolatom egyik felével
miképpen gondolom:
női eskü boldog⁸⁵ terére
gondolok (én), állat,
férfi eskü boldog terére
fülem egyik felével
hallgatózom (én), állat.
Ezenközben

⁸³ A medvének a barlang ásásakor a föld alatt kevés a levegő, időről időre kijár kifújni magát.

⁸⁴ Tkp. 'vastag'.

⁸⁵ < vog *sōtaŋ* 'szerencsés, boldog'

gondolatom másik felével
 mély álom boldog sarkát
 űzöm (én), állat.
 Nyolchónapi hónapos telet
 hállok aztán végig (én), állat,
 nyolchónapi hónapos telet
 hállok végig (én), állat.
 Jég-darás hosszú telet,
 hó-darás hosszú telet
 aztán végighálja az állat.
 Nyílastalan házam sarkában,
 nyílastalan házam zugában
 a telet végigülöm.⁸⁶
 Aztán a baba arcú⁸⁷ korszakos világ,
 korszakos világ keletkezése idején
 a tőlem születő
 nemzetségem pedig
 a tél folyamán ne járjon (kint)!
 Föld tetőgerendájú tetőgerendás házat
 építsenek ők,
 föld tetejű tetős házat
 építsenek ők!
 Az ének hát befejeződik,
 a mese hát befejeződik.

⁸⁶ A *tāt* szónál nem világos, hogy a *tātə* 'tél' vagy a *tāta* 'itt' szóból rövidült-e. 'Itt ülök v. lakozom' fordítás is lehetséges.

⁸⁷ Az ember korszakának beálltakor. *χāntet – šīt turəm akañət* 'az osztjások (ill. általában az ember) – az isten babái', melyekkel játszik az isten.

II.1.2. Keltőének

A medveköltő énekek csodálkoznak, hogy a medve még mindig alszik, pedig máskor [...] „álomtalanul élő jó állat”. Fölkelt már a mókus, a magtörő holló és a többi állat, a medve pedig legelső szokott lenni, most pedig még mindig alszik. Már világos nappal van, hogy tűrheti, hogy büntetlenül szaladgáljanak mellette? Megnyugtadják, hogy jó dolga lesz, puha fészket készítenek neki, nem kell élelem után járnia, hiszen most vendégségben van, minden jóval ellátják, játékokkal szórakoztatják.

Munkácsi – Kálmán 1952: 121

Állat, ébredj, ébredj, ébredj

Grigorij Prokopjevics Szmolin

1982.PO.32

atəŋa ar – reggeli ének

A medveünnepi keltőéneket az ünnepség minden napjának reggelén változatlan formában elénekli valamelyik résztvevő férfi, gyakran az, aki elsőnek ébred fel. A „reggeli ének” műfaj-megjelöléssel ellátott keltőének az északi obi-ugorság egész területén ismeretes, dallama és szüzséje az átlagnál egyöntetűbb. A jelen ének záró része a medvét kikísérő énekekre emlékeztet.

Állat, ébredj, ébredj, ébredj,
állat, ébredj, ébredj, ébredj!
Sűrű erdő boldog sarkában élted idején,
sötét erdő boldog sarkában élted idején,
szárnyas száz sok állat felkelte előtt,
lábas száz sok állat felkelte előtt
szökdeltél⁸⁸ (te), állat

⁸⁸ Az osztják szövegben a hasonló mondatokban jelen idő áll: múlt időt jelző

járkáltál (te), állat.

Osztják ember piszkos házában ültöd közben,
osztják ember piszkos házának belsejében
elszenderedtél (te), állat.

Erdei állat(ból) sok száz bizony már
tápláló étek(nek) való sok bőséget⁸⁹ valamikor megette,
... való ... bőséges ... megette,
téged (pedig) a szennyes ház szennyében igen elnyomott
(az álom).

Állat, ébredj, ébredj, ébredj,
állat ébredj, ébredj, ébredj!

Osztják ember piszkos házának piszkában,
állat, elnyomott (az álom).

Sűrű erdő sarkában élted idején
korán kelő állat voltál pedig te:
lábás száz sok állat alvásának idején
erdei száz sok dísznek sokját csináltad,⁹⁰
vadonbeli száz sok dísznek sokját csináltad.

Osztják ember piszkos házának piszkában
elnyomott hát (mégis) téged (az álom).

Lábás száz sok állat, sok állat
fenyvesbeli sok dísznek sokját csinálta (már),
tápláló étek(nek) való bőséges bőséget valamikor megette (már).
Nőstény nyúl nénédasszony, bizony,
nőstény nyúl rövid útját valamikor ő megcsinálta (már),
nőstény nyúl rövid útját valamikor befejezte (már).

Osztják ember piszkos házának piszkában
igencsak elnyomott, elnyomott (az álom).

Állat, ébredj, ébredj, ébredj
állat, ébredj, ébredj, ébredj!

Korán kelő állat voltál pedig te:
szárnyas száz sok állat felkelte előtt,
lábás száz sok állat felkelte előtt
a sűrű erdő boldog sarkát mind bejártad te,
a sötét erdő boldog sarkát mind bejártad te,

határozószó környezetében a szokásszerű cselekvések esetében a múlt idő használata nem kötelező.

⁸⁹ *tetəŋ pāsən* 'teli / bőséges asztal'; azaz a kifejezésen 'teríték' értendő.

⁹⁰ Járás közben nyomokat hagyott.

állat rajzolta sok dísz rajzoltál pedig te,
állat rajzolta sok lépést csináltál pedig.
Osztyák ember piszkos házának belsejében,
osztják ember piszkos házának belsejében
állat, hát elszenderedtél.
Állat, ébredj, ébredj, ébredj,
állat, ébredj, ébredj, ébredj!
Lábas száz sok állat felkelte előtt,
kezes száz sok állat felkelte előtt
állat, kelj fel!
Egér szent alakjára változtod előtt,⁹¹
egér szent alakjára változtod előtt,
állat, bár felkelnél!
Sűrű erdő hét sarkát, állat, bár megkerülnéd,
sötét erdő hét sarkát, állat, bár megkerülnéd,
ebbe a *šōpār*-ezüst sarkú sarkos házba⁹² bár bejutnál,
kamə-ezüst sarkú sarkos házba bár bejutnál!
Énekkal megrakott ének-puttonyod vedd (magadhoz),⁹³
mesével megrakott mese-puttonyod vedd (magadhoz)!
Állat lépte hét ugrást szökelsz,
egér szent alakjára változol,
száz állat mente ösvényt megkeresed.⁹⁴
Egér szentséges alakjára változol;
állat, átváltoztál, bizony, hát.
Nagy csontod, ha mozdítják, nagy pénzérme,
nagy pénzérme csengő zaja támadt⁹⁵ valamikor,
kis csontod, ha mozdítják, kis pénzérme,
kis pénzérme csengő zaja támadt valamikor.

⁹¹ Hit szerint a medve lelke egér alakjában távozik.

⁹² A medveünnepi ház.

⁹³ Úgy képzelik, hogy a medve puttonyban viszi magával a tiszteletére előadott énekeket és színjátékokat.

⁹⁴ Az az út, melyen az elejtett medvék lelke felemelkedik *turəm* isten atyjukhoz, hogy aztán a jövőben újjászülethessen.

⁹⁵ Az adatközlő szerint a frázis itt arra utal, hogy a medve csontjai már meg vannak főzve és nyírhéj edénybe vannak téve. A medve csontjait sérülés és hiány nélkül a szent helyre viszik, enélkül nem tud újjászületni. A medve tiszteletére odahelyezett pénzérmék és fém ékszerek csilingelnek.

II.1.3. A medveadász éneke

Feltűnő, hogy a medveadász hősök között asszony is szerepel. [...]

A bogyót szedő asszonyokra támad rá a medve, és az asszony öli meg.

Szorokin tudósít arról, hogy noha a manysi nők leginkább a ház körüli munkákat végzik, gyakran segítenek férjüknek a vadászatban is. Szorokinnak elmondták a manysik, hogy nemrég halt meg egy öregasszony, aki valamikor fiatal korában férjével együtt állandóan medveadászatra járt.

Amikor végül özvegy lett, nem tudta elhagyni kedvenc foglalkozását. Legidősebb fiát ő maga tanította vadászatra. Azt mondták, nem volt arra példa, hogy az öregasszony jávor vagy medve nyomaira bukkanva üres kézzel tért volna haza, bár ilyenkor néha napokat kellett az erdőben töltenie.

Ez vagy ehhez hasonló bátor asszony, tehát élő személy adhatott alapot ilyen tárgyú medveének keletkezéséhez.

Munkácsi – Kálmán 1952: 126

Tíznőszájas szájas nő

Grigorij Prokopjevics Szmolin

1982.PO.26

wɔj ar – medveének

A bogyószedés közben támadó medvét megölő bátor nőről szóló történet a medveünnepek hagyományos éneke, már Reguly is lejegyezte egy változatát. A jelen ének abban különbözik a többitől, hogy a főhősnőt nem ábrázolja egyértelműen pozitív vonásokkal: lélek-

jelenléte mellett bizony más tulajdonsága is van, a szájasság. *kaša t'awətl* 'nagyon szitkozódik' jegyezte meg róla az énekes. Különbség az is, hogy férje amolyan tutyimutyi öregember, aki életében nem látott még medvét, s szégyenszemre a felesége által elejtett medvénél végzi először a férfiaknak előírt szertartásokat.

Az ének keletkezésének helyével – mint általában a régi, széles körben elterjedt énekek esetében – az énekes nincsen tisztában. Egy oroszul *Jolka sapkának* nevezett helységgel hozza kapcsolatba a történetet.

[Tíz-nő-száj]as szájas nő,
húsz-nő-szájas szájas nő [mondja:]
– Zelnicemeggye megnőtt zelnicemeggyes erdőhátra
nők, megyünk,
csipkebogyója megnőtt csipkebogyós erdőhátra
nők, megyünk! –
Egyik nő azt mondja:
– Zelnicemeggyel (tele)gyűjteni (való) bödönöm nincsen. –
Másik nő azt mondja:
– Zelnicemeggyel (tele)tenni (való) puttonyom nincsen. –
– Zelnicemeggyel (tele)tenni (való) puttony,
puttonyotok, ha nincsen,
puttonyt adok (nektek),
zelnicemeggyel (tele)gyűjteni (való) bödön nincsen,
bödönt adok (nektek).
Zelnicemeggye megnőtt zelnicemeggyes erdőhátra
menjünk mi,
csipkebogyója megnőtt csipkebogyós erdőhátra
menjünk mi! –
Tíz-nő-szájas szájas nővel,
húsz-nő-szájas szájas nővel
tíz nőjű nős csapat(ba)
gyülekeztünk mi,
húsz nőjű nős csapatba
gyülekeztünk mi.
Nász-embernek ülni (való) felkunkorodó orrú csónakba⁹⁶

⁹⁶ Sok embert befogadó, nagy csónak: *un saran xop, xānšarə* 'nagy „zürjén csónak” (nagyméretű, deszkából való csónakfajta), az orra felkunkorodó'.

ültünk mi,
 vendég-embernek ülni (való) felkunkorodó orrú csónakba
 ültünk mi,
 tíz nőjű nős csapattal
 beültünk mi,
 húsz nőjű nős csapattal
 beültünk mi.
 Tíz nőjű nős csapatba
 összegyülekeztünk mi.
 Tíz-nő-szájas szájas nőnek
 comb melletti keskeny kése
 van öneki.
 Áradmánytavi dísszel vágott sima homokparthoz⁹⁷
 érkezünk így,
 obi dísszel vágott sima homokparthoz
 érkezünk így.
 A partra kikötöttünk,
 kikötöttünk, bizony hát.
 Mocsári állat öcsénk⁹⁸ bizony
 vágott posztó sok mintájának
 sokját vitte (arra),⁹⁹
 vágott posztó sok mintájának
 sokját csinálta (arra).
 Szára-törött sok gyűrűnek
 sokját ömlesztik (oda a nők);
 a gyűrűvel nem rendelkező sok nő
 öv-végi sok díszével
 töltötte be, (?)

⁹⁷ A parti homokban megmarad a vízimadarak lábnyoma, ezt hasonlítják a vágott, mozaiktechnikás mintához. A felvételen a paralelsorok első szavai nem hallatszanak tisztán, így kettős homonímia áll elő: a *tör* 'áradmánytó' és 'daru', a (w)as szónál nem világos, hogy a szókezdő w nem az előző sor utolsó hangjához tartozik-e: *as* 'Ob' és *was* 'réce'. Az utóbbi megoldás mellett szól az ének magyarázata: *wasə kür ɪsa tɪy χānšaɪt* 'a réceláb mind odarajzolódik'. A *was* 'réce' szónak azonban általában a *tunt* 'lúd' és nem a 'daru' a paralelszava.

⁹⁸ A medve tabuneve az énekekben.

⁹⁹ Tabukifejezés: a medve otthagya nyomait a homokban.

ömlesztette (tele).¹⁰⁰

Zelnicemeggye megnőtt zelnicebogyós erdőháthoz
kikötöttünk,
csipkebogyója megnőtt csipkebogyós erdőháthoz
kikötöttünk.

Mocsári állat öcsénk által
a zelnicefák, bizony, hát
le vannak törve,
le vannak tarolva.

Serény kezű
sok úrnő anyánk
bödön-alji három zelnicebogyó szemet
alig tett be,

keze-lomha sok úrnő
anya pedig hát
gyomor-alji három falatnyit(?)
sem evett (még),

miközben bizony
mocsári állat öccsük,
medve evő dörmögő hanggal¹⁰¹
az állat rájuk támadt,
állat evő dörmögő hanggal
az állat rájuk támadt.

Tíz-nő-szájas szájas nő,
húsz-nő-szájas szájas nő
levált nyírkéregből (való) fedeles(?) puttonyát
(a medve) fejére húzta,
... nyírkéregből (való) fedeles(?) puttonyát
(a medve) fejére húzta.

A többi nők,

¹⁰⁰ *nehəta šī īn əjka pānt purəntta āñ rāḫət. īn əjka tīw ḫōsaṇet ānt at jəwərtl, šīt pātə temtet.* 'A nőknek erre a medvényomra nem szabad rátaposni. Hogy a medve ne kössön beléjük, azért dobálják'. A nők gyűrűket, illetve egyéb díszeket, ékszereket dobálnak engesztelésül, ha medvényomra, vagy medvére találnak, ugyanezeket viszik neki „ajándékul” a medveünnepi házba. A „töltötte be, (?) / ömlesztette (tele)” sorok első szava nem hallható világosan, így nincs lefordítva.

¹⁰¹ Olyan hanggal, mintha meg akarná őket enni.

menekülő ugrást
 tettek ők.
 Comb-oldali keskeny kés(é)t
 előhúzta ő,
 az állatnak tetsző, tetsző dudort(?)¹⁰²
 ügyesen eltalálta.
 Bálvány lány gőzös házába
 ült ezzel,¹⁰³
kātt(bálvány) lány gőzös házába
 ült ezzel.
 Tíz-nő-szájas szájas nő,
 húsz-nő-szájas szájas nő
 levált nyírkéregből (való) fedeles(?) puttony(á)t
 levette.
 Az áradmánytavi mintával vágott sima homokpartra
 leereszkedett,
 leért.
 – Nők, nők, nők, nocsak,
 hova mentek?
 Miért hagytatok el engem? –
 Egyik nő azt mondja:
 – Lehullott gyászos csontot,
 lehullott keserves csontot
 miért mozgattok meg?¹⁰⁴
 Mocsári állat öccse által
 tojánhéj vékony koponyája
 rég össze van törve;
 kis tojás roppanó zajával
 rég (e sorsra) jutott¹⁰⁵. –

¹⁰² A medve szívének tabuformulája az énekekben. Az utolsó szó jelentése nem biztos.

¹⁰³ Tabukifejezés az énekekben: a medve elvesztette eszméletét, elpusztult.

¹⁰⁴ Tabukifejezés: mit emlegetitek a halottat?

¹⁰⁵ *tōntə χῖr ḡrətməs, mətəḡ sῖj tῖys, tῖw numəssət, uxət šukatsəte*. 'A nyírhéjzsákot összenyomta, roppanó zaj keletkezett, azt gondolták, a fejét törte szét.' A 112–113. sor [*kis tojás roppanó zajával / rég (e sorsra) jutott*] parafrázisa: *aj pōšəχ mətəḡ sῖj / χuntə wersə* 'kis tojás roppanó zajával / csinálta (törte (el) valamikor (a fejét))'.

Másik nő azt mondja:

– Tíz-nő-szájas szájas nő

jődögél bizony, (mondja:)

lehullott gyászos csontját,

lehullott keserves csontját

minek mozgatójátok

minek...^{106?} –

(Ezzel) nász-embernek ülni (való) felkunkorodó orrú csónakba,

vendég-embernek ülni (való) felkunkorodó orrú csónakba

beültek.

Leányos falu végébe,

fiús falu végébe

odaereszkedtek ők,

odamentek ők.

Feje-ősz öreg férje

van neki (a szájas nőnek),

feje-ősz öreg embere

van neki.

Tíz-nő-szájas szájas nő (mondja:)

– Öreg, öreg, nocsak,

öreg,

mocsári állat öcsédet

hozzák haza;

bálvány lány gőzös házába

ült valamikor. –

(Az) a feje-ősz öreg ember,

vén ember fogta mankós bot,

vén ember fogta fokosfejes bot

végére jutásáig¹⁰⁷

mocsári állat szent alakját

nem látta,

erdei állat szent alakját

nem látta.

Három keresztrudú keresztrudas csónakba

ült,

¹⁰⁶ Miért keltitek halott hírét?

¹⁰⁷ Megöregedéséig nem látott medvét.

kis ének vidámságával
 odavezett.
 Ha nőtény állat, négy kiáltást
 üvölt az égre,¹⁰⁸
 ha hím állat, öt kiáltást
 üvölt az égre.
 Ha nőtény állat, négy gombját
 üvöltve megoldotta,¹⁰⁹
 ha hím állat, öt gombját
 üvöltve megoldotta.
 Kezes száz sok furfangnak
 sokját csinálta.¹¹⁰
 Áradmánytavi bűvármadár felkunkorodó orrú csónakba,
 obi bűvármadár felkunkorodó orrú csónakba
 tette ő (a medvét),
 leányos falu végéhez,
 fiús falu végéhez
 kis ének vidámságával,
 kis mese vidámságával
 továbbvezett,
 továbbment.
 Falu nagyságú nagy füstöt
 durrantott ő,¹¹¹
 ha nőtény állat, négy kiáltását
 égre üvölti,
 ha hím állat, öt kiáltását
 égre üvölti.
 Tíz-nő-szájas szájas nő,
 húsz-nő-szájas szájas nő

¹⁰⁸ Az elejtett medve felfedezése, nyúzása és szállítása közben nőténynél négyszer, hímnél ötször felüvöltenek.

¹⁰⁹ A medve nyúzásakor a hímnak öt, a nőténynek négy helyen pálcikát tesznek keresztbe a bőrére, ezek a „gombjai”. Mikor a késsel a pálcikához érnek, felkiáltanak, hogy hányadik gombját „gombolják” éppen ki.

¹¹⁰ A medve mellett rövid táncot járnak, hogy így is kifejezésre juttassák örömlüket a medve társaságáért.

¹¹¹ Szállítás közben a nevezetesebb helyekre, illetve a falu közelébe érve a vadászok a levegőbe lőnek.

nyírtapló tüzes hódpezsmás kézzel
áll a parton,¹¹²

... tüzes hódpezsmás kézzel
áll a parton.

Négy tetőrudú tetőrudas házba
bevitték (a medvét).

Négylábú lábas asztalra
helyezték az állatot,
vékony selyem közé,
vékony posztó közé
ültetik az állatot¹¹³.

Ételáldozati sok edénnyel,
ételáldozati sok tállal
áldoznak neki.

Keze-tudó ügyes nőtől
kezes száz sok furfangnak
sokját látta,¹¹⁴

lába-tudó ügyes férfitől
lábas száz sok furfangnak
sokját látta.

Ha nőtény állat, négy éjjele,¹¹⁵
ha hím állat, öt éjjele,
öt éjjele eltelte alatt
énekek megrakott ének-puttonya,¹¹⁶
mesével megrakott mese-puttonya
így telt meg.

kajiji-yejeje

-yejeje

kezes száz sok furfangnak
sokját látta,

¹¹² A nők megtisztítás céljából nyírtaplóval, illetve hódpezsmával füstölik körül a vadászokat és a házat.

¹¹³ Az asztalra vagy állványra tett medvebőrt a legdrágább kelmékkel „öltöztetik” fel.

¹¹⁴ A medveünnepen „szórakoztatásként” előadott táncok.

¹¹⁵ Nőtény medvének négy, hímnek öt éjjel tart az ünnepe.

¹¹⁶ Az előadott énekeket, színjátékokat, táncokat a medve mintegy puttonyba gyűjti és magával viszi.

lábas száz sok furfangnak
 sokját látta.
 Tokhal sok bőségének
 sokját áldozták (neki),
 tehénhús sok bőségének
 sokját áldozták (neki).
 Négynél több éjjele,
 ötnél több éjjele
 így múlt el;
 énekkal megrakott ének-puttonya,
 mesével megrakott mese-puttonya
 így telt meg.
 Száz állat járta ösvényt
 megkeres ő,
 egér szent alakjára
 változik (ő), állat.
 Nagy csontját, ha mozgatja,
 nagy pénzérme csilingelő zaja,
 kis csontját, ha mozgatja,
 kis pénzérme csilingelő zaja
 hangzik ott.¹¹⁷
 Bundás állatos ház!¹¹⁸

¹¹⁷ Hiedelem szerint a medve lelke egér alakjában hagyja el a települést, és indul el isten-atyjához vezető útján. A medve koponyáját, csontjait külön szertartás keretében elviszik az erdőbe egy meghatározott helyre, gyakran a falu bálványának szent helyére. Távozásakor a ráaggatott fém díszek, pénzérmék csilingelnek.

¹¹⁸ A medveünnepi énekek hagyományos záróformulája.

II.2. Medveünnepi bálványidézők

A legszentebb részben sorra megidézik a bálvány-szellemeket, akik jelmezes szereplőktől megjelenítve eljárájk a közösség jólétét biztosító táncukat.

Schmidt 2025: 146.

Az énekes áldozati köntösébe burkolózva a szobába lép. Meghajol a medve előtt és varázsdalt kezd énekelni az egyik szellemhez, melyet a vogulok tisztelnek; meghívja, hogy jöjjön az ünnepi szobába, s ajándékozzon tisztelőinek szerencsét a vadászatban, egészséget és hasonló jókat.

Kisvártatva meg is jelenik a szellem, ő is áldozati köntöst visel, nyakában és hátára vetve sok áldozati prém, értékes rókák, cobolyok stb.

Meghajol a medve előtt, a padlót néhányszor körültáncolja, a háziúr pálinkával kínálja a szellemet, erre ez távozik.

Ezek a jelenetek tárgyilag csak annyiban kapcsolatosak a medveünnepel, hogy a szellem megjelenése az ünnepélyen kidomborítja a medve megbecsülését.

Kannisto 1977: 199

Emberes *mɔjaŋ* folyóm forrásvidékénél

Grigorij Prokopjevics Szmolin

1982.PO.18A

ekšańsəp – medveünnepi bálványének

Az ének a Kazim vidékén levő *mɔjaŋ* (*mɔjəŋ*) folyó forrásvidékén tisztelt *mɔjaŋ tɨj ɔjka* 'mɔjaŋ forrásvidéki öreg' bálvány medveünnepi táncához tartozik. Az adatközlő a bálvány más nevét, alakját, illetve funkcióját nem ismeri.

A műfajra és az énekbeli formulákra vonatkozóan 1. a 1982.PO.16 [*Hét vörösfenyő magasságú városod*] ének jegyzeteit.

Emberes *mɔjaŋ* (folyóm) forrásvidékénél,
népes *mɔjaŋ* (folyóm) forrásvidékénél,
népes *mɔjaŋ* (folyóm) forrásánál
lakoztom közben,
emberes *mɔjaŋ* (folyóm) forrásánál
lakoztom közben, lakoztom közben
bizony, hát
bálvány szem sötét ... éjjel,
... éjjel közepén
éber jegesréce éles(?) fül(em)mel
amint hallom,
emberes *mɔjaŋ* (folyóm) forrásvidékénél,
népes *mɔjaŋ* (folyóm) forrásvidékénél,
forrásos *mɔjaŋ* (folyóm) forrásánál
lakoztom közben, lakoztom közben
fülem csörgőrécé(hez hasonlóan érzékeny) porcogójával
ahogy hallom,
ahogy hallom:
leány zajos, zajos háznak,
fiú zajos, zajos háznak
csinálása hallik,
csinálása hallik.
Felmerülő, felmerülő
áradmánytavi hal(ként) lebegő jó gondolatom
hova merül fel?

Felvevő köntösömet
felveszem én hát,
felvevő bocskoromat
felveszem én hát,
száz hajszerű bölcs(?) fej,
bölcs(?) fejem tetejére
fekete vaddal teli sapkát,
vörös vaddal teli sapkát
felteszek hát,
cobolyos övem végét
felövezem hát.
Emberes *mɔjaŋ* (folyóm) forrásvidékénél,
népes *mɔjaŋ* (folyóm) forrásvidékénél
széles lapockájú mocsári erdei állat,
mocsári erdei állattal teli ház,
teli ház tetejére
felmerülő áradmánytavi hal,
áradmánytavi hal(ként) lebegő jó gondolatom
(oda) merül fel.
Bizony hát,
bizony hát,
šõpər-ezüst sarkú sarkos ház,
sarkos ház tetejére
messziről eső esőcseppként
leereszkedtem oda hát.
Vörösfenyő fa kilincses(?) jó ajtót,
lucfenyő fa kilincses(?) jó ajtót
ötujjú ujjas jó kézzel
kinyitottam hát,
vörösfenyő fa ... ajtó,
... ajtó mögé¹¹⁹
beléptem hát.
Leány zajos zajos ház(ba),
fiú zajos zajos ház(ba)
belé, belé¹²⁰

¹¹⁹ Tkp. „belsejébe” (a ház belsejébe).

¹²⁰ Tkp. ’rája’ [’rá’ – a szerkesztők].

beléptem hát.

Széles lapockájú mocsári erdei állat,

mocsári erdei állat öcsém kedvéért

ha csókját, (hát) hét csókját

venni jöttem,

ha csókját, (hát) hat csókját

venni jöttem.

(Itt) ülő férfi, sok férfim

(itt) ülő nő, sok nőm,

füleitek csörgörécé(hez hasonlóan érzékeny) jó porcogójával

halljátok hát:

leány-ember koros üdvözlettel

üljete tovább,

fiú-ember életes üdvözlettel

üljete tovább!

Mocsári állat öcsém kedvéért

vízi hal halászszerencsés táncom,

táncom eltáncolni jöttem,

mocsári hal halászszerencsés jó táncom,

táncom eltáncolni jöttem.

Kezes ember alakú jó fa

alsó húrját, ha pendítik,

alsó bálvány hangjának dallama

hadd hangozzék az fel,

felső bálvány hangjának dallama

hadd hangozzék az fel!

Mocsári állat öcsém kedvéért

vízi hal halászszerencsés táncom,

táncom eltáncolni jöttem;

vízi (hal halászszerencsés) táncom,

táncom táncolom íme.

Bizony hát,

ennek a mocsári állat öcsémnek,

öcsémnek kedvéért jöttem.

Nyers fa fogós (?) jó puttony

mocsári állat öcsémnél

hadd maradjon itt!

Fekete vad vadászszerencsés táncom,
táncom táncolom íme,
táncom eltáncolni jöttem,
eközben
efféle szándékkal
vagyok itt most.

Hétszárnyú *šīrχow*-öreg

Grigorij Prokopjevics Szmolin

1982.PO.22B

ekšańšap – medveünnepi bálványidéző ének

Az énekkel a medveünnep „szent” (azaz a bálványtáncokat tartalmazó) éjszakáján a Lohtokurt (*lōχ-tōχət kurt*) faluban tisztelt *šīrχow*-öreg nevű bálványszellemet és feleségét idézik meg. A bálványszellemet emberi alakja mellett sas alakúnak is vélik, hasonlóan a többi bálványhoz, neki is jó néhány „testvére” ismeretes más falvakban. Az ének előadása után belép egy selyem köntösbe öltözött szereplő, valamint egy díszes női ruhát viselő másik férfi, és a bálványházaspárt megjelenítve eljárák táncukat (l. még a 1982.PO.16 [*Hét vörösfenyő magasságú városod*] ének jegyzeteit).

Hétszárnyú *šīrχow*-öreg,¹²¹
 hatszárnyú *šīrχow*-öreg,
 Kórfejedelem-lány hajfonatos úrnő,¹²²
 hajfonatos úrnő, hajfonatos úrnő
 pároddal
 most, hát bizony
 kis dicsérőéneketek három dallamát
 miként énekelem,
 miként énekelem?
 Hétszárnyú *šīrχow*-öreg,
 (bálvány)bácsi, (így) neveztek,
 (bálvány)bácsi, (így) lakozol.
 Ob-középi szent szigeten,
 áradmánytó középi szent szigeten
 lakoztad közben, lakoztad közben
 Kórfejedelem-lány hajfonatos úrnő,

¹²¹ Lohtokurt falu környéki bálvány; több adatközlő szerint a *šīrχow* szónak van valami jelentése, de nem tudják, mi az. A jelen formula a bálvány éneknyelvi neve, a közbeszédben *tōχtəŋ īkə* 'Szárnys öreg' névvel illetik.

¹²² A Lohtokurt falusi Tyebityev nemzetség(?) bálványa, az előbbi bálványszellem felesége. Egyesek szerint valóban lánya a Vanzevat faluban tisztelt *χīń urt* 'Kórfejedelem' bálványnak, mások szerint nem.

hajfonatos úrnő pároddal,
 bizony,
 messziről eső esőcsepp-darabként,
 messziről eső szél-darabként
 bár leereszkednétek ide (erre a)
 Holló-öreg lakta¹²³
 fekete cirbolyafás drága földnyelvre,¹²⁴
 bár leereszkednétek ide,
 sörös hét kehely,
 hét kehely tetejére
 bár eljönnétek ide,
 bár leereszkednétek ide!
 Ebbe a házba, ahová mocsári állat lépett be,¹²⁵
 a házba, ahová erdei állat lépett be,
 bár eljönnétek ti,
 a vas pántú pántos ajtót,
 réz pántú pántos ajtót
 bár kinyitnátok ti,
 ebbe a *šōpər*-ezüst sarkú sarkos házba
 bár bejutnátok ti!
 Vízi hal halászszerencsés táncotok,
 erdei vad vadászszerencsés táncotok
 bár eljárnátok ti,
 bár eljárnátok ti!
 ... fejű híres fa,¹²⁶
 híres fának
 alsó húrját, ha megpendítik,
 alsó bálvány hangjának dallama
 hangozzék az fel,
 felső bálványhoz, ha könyörögnek,
 felső bálvány hangjának dallama
 hangozzék az fel!
 Hétszárnyú *šīrχow*-öreg,
 (bálvány)bácsi, (így) neveztek téged,

¹²³ *χuləχ ikə* 'Holló-öreg'; Polnovat falu fő bálványa.

¹²⁴ Polnovat falu éneknyelvi neve.

¹²⁵ A medveünnepi ház.

¹²⁶ *narəs juχ* 'zenélő fa'; öthúrú obi-ugor dombra.

hatszárnyú *sīrχɔw*-öreg,
 (bálvány)bácsi, (így) neveztek téged.
 Kórfejedelem-lány hajfonatos úrnő,
 hajfonatos úrnő pároddal
 bár leereszkednétek ide,
 sörös teli asztal,
 teli asztal erejét magatokhoz venni,
 mézsörös teli asztal,
 teli asztal erejét magatokhoz venni,
 messziről eső esőcsepp-darabként
 bár leereszkednétek ide!
 Fekete vad(prémmel) teli sapkával,
 vörös vad(prémmel) teli sapkával
 bár táncolnátok ti!
 Vízi hal halászszerencsés táncaitok,
 erdei vad vadászszerencsés táncaitok
 bár maradnának itt,
 bár maradnának itt!
šōpər-ezüst sarkú sarkos ház,
 sarkos ház végében
 (bálvány)úrnős asztalt ülünk,
 (bálvány)fejedelmes asztalt ülünk;
 (bálvány)úrnőért könyörgünk,
 (bálvány)fejedelemért könyörgünk.
 Bocskor szőr jó illőt,¹²⁷
 bunda szőr jó illőt
 bár illesztenétek ti!
 (Bálvány)bácsika, bácsika,
 tovább élni (való) holdas világot,
 tovább élni (való) napos világot
 tovább könyörg(ünk mi tőled).

¹²⁷ Kéri, hogy fogadják az imádságot.

Madárka énekelte, vidám városom végében

Grigorij Prokopjevics Szmolin

1982.PO.24

ekšańšəp – a Folyótorkolati öreg bálványszellem éneke

Annak a bálványszellemnek az idézőéneke, melyet a Kis- és Nagy-Szoszva összefolyásának vidékén, Jegrim falu mellett tiszteltek. A kis-szoszvai osztjákok Folyótorkolati öregnek nevezik. A hajdani Jegrim falunál épült Igrim ipari város az 1950-es évektől, melynek következtében a bálvány szent helye megsemmisült.

Madárka¹²⁸ énekelte vidám városom

végében

lakoztam közben,

Torkolatos folyót őrző férfiként,¹²⁹

kifolyásos¹³⁰ folyót őrző férfiként

viszik a híremet.

Egy torkolatú hét áradmánytó,

hét áradmánytavam végében

lakoztam közben, lakoztam közben

a nekem lévő, bocskordarab-

nyomorúságos sok récém¹³¹

sörrel teli kelyhet,

ha állítanak (nekem),

fölmerülő áradmánytavi hal(ként)

lebegő jó gondolatom

mindjárt fel is merül,

Torkolatos folyót őrző férfi,

¹²⁸ A KT és DEWO adatainak megfelelően az énekes szerint is olyan kistestű madár, mely a magas parti fűben lakik, nem látható, csak a hangját lehet hallani: *t'öp-t'öp-t'öp*. Más nyelvjárásokban 'fürj tojó'.

¹²⁹ Hit szerint a bálványszellem szabályozza a Nagy-Szoszva felől a Kis-Szoszvába vezető vízi út forgalmát.

¹³⁰ Az *əw* 'ajtó; edény szája; folyó torkolata' szó paralelszava, tulajdonképpen 'a ház füstnyílása'. Analogikusan használják a folyók jelzőiben abban a jelentésben, hogy a folyónak van kifolyása egy másik folyó felé.

¹³¹ Az öt tisztelő emberek.

tavaszi hófajd énekelte városom,
madárka énekelte vidám városom
végében
lakoztam közben
cobolyprém vadászszerencsés folyóm¹³²
vas rudú rudas jó kézzel
ha elrekesztem,¹³³
vész nagy vészes kórt
így visszafordítom.
Áradmánytavi zsírként lebegő kedvem
fel nem merülésének sok napján
vész kórt, vészes kórt
így átereszttem,
kedvem felmerülésének sok napján
cobolyprém vadászszerencsés vizem
erős rúd hántolt fával,
hántolt fa erős rúddal
hát elrekesztem.
Torkolatos folyót őrző férfinak
(ezért) neveznek,
kifolyásos folyót őrző férfinak
(ezért) neveznek.
Madárka énekelte vidám város,
vidám városom végében
lakozom (én), öreg,
cobolyprémes drága víz,
vadprémes drága víz,
drága vizem végében,
itt lakozom.
Torkolatos folyót őrző férfi,
kifolyásos folyót őrző férfi,
hét áradmánytavam végében,
hat áradmánytavam végében

¹³² A Kis-Szoszva éneknyelvi neve.

¹³³ Úgy tartják, hogy a bálványszellem egy halrekesztékszerű alkalmatossággal meg tudja akadályozni, hogy a kórszellem [másutt Kórfejedelem – *a szerkesztők*] a Nagy-Szoszva felől a Kis-Szoszva vidékére menjen.

egy torkolatú hét áradmánytó,
egy torkolatú hat áradmánytó,
hat áradmánytavam végében,
hering hal halászszerencsés tavam(ban),
szirok hal halászszerencsés tó(ban)
szirok halat keltek ki az ikrából,
hering halat keltek ki az ikrából.
Hering hal halászszerencsés áradmánytó,
szirok hal halászszerencsés áradmánytó,
halászszerencsés áradmánytavam partján
cobolyprém, cobolyprém
 lágymát,
vadprém lágymát
intéztek hozzám.
„Bácsika, bácsika,
kedvednek tetsző(?) sok hatalmasoddal(?),¹³⁴
belsődnék tetsző(?) sok hatalmasoddal
messziről eső esőcsepp darabként
bár ereszkednél le ide;
sörös hét kehely,
hét kehely tetejére
idézlek¹³⁵ (téged), bácsi,
féllek (téged), bácsi.”

¹³⁴ A többi környékbéli bálványszellemmel együtt idézi meg a Folyótorkolati öreget.

¹³⁵ Tkp. 'emlegetlek'.

Sügércsont-savanyodó áradmánytó

Grigorij Prokopjevics Szmolin

1982.PO.29

ekšańšəp – medveünnepi bálványének

Az ének a kis-szoszvai *ńārķə kurt* falu bálványistennőjének, *ńārķə naj* ’ńārķə úrnő’-nek medveünnepi táncához tartozik.

A falu *suxt kurt* településtől valamivel lejjebb állt a Kis-Szoszva mentén, a [20.] század elején már elnéptelenedőben volt. A bálványistennő a halász- és vadászszerencse ura volt a környéken, az énekes legjobb tudomása szerint emberalakúnak képelték.

Női ruhába öltözött férfi jeleníti meg a medveünnepen.

Sügércsont savanyodó áradmánytó,¹³⁶
 szirokhal-csont savanyodó áradmánytó (melletti)
 száz nyilú híres úrnőként
 neveznek (engem), úrnőt.
 Első lúdnak leszálló ludas áradmánytó,
 első récének leszálló récés áradmánytó,
 récés áradmánytavam partján
 lakoztom közben, lakoztom közben,
 eleven gyík¹³⁷ bűnhődéshozó áradmánytó,
 eleven *jur*-állat¹³⁸ bűnhődéshozó áradmánytó,
 bűnhődéshozó áradmánytavam partján
 lakoztom közben, lakoztom közben,
 szirokhal savanyodó áradmánytó,
 kishal savanyodó áradmánytó,
 savanyodó áradmánytavam partján
 lakoztom közben

¹³⁶ A falu közelében levő *ńārķə tər* ’Süger áradmánytó’ éneknyelvi neve. Az énekes szerint onnan származik, hogy a tó nagyon gazdag volt halakban, melyeknek csontjai a helyszíni feldolgozás után nyáron halomban álltak a parton. Az istennő szent helye is a tó mellett volt.

¹³⁷ A bálványistenségek attribútumaihoz tartoznak a szent állatként tisztelt, „alvilági” gyíkok.

¹³⁸ A gyík paralelszavaként használatos, mitikus hulló.

messziről leszálló mocsári sok szarka,¹³⁹
messziről leszálló mocsári sok holló,
éhes gyomrú mocsári sok holló
gyomrát megtöltöm,
éhes gyomrú mocsári sok szarka
gyomrát megtöltöm.
Kishal halászszerencsés áradmánytónál
szirokhal halászszerencsés áradmánytónál
lakozom én.
Száz nyilú¹⁴⁰ híres úrnőként
neveztetem (én), úrnő,
száz gyík bűnhődéshozó áradmánytónál
lakozom (én), úrnő.
Bizony hát,
nekem tartani (való), nekem tartani (való)
nyilas fiú nem maradt,¹⁴¹
íjas fiú nem maradt,
íjas fiam sok volt (pedig),
nyilas fiam sok volt.
Nemtetszésem sok gondolatát
szegélyes köpeny szegélyére
én nem(?) dobtam,¹⁴²
szegélyes bocskor szegélyére
én nem(?) vettem, (mert)
nekem tartani (való) nyilas fiút
én nem értem,
nekem tartani (való) íjas fiút
én nem értem.
Sügércsont savanyodó halom,

¹³⁹ A tóhoz nyári halászatra érkező idegenek.

¹⁴⁰ Többek közt az istennő attribútumaihoz tartozott hét nyíl is.

¹⁴¹ *tűw mīr ar tājəs, ĩntam nemχōjət āntom* 'sok népe volt, most senki sincs'. Helyi jelentőségű lévén a falu elnéptelenedésével az istennő fokozatosan elvesztette tisztelőit. Az énekes még megjegyezte a formula értelmezésével kapcsolatban: *šōšə jəχ, ĩj tuŋχ tājət* 'a helyi nép, egy bálványuk van', azaz a falu őslakosai mind a jelen istennőhöz tartoztak.

¹⁴² A metafora jelentése: *tűw ān' pəjəktə pītsə, kāntəŋ nōməs werəs* 'abbamaradt az imádása, haragos lett' (bár haragját már nem volt ki ellen fordítania).

szirokkal savanyodó halom,
savanyodó halmom végében
ülök most.

Száz gyík bűnhődéshozó áradmánytó,
sok gyík bűnhődéshozó áradmánytó,
bűnhődéshozó áradmánytavam partján
kishal halászszerencsés áradmánytó,
szirokkal halászszerencsés áradmánytó,
halászszerencsés áradmánytavam tetején
ülök íme, (most),
énekelek íme (most).

Fehér csukabőr színűre vert falú házban

Grigorij Prokopjevics Szmolin

1982.PO.35

ekšańšəp – medveünnepi bálványének

Az ének Serkali (*šāš wəš*) templomosfalu templomában lakozni vélt *šāš wəšəŋ iki* 'Serkali öreg' elnevezésű istenség medveünnepi táncához tartozik.

A honos bálványok analógiájára az osztjások úgy képzelik, hogy a falu pravoszláv temploma valamely „orosz isten” (*rűs turəm*) lakóhelye. Szakállas öregember alakúnak képzelik, funkciói az obi-ugor bálványokéhoz képest kevésbé határozottak. Az énekes szerint afféle általános helyi védőszellem, akit a környékbeli falvakban a teljesség kedvéért meg szoktak idézni ételáldozatok és medveünnep alkalmával. A falu eredeti, osztják bálványáról nincs információ, lehet, hogy részben össze is olvadt a Serkali öreg alakjával.

Az obi-ugor és a pravoszláv hitvilág elemeinek összeolvadása gyakori jelenség. Az orosz egyház templomait általában híres kultuszközpontokban állította fel a helyi bálványszellemek kiszorítása és a hívők odavonzása céljából. A pravoszláv hit alakjainak a bálványszellemekkel való azonosítása nem csak az obi-ugorok részéről történt; a papok is ehhez folyamodtak, ha templomaik látogatottságát növelni akarták.

Fehér csukabőr (színűre) vert (falú) házban,¹⁴³
fehér csukabőr (színűre) festett (falú) házban,
arany szél-víz folyó házban
kicsoda lakozik?
Meggváltó-öreg,¹⁴⁴ az ő általa lakott
fehér csukabőr (színűre) vert (falú) háznál,
fehér csukabőrrel fedett (falú) háznál,
égig érő magas hegyen,¹⁴⁵

¹⁴³ A serkali templom fehérre volt meszelve, ezt hasonlítja az ének a csuka kiszáradt bőréhez. Az énekes is megjegyezte, hogy a templom fala 'fehér, papírhoz hasonló' (*nőwə, nepek χōrasəp*).

¹⁴⁴ < or. Спаситель

¹⁴⁵ A meredek, magas part Serkali falunál.

mennyig érő magas hegyen,
 tokhal (és) jávorbika hágtá,
 tokhal (és) jávorbika hágtá táplálékos Obom,
 nyelmalazac (és) jávorbika hágtá,
 nyelmalazac (és) jávorbika hágtá táplálékos Obom
 partján, partján,
 a nekem levő, nekem levő
 nyilat ... fogott ... sok fiam,¹⁴⁶
 tűjét fogott tús sok leányom
 fűszál vastagságú vékony gyertyát
 állítanak bizony ők,¹⁴⁷
 sapkás bálvány hét végét,
 kesztyűs bálvány hat végét
 állják ím, ők.¹⁴⁸
 Fehér csukabőr (színűre) vert (falú) házam,
 fehér csukabőr (színűre) festett (falú) házam,
 festett (falú) házam belsejében,
 arany szél-víz folyó házban,
 arany eső-víz folyó házban
 bálvány nagy gyönyörűséges nevem
 hogyan nevezik?
 Megváltó-öreg lakta
 végeérhetetlen úrnő-városom,
 végeérhetetlen fejedelemlhős-városom,
 úrnő által körüljárt,
 úrnő körüljárta úrnős föld,¹⁴⁹
 fejedelemlhős körüljárta fejedelemlhősös föld
 volt az.
 Egyfelőli Obomon keresztül
 ha átmegyek (én),

¹⁴⁶ Az énekes szerint a *jīr* szó itt nem 'véráldozat' értelmű; a *jīr* 'oldal' szó a frázis első részében még csak helyén való lenne, de a második részben a belőle képzett *jīrəŋ* 'oldal' nem illik a szövegkörnyezetbe.

¹⁴⁷ A pravoszláv templomokban vékony gyertyát állítanak a halottak tiszteletére.

¹⁴⁸ Az imádkozásra vonatkozó formula eredeti alakja *mīlt(ə)/post(ə) ux tapət ɔtəŋ* 'sapkátlan/kesztyűtlen fej hét végével'.

¹⁴⁹ Ti. olyan hely, ahol a női és férfi bálványszellemek megjelennek.

lúdbél kacskaringós folyóágnál,¹⁵⁰
récebél kacskaringós folyóágnál,
Kórfejedelem-lány hajfonatos úrnő¹⁵¹
anya lakta,
Kórfejedelem-lány szépségű úrnő
anya lakta
fűzvesszővel benőtt fűzvesszős sok erdőhátnak,
fűzbokorral benőtt fűzbokros sok erdőhátnak
sokja látszik ott.
Égig érő magas hegynek
azért nevezik,
azért híresztelik:
vize-magas vidék,
földje-magas vidék.
A fehér csukabőr (színűre) vert (falú) ház,
fehér csukabőr (színűre) festett (falú) ház
mind látszik,¹⁵²
menő köd távolságában,
felemelkedő köd távolságában
mind (ott) áll,
mind (ott) látszik.

¹⁵⁰ A lohtotkurti Ob-ág.

¹⁵¹ Serkalival átellenben egy kisebb Ob-ágon feküdt Lohtotkurt (*löχ-tőχət kurt*) falu, ahol a Kórfejedelem-lány a helybéli Tyebityevek bálványszelleme volt.

¹⁵² A magas parton álló fehér templom messze vidékre ellátszott tiszta időben.

Lúdhangos, hangos áradmánytő partján

Grigorij Prokopjevics Szmolin

1982.PO.39

ekšańšəp – medveünnepi bálványének

Az ének a kis-szoszvai *šuxtar kurt* falu bálványának, *šuxtar naj* 'šuxtar úrnő'-nek a medveünnepi táncához tartozik.

A falu a század elején már elnéptelenedőben volt, azóta végleg lakatlan lett. Az ének közeli rokonságot mutat a *Folyó középső folyásának híres vidéke* [1982.PO.15; SÉK7: 168–170] énekkel, melyet egy odavalósi asszony költött: mind formulái, mind dallama azonosak vele.

Az énekes hangszeres (*nārəs juχ*) előadás céljára a jelen éneket kedveli a leginkább. A polnovati kultúrház, óvoda, iskola felkérésére többször is fellépett és játszotta ezt a dallamot, de a fenti női egyéni ének szövegével („ilyen helyeken mégsem lehet bálványéneket énekelni”).

*ijə-(γ) _ijəγoja,**(w) _əjoγi-(γ)ijayej,*lúdhangos, hangos áradmánytő,¹⁵³

hangos áradmánytő partján

lakozom (én), anya

énekelek (én), anya.

Tavaszi madárka énekelte áradmánytónak

őszi madárka énekelte áradmánytónak,

énekelte áradmánytavamnak partján

száz coboly füzérű úrnőnek¹⁵⁴

neveznek (engem), úrnőt,

sok coboly füzérű úrnőnek

neveznek (engem), úrnőt.

Eleven gyík bűnhődéshozó földön,

¹⁵³ A falu közelében levő *šuxtar kurt tər* áradmánytő éneknyelvi nevei.

¹⁵⁴ *šuxtar naj* bálványszellem éneknyelvi neve, a neki ajánlott prémáldozatokra utal.

eleven *jur*-állat bűnhődéshozó földön¹⁵⁵
 lakozom (én), úrnő,
 kis réce hangos, hangos áradmánytó,
 hangos áradmánytavamnak partján
 forgolódom (én), úrnő.
 Folyó középső(?)¹⁵⁶ (folyásának) híres úrnőjeként,
 patak középső(?) (folyásának) híres úrnőjeként
 neveznek (engem), úrnőt,
 lakozom (én), úrnő.
 Kis réce hangos, hangos áradmánytóhoz
 ha leereszkedem,
 hideg szél jó vége
 ha támad most,
 szél-hullámú sok szegélydeszkát,¹⁵⁷
 sodrás-hullámú sok szegélydeszkát
 nézegetek csak úgy (én).
 Őszi lúd megszállta áradmánytónak,
 tavaszi lúd megszállta áradmánytónak,
 kis lúd hangos, hangos áradmánytónak
 nevezik csak,
 hírlik csak.
ija-(γ)_ijə-(γ)_ijaye
 Folyó középső (folyásának) híres vidéke,
 patak középső(?) (folyásának) híres vidéke,
 híres vidékén
 lakozom, íme,
 énekelek, íme.

¹⁵⁵ *šuxtar kurt* falu környékének éneknyelvi neve, a bálványszellem szent helyére utal. Hasonló formula használatos az áradmánytóra is, melynek partján található a szent hely.

¹⁵⁶ *šuxtar kurt* falu a Kis-Szoszva középső folyásánál, az énekes falujától, Tunzingorttól 30 km-rel feljebb helyezkedett el. A formula fordítása nem biztos: az énekes az 1982.PO.15 sz. ének feldolgozásakor a *küttəp* 'középső (folyás)' szót mondta helyesnek, de mind az előbbi, mind a jelen énekben *puттəp* (*putəp*) ('jégvizű?') szót ejt helyette.

¹⁵⁷ *nörə-šijəš itə mǎntə χūmp* 'az ágy szegélydeszkája (aljához) hasonlóan menő hullám', innen az éneknyelvben a *χump*, *wət šijəš* 'hullám, szél szegély' (hullámfajta) kifejezés.

Nekem hagyott nyilas fiút,¹⁵⁸
 nekem hagyott íjas fiút
 nem hagytak nekem.
 Tiszta ezüst térdű isten,¹⁵⁹
 erős ezüst térdű isten
 apám bírta
 ősz haj végére,
 fehér(?) haj(végére) jutott férfi,
 jutott férfi fiacskám¹⁶⁰
 partra mentének sok napján¹⁶¹
 házisörös sok kelyhet,
 mézsörös teli kelyhet
 állít íme,
 sapkátlan hét végét
 hétté állja.¹⁶²
 Ősi gondolatot gondolok,
 ősi éneket énekelek.

¹⁵⁸ A bálványszellemhez tartozó imádók: arra utal, hogy a falu már elnéptelenedőben volt.

¹⁵⁹ A tunzingorti *śowəs ŋka* 'Halászsas-öreg' bálványszellem éneknyelvi neve.

¹⁶⁰ Ez a kifejezés magára az énekesre vonatkozik.

¹⁶¹ A kihalt falu mellett elhaladva az énekes mindig elment a parton levő szent helyre, hogy ott ételáldozatot mutasson be a hívők nélkül maradt bálványszellemnek.

¹⁶² Az imádkozást kifejező formula eredeti alakja: *mīlt(ə) ux tapət ətəŋ* 'sapkátlan fej hét végét'.

Hét vörösfenyő magasságú városod tetejében

Grigorij Prokopjevics Szmolin

1982.PO.16

ekšańšəp – medveünnepi bálványének

Az ének a Tunzingort környéki *unt əjka* 'Erdei öreg' nevű bálványszellem tánca előtt kerül előadásra a medveünnepen. A bálványszellemet megszemélyesítő férfi drága anyagból (lehetőleg selyemből) készült, elöl nyitott, övvel összefogott kaftánban, feje és kezei köré kötött kendőkkel belép, üdvözlí a medvét és a jelenlevőket, elénekli az éneket és eltáncolja a hozzá tartozó táncot. Mindezzel nemcsak a medve iránti tiszteletét fejezi ki, hanem egészséget és jó vadászszerecsét biztosít a jelenlevőknek.

Tunzingort környékén több bálványszellemet tartanak számon: legismertebb közülük a falu szélén lakozó *tapət śəwəs, ɣut śəwəs tāteŋ turəm* 'Hét halászsósa, hat halászsósa ... isten', más néven *šel wōɣ, mōr wōɣ šanšəp turəm* 'Tiszta fém, erős fém térdű isten', akit az adatközlő *turəm pōɣ* 'istenfi' jelzővel emleget, valószínűleg arra utalva, hogy a *məs* frátriához tartozik. Ennek felesége *tapət-jaŋ juš, ɣut-jaŋ juš əw taytep əj naj* 'Hetven ösvény, hatvan ösvény végét őrző kis úrnő'. A második bálvány neve *šel kew, mōr kew nōɣsta ɣu* 'Tiszta kő, erős kő cobolyos(?) ember'. A harmadik bálvány, az énekben szereplő *unt əjka* a falutól távolabb lakozik: *tōm jetnšək uta, jōɣan kūtəpnə numən, untnə uta tapt naŋk, ɣut naŋk pātət wōšnə* 'az távolabb lakik, a folyó közepénél fenn a parton, az erdőben lakik a Hét vörösfenyő, hat vörösfenyő magasságú városban' (utóbbi a bálvány szent helyének neve). Az Erdi öreg az adatközlő határozottan elkülöníti az „istenfi” *śəwəs əjka* 'Halászsas-öreg' bálványtól: *tapət-jaŋ juš, ɣut-jaŋ juš taytep əj naj, šīt iket šīt turəm pōɣ, a tāmə unt əjka*. 'A Hetven ösvény, hatvan ösvény végét őrző kis úrnőnek, annak a férje, az istenfi, ez meg Erdi öreg.' – ami arra látszik utalni, hogy az Erdi öreg tulajdonképpen a *meŋk* nevű félelmetes erdei lények közül emelkedett bálvánnyá, és a *pōr* frátriával van kapcsolatban. (Az obi-ugor hitvilágban több olyan bálványszellem ismeretes, mely a *meŋkek* közül származik, pl. a Kazimi istennő (*kasəm naj*)

vagy Kis Kaltas¹⁶³ (*aj kãttaš*) istennő). Az Erdei öreg feleségével, az általa „erdőbe vett” (az erdőben nyom nélkül eltűnt) orosz nővel, *tõstareŋ uxpa jaxxəŋ rűs naj* ’Hátul megkötött kendős fejű, népes orosz úrnő’-vel lakozik szent helyén.

A jelen ének a második medveünnepi bálványének volt, amit Szmolin elénekelt nekem a gyűjtés második napján. Ebben az időben még kevéssé ismertük egymást, kissé bizalmatlan volt irányomban. Az éneket nagyon régen adta elő utoljára, a szöveg rövidebb, szaggatottabb a később magnetofonra vett bálványénekekhez képest. A fenti körülmények miatt a szövegben némi bizonytalanság érezhető (egyes szám 2. személyű kezdés után a mondat közepén 1. személyre vált át – az utóbbi az eredeti forma –, helyenként eltéveszti az állandó jelzőket, kihagy sorokat). A felütéssel énekelt első sorok is a kezdeti bizonytalanság jelei, Szmolinnál más énekekben is előfordul ilyesmi, míg meg nem találja a megfelelő ritmust. Ettől eltekintve maga az előadás magabiztos és kiegyensúlyozott.

Hét vörösfenyő magasságú városod
tetejében¹⁶⁴
laktod közben, laktod közben,
hátul megkötött kendős fejű, népes orosz úrnő,
népes orosz úrnő pároddal,
Hét vörösfenyő magasságú városod
végében
laktod közben, laktod közben
most hát¹⁶⁵
bálvány szem sötét ... éjjel,¹⁶⁶
kãtt-bálvány szem sötét ... éjjel

¹⁶³ [Azonos a másutt Kaltesként említett istenséggel. – *a szerkesztők*]

¹⁶⁴ A névutós félsornál csak a sorok számának tartása kedvéért szerepel a magyar fordításban is névutó, jelentés szerint az egyszerű ragos forma (-on) megfelelőbb.

¹⁶⁵ Segédszavakból álló, fordíthatatlan töltősor.

¹⁶⁶ Azonos formulában a *nãrmaŋ* szót Steinitz feltételesen ’(vak)sötét’ jelentéssel közli, nem lehetetlen azonban, hogy ez az énekeseknek is nehezen értelmezhető szó a *nãrəŋ* ’tilalmas, bűnhődéshozó’ szónak az éneknyelvi -*maŋ* képzővel alkotott megfelelője (vö. *sõw* ’dallam’ ~ *sõwmaŋ* ’dallamos’ típus).

közepén ültöm közben¹⁶⁷
magas párnát, ha rakok,
alacsonnyá válik,
alacsony párnát, ha raknak (nekem),
magassá válik;
comb-oldal élének helyén¹⁶⁸
csak forgolódunk (párommal).
Ha kimentem,
fülem csörgőrécé(hez hasonlóan érzékeny) porcogójával
ahogy hallom:
széles lapockájú mocsári erdei állat,¹⁶⁹
mocsári erdei állattal teli háznak¹⁷⁰
csinálása hallik,
lány zajos, zajos háznak,¹⁷¹
fiú zajos, zajos háznak
csinálása hallik.
Felmerült, felmerülő
áradmánytavi hal, áradmánytavi hal(ként)
(vízen) lebegő gondolatom
hová merül fel?
Felvevő bocskoromat,
felvevő köntösömet
felvesszük mi,
vízi hal halászszerencsés sapkámát
felteszem,
erdei vad vadászszerencsés sapkámát
felteszem.

¹⁶⁷ Itt tér át az énekes az eredeti egyes szám 1., illetve kettes szám 1. személyű előadásra.

¹⁶⁸ A publikált énekeknek azon a helyén, ahol a hős álmatlanul forgolódásáról van szó, általában késen/fejszen forgolódást tartalmazó formula áll. Van fekvést kifejező formula is, mely a „comb-oldal helye” elemet tartalmazza. Mivel a két formula első szavának hangalakja nem áll távol egymástól (*kešen* 'késed' : *pešen* 'combod'), lehet, hogy két formula kontaminációjáról van szó.

¹⁶⁹ A medve megnevezésére szolgáló formula medveünnepi műfajokban.

¹⁷⁰ A medveünnepi ház, illetve magának az ünnepségnek a megnevezésére szolgáló formula.

¹⁷¹ Lásd az előző jegyzetet.

Ének korabeli ember készítette
 mankós bot, mankós bot
 végére
 jutottam (én), öreg,
 álltam (én), öreg,¹⁷²
 álltam én, öreg.
 Hátral megkötött kendős fejű, népes orosz úrnő,
 népes orosz úrnő párommal együtt
 széles lapockájú mocsári erdei állat,
 mocsári erdei állattal teli ház,
 teli ház tetejére
 messziről eső esőcseppként,
 messziről eső szél-cseppként
 leereszkedtünk hát mi.
őpær-ezüst sarkú, sarkos ház¹⁷³
 tetejére
 sűrű hajú bölcs(?) fejünk¹⁷⁴ ...
 vörösfenyő fából csinált,
 csinált ajtót
 ötujjú ujjas kézzel
 megnyitottuk mi,
 széles lapockájú mocsári erdei állat,
 mocsári erdei állattal teli házba
 beléptünk mi.
 Lány zajos, zajos ház
 fiú zajos, zajos ház
 tetejére¹⁷⁵

¹⁷² A sor nem az előző paralelsora: a mondat első része azt fejezi ki, hogy a hős megöregedett („botra jutott” a második, hogy vette botját és elindult a feleségével együtt).

¹⁷³ A medveünnepi házat kifejező formula, arra utal, hogy az elülső sarokba, ahol a medve fekszik, fém ékszereket (gyűrűt, fülbevalót), illetve fémpénzeket tesznek ajándékként a résztvevők.

¹⁷⁴ Valószínűleg szövegtévesztés, a gondolat nem folytatódik tovább. Belépéskor az ajtón dugják be a fejüket.

¹⁷⁵ A névutós félsornál csak a sorok számának tartása kedvéért szerepel a magyar fordításban is névutó, jelentés szerint az egyszerű ragos forma (-re) megfelelőbb.

mocsári állat öcsém kedvéért
érkeztünk mi,
ha csókját, (hát) hét csókját,
ha csókját, (hát) hat csókját
venni érkeztünk (mi),
venni érkeztünk (mi).

Ülő nő,¹⁷⁶

ülő férfi,

lány-ember koros üdvözlettel¹⁷⁷

üljete tovább,

fiú-ember életes üdvözlettel

üljete tovább!

Mocsári állat öcsém kedvéért

vízi hal halászszerencsés táncunk,

táncunk eltáncolni jöttünk,

vörös¹⁷⁸ vaddal teli táncunk,

táncunk eltáncolni jöttünk.

Alsó bálvány hangjának dallama

hadd hangozzék fel,

felső bálvány hangjának dallama,¹⁷⁹ ...

kezes ember alakú fa¹⁸⁰

alsó húrját, ha pendítik,

alsó bálvány hangjának dallama,

felső bálvány hangjának dallama

hadd hangozzék fel!

Kezes ember, kezes ember

¹⁷⁶ A medveünnepen részt vevő, a medvének ajándékot adó személyek.

¹⁷⁷ Mikor belép a bálványszellemet játszó szereplő, meghajlással köszönti a medvét, majd a jelenlévőket. A köszöntő formula tartalmaz hosszú életre vonatkozó jókívánságokat.

¹⁷⁸ Az eredeti paralelsor *untēn wəjə mīšə jakemn* 'erdei vad vadászszerencsés táncunk' lenne.

¹⁷⁹ Két mondat összevonása. A sor után a „hadd hangozzék fel” sornak kellenie ismétlődnie, a hangszer húrjainak és a bálványok megfelelő dallamainak motívuma más énekekben 7 soros keresztparalelizmusos szerkezettel van kifejezve, ezt a paralelsorok csökkentésével 5 sorba vonja össze az énekes.

¹⁸⁰ Az obi-ugor *nārəs juχ* 'zenélő fa', öthúrú dombra éneknyelvi neve.

alakú táncaink,¹⁸¹
táncaink eltáncoljuk.
Mocsári állat öcsémnél
nyers fá(ból való) jó puttony¹⁸²
hadd maradjon ott;
mocsári állat fiacskánk kedvéért
jöttünk most,
jöttünk.
Lány-ember koros üdvözlettel
üljetek tovább,
fiú-ember életes üdvözlettel
üljetek tovább!

¹⁸¹ Az állandó jelző eredetileg nem a táncra, hanem a hangszerre vonatkozik.

¹⁸² A formulának van teljesebb formája is: a puttony, amit a szereplő a medvének otthagya, énekeket és meséket tartalmaz (ti. azokat a műsorszámokat, amelyeket a medve szórakoztatására „behoztak”). Ez a medveünnepi bálványénekek szokásos záróformuláinak egyike, metaforaként értendő.

Fekete vízű, táplálékos Nagy-Szoszvád közepénél

Joszif Alekszejevics Griskin

1982.TU.54B

ekšańšap – medveünnepi bálványének

Az ének a Szoszvaközépi öreg nevű, magas rangú bálványszellem medveünnepi táncához tartozik. Az énekes szoszvai vogul származású feleségének védőszelleme terület szerint.

Joszif Griskin a sámánénekekhez igen közel álló stílusban adta elő ezt az éneket: ennek tudható be a nyomatékos idézés, a felszólító mondatok sorának gyakori megszakítása egy fiktív dialógus kérdéseivel, a motívumok rendszertelen, szaggatott szerkesztése, a „(bálvány)bácsi, aranyos” elem sorvégi ismételtetése, a befejezetlen, illetve szintaktikailag kétértelműen vagy egyeztetés nélkül felépített mondatok. A szöveg egyes részeinek megértése a feldolgozásban segítő Marfa Nyomiszova számára is nehézséget okozott. A fordítás feltételesnek tekintendő, további ellenőrzést igényel.

...-iŋiŋeŋo

Fekete vízű táplálékos Nagy-Szoszvád

közepénél

repülő mókus alakú két állatot

bárcsak (ide) irányítanál te!¹⁸³

Táplálékos Szoszvád közepénél

kő szegélyű nagy város

végénél

lakozol te, (bálvány)bácsi.

Szoszványi sok népednél

lakoztod közben

arany szárny szélű(?) házba,

sarkos házad sarkánál

mocsári állat fiókád ülte

leány zajos tele házba

¹⁸³ M. Nyomiszova szerint 'idehoznál'; nem világos, hogy a frázis mire vonatkozik és egyáltalán szó szerint értendő-e.

arany haj(ként) keringő gondolatod,¹⁸⁴
 (bálvány)bácsi, bárcsak felmerülne neked!
 Honnan hallottad, (bálvány)bácsi, te, aranyos?
 Felülről menő éhes gyomrú
 mocsári holló fiacskádtól.¹⁸⁵
 Arany szél(fúttá) víz(hez hasonló) oldalú¹⁸⁶ gondolatod,
 (bálvány)bácsi, bárcsak felmerülne neked!
 Fekete hátú két állatod,¹⁸⁷
 háta¹⁸⁸ állatod hátára
 bárcsak felülnél te!
 Mocsári állat fiókádhoz
 milyen hír(vivő) állat üzenetét hozták,
 üzenet(vivő) állat üzenetét hozták?
 (Bálvány)bácsi, te...
 ... (fája-fogyott)
 tar mezei oldal(i Ob) túloldalán
 fekete vizű táplálékos Szoszvától,
 (bálvány)bácsi, te, aranyos, (bálvány)bácsi, te...
 bárcsak (gondolatként) idefutnál,¹⁸⁹ (bálvány)bácsi,
 bárcsak (gondolatként) (ide) felmerülnél, (bálvány)bácsi!
 (Bálvány)bácsim, (ahol) valaha ültél,
 négylábú lábas asztalod
 fölé,
 – (bálvány)bácsi, te halld, halld meg, (bálvány)bácsi, –
 fehér papírod fölé¹⁹⁰

¹⁸⁴ M. Nyomiszova értelmezése: '[a kézirat hiányos]' más frázisokban kétségtelen, a jelen esetben azonban az „arany haj” előtag miatt a *sewi* 'hajfonatos' homonímia interferenciája gyanítható.

¹⁸⁵ A hírvivő idegenektől hallotta.

¹⁸⁶ *jřirjaʌ jřrəŋ* 'oldalas' *jōwra* 'ferde, valamely irányba hajló'.

¹⁸⁷ A Szoszvaközépi öreg fekete lovon jár.

¹⁸⁸ Pastari (*pāštar kqrt*) falu vidéke a mellette folyó *wqjət as* Ob-ágnál, mely a Nagy-Obtól a Kis-Ob felé eső lapos parton fekszik. Tugijanitól ebben az irányban közelíthető meg a Szoszva-mellék.

¹⁸⁹ Az ige valószínűleg a bálványszellem jószándékára vonatkozik, bár ez esetben műveltető alak lenne várható.

¹⁹⁰ A 36–41. sorban foglalt motívumhoz M. Nyomiszova a következő magyarázatot fűzte: *tq̄rma at p̄cjekšəʌ* 'hadd imádkozzon az istenhez'. Az asztal és a papír valóban *tq̄rəm* főisten attribútumai közé tartozik, [innenről hiányoznak a lábjegyzetek – a szerkesztők]

te, (bálvány)bácsi, te bárcsak (gondolatként) futnál,
arany szél(fúttá) vízhullámos gondolatod
bárcsak idefuttatnád te!
(Ahogy) valaha énekeltem:
énektudó emberfia
cobolyos imádság szélét
hadd énekelje neked, (bálvány)bácsi!
Valaha rendelt
fája fogyott tar jó mezei oldal(i Ob)
külső oldalán emlegetett
sarkos házunk sarka felé
coboly-vadászszerencsével(??)¹⁹¹ levő felmerülő gondolatod,
(bálvány)bácsi, dalold te, (bálvány)bácsi, aranyos!
fekete vizű táplálékos Szoszvád
közepétől
(bálvány)bácsi, repülj te, (bálvány)bácsi, aranyos!
Alacsony párnát, ha (fejed alá) teszel,
(mint) szalu-nyél élű helyen¹⁹²
felülről hadd forogjál (rajta), (bálvány)bácsi!
Mocsári állattal teli házba,¹⁹³
kis leány zajos házban
kis fiú zajos házban
(bálvány)bácsi, állj¹⁹⁴ (elő) te!
Erdei bálvány vadászszerencsés táncod
kis leány életkoráért,
kis fiú életidejéért
(bálvány)bácsi, járd te, járd, (bálvány)bácsi,
cobolyos lány ...-ért,¹⁹⁵
(bálvány)bácsi, járd te!

¹⁹¹ [lappangó lábjegyzet]

¹⁹² [lappangó lábjegyzet]

¹⁹³ [lappangó lábjegyzet]

¹⁹⁴ [lappangó lábjegyzet]

¹⁹⁵ [lappangó lábjegyzet]

Futó ló formájú városod végében

Grigorij Prokopjevics Szmolin

1982.PO.18B

ekšańšap – medveünnepi bálványtánc ének

A Nagy-Ob menti Vezsakari (osztj *jem wəš*, vog *jalp us*) faluban székel a *pör* frátia fő bálványa, a híres Szent-városi öreg (osztj *jem wəš iki*, vog *jalp us ʒjka*), akit medve alakja miatt Karmos öreg (osztj *künšəŋ iki*, vog *konsiŋ ʒjka*) néven is emlegetnek. Ennek van két szolgálonője, akik a bálvány „városa” (a faluval szemközti parton levő hegy) környékén, más vélemény szerint magában a városban laknak és főként a halászszerencse biztosításával foglalkoznak.

A szolgálonők medveünnepi táncához tartozó ének műfajával kapcsolatban nem világos, hogy a bálványtáncot megelőző énekek (*ekšańšap*) vagy esetleg a táncos színjátékok (*təŋəttəp*) kategóriájába sorolandó-e.

Mivel az éneket az expedíció után jegyeztem le, a szöveg feldolgozására nem volt lehetőség. A szinonimák fordítása ezért több helyen is bizonytalan.

Futó ló formájú városod¹⁹⁶
 végében lakoztad közben
 mocsári állat nyolc jó karmával,
 erdei állat nyolc jó karmával
 készítenek (fel engem), állatot.¹⁹⁷
 Futó ló formájú város,
 menő ló formájú város,

¹⁹⁶ A Szent-városi öreg bálvány szent helyének neve. A szent hely Vezsakari faluval szemben a Nagy-Ob magas partján fekszik, ahol a parti hegyvonulat alakja a helybéliek szerint futó lóra emlékeztet. A hegyen valóban megtalálták egy régi obi-ugor erődítés maradványait.

¹⁹⁷ A fenti bálványszellemet ember alakja mellett medve alakúnak is tartják, erre utal az ének kezdete, meg a Karmos öreg elnevezés is. Az első mondat elég bizonytalan: egyes szám 2. személyben kezdődik, majd átvált egyes szám 3. személyre (eredetileg ez lenne a logikus kezdet), az ének a bálvány nevében szól. A mondatban nem világos, hogy aktív vagy passzív értelemben használdik-e a folyamatos melléknévi igenév.

városom végében
coboly nagy gyönyörűséges imát
most, ha intéznek hozzám,
mezei egér szent alakjára
változom én,
mezei egér szentséges alakjára
változom én;
kis lány lélekkel teli,
lélekkel teli puttonyommal,¹⁹⁸
kis fiú sötét lelkű
lélekkel teli puttonyommal
mezei egér szent alakjára
változom én.
Mocsári állat öcsémnek bizony
leány zajos zajos házát,
fiú zajos zajos házát
most, ha csinálják,
mezei egér szent alakjába
kerülök én,
mocsári állat öcsém kedvéért,
erdei állat öcsém kedvéért
(ide) jövök én.
Mocsári állat szent hangján
felüvöltök (én), állat,
változom(?)¹⁹⁹ (én), állat.
Leányt szülő sok úrnő,
fiút szülő sok úrnő
kendőre való ... sok fémdísz
hajigálnak ők,²⁰⁰
szára-törött sok gyűrű

¹⁹⁸ Hit szerint, ha valakinek a lelkét elrabolja a Kórfejedelem, a Szent-városi öreg egér alakúvá változva a föld alatt elmegy hozzá, megszerzi tőle, és nyírhéj puttonyában visszaviszi a beteghez, ill. a lélek hiánya miatt aludni nem tudó emberhez.

¹⁹⁹ A fordítás bizonytalan, lehet, hogy szövegtévesztés.

²⁰⁰ A nők, ha medvével találkoznak vagy medveünnepen vesznek részt, fém ruhadíszeket és egyéb fém ékszereiket (pl. gyűrűiket) dobják a medve elé ajándéku. Így mutatják ki tiszteletüket a Szent-városi öregnek is.

sokját ömlesztik.

Leány lelket vittemben,²⁰¹

fiú lelket víve

járkálók én,

mezei egér szent alakjára,

mezei egér szentséges alakjára

változom én,

állok én.

Futó ló formájú város,

menő ló formájú város,

formájú városom végében

ott van nekem:

réz csengős két szolganóm,

réz csengős két szolgám

van ott nekem.

Tojáshéj gömbölyű város,²⁰²

tojáshéj gömbölyű város,

gömbölyű városukban

rénbika lábszár nagyságú dorombbal²⁰³

doromboznak ott ők,

vad lábszár nagyságú dorombbal

doromboznak ott.

Bizony hát,

(ott) laknak ők.

... pikkelyű nagy tokhal

... pikkelyű nagy nyelmalazac,

ha felmerül,

ha felvándorol (a folyón),

nekik imádkoznak;

a felső folyástól levonuló sok fiuk,

a felső folyástól levonuló sok fiuk számára

²⁰¹ Lehet, hogy szövegtévesztés, helyesen: 'víve'.

²⁰² A szolgálónők városának neve.

²⁰³ Az obi-ugorok rénszarvas lábszárcsontjából faragják a dorombot, mely néhány mm vastag, 15–20 cm hosszú csont lapocska, középen hosszában kivágott „nyelvel”. A végén átfűzött íncérna rángatásával hozzák rezgésbe a nyelvet, a játék technikája ezen kívül azonos az európai dorombjátékával. Női hangszer.

... pikkelyű nagy tokhalat,
pikkelyű nagy halat
mozgatnak meg ők,
forgácsolnak ők.²⁰⁴
Kis halat, ha forgácsolnak,
kis hal kel ki (az ikrából),
nagy halat, ha forgácsolnak,
nagy hal kel ki (az ikrából).
Futó ló formájú város,
formájú városuk végében
rénbika lábszár nagyságú dorombbal
doromboznak ott,
vad lábszár nagyságú dorombbal
doromboznak ott.
Hej-ej-je,
hírhozó állat hét hírünk,
üzenethozó állat hat üzenetünk
maradjon itt!

²⁰⁴ Az előadó színészek forgácsot szórnak a nézőknek a halak jelképeként, ez szerencsés halászatot biztosít a következő szezonban.

Magányos patakvidék haragos úrnője

Grigorij Prokopjevics Szmolin

1982.PO.17

ekšanšap – medveünnepi bálványének

Az ének a Kazimi istennő (*kasəm naj*) bálványéneke a medveünnepen, egy nőnek öltözött férfi adja elő. Szűzsége alapvetően különbözik a szokásos medveünnepi bálványénekekétől, melyekben a bálvány-szellem lakhelyének és külsejének leírása után a medveünnepre való utazás és az ottani szereplés következik. A Kazimi istennő énekében a medveünnepről említés sincs (lehet, hogy eredetileg más műfajhoz tartozott, és később került a medveünnepi repertoárba).

Az ének szövege elég töredékes, tele van az istennő mondájára utaló homályos célzásokkal, párbeszédekkel. Magát a mondát az adatközlő nem ismeri pontosan. A szövegből annyi vehető ki, hogy az istennő a hajfonatába fűzött lélekmadarait széteresztí, azok elkezdik csipkedni a szent nyírfák barkáit, amiktől nagy hideg keletkezik. Az istennő bátyja figyelmezteti hűgát, hogy hívja vissza a madarakat, mert az erdőben járó vadászok megfagynak. Csernyecov egyik cikkében (Csernyecov 1959: 139) utal arra a motívumra, hogy a Kazimi istennő bátyja nyállal megriasztotta a nyírfán ülő, nyírfajd alakú lélekmadarakat (vog *saiŋtal'aŋ űj* 'hajfonat végi madár' – Csernyecov a reinkarnálódó nemzetségi lélekkel azonosítja), amiért hűga később megbüntette. Az énekben a madarak visszafogása után az istennő véráldozatot követel híveitől, majd biztosítja őket, hogy a továbbiakban nem fognak szűkséget szenvedni.

Az istennő éneknyelvi neve „Magányos patak/folyó(vidék) haragos úrnője” az énekes szerint arra utal, hogy a Felső-Kazimon nincs más komolyabb bálványszellem; a „haragos” jelzőt a nyenyecékkel és obi-ugor csoportokkal vívott többrendbeli háborúja miatt kapta.

Magányos patak(vidék) haragos úrnője(ként)

magányos folyó(vidék) haragos úrnője(ként)

lakoztom közben

lakoztom közben, lakoztom közben

száz vörösfenyőjű vörösfenyős dombon,

sok vörösfenyőjű vörösfenyős dombon

magányos patak(vidék) haragos úrnőjé(nek),
magányos folyó(vidék) haragos úrnőjé(nek)
aranyos barkájú hét nyírfám
van nekem.

Hát bizony,
hajfonat(om) végén levő sok madár²⁰⁵
aranyos barkájú hét nyírfám
barkáit mind
megeszi hát.

– Magányos folyó(vidék) haragos úrnője,
magányos patak(vidék) haragos úrnője
a hajfonat végén levő sok madarat
miért engedte el?

Arany tollú tollas nyilat
ha előveszek,
szárnyvégi sok jó evezőtollukat
elnyírom én.

Magányos patak(vidék) haragos úrnője,
nővér(em),
hajfonat végen levő sok madarad
gyűjtsd vissza,
tartsd vissza!

Hát bizony,
erdőbe menő sok férfi
hidegtől fagyó keze vége
megfagy a hidegtől,
vadonba menő sok férfi
hidegtől fagyó keze vége
megfagy a hidegtől. –

Hajfonat végén levő sok madarát
széjjel eresztette,
(?)²⁰⁶ végén levő sok madarát
széjjeleresztí;
tojáshéj vékony jég

²⁰⁵ Az énekes szerint nyírfajdok (*jītrət*), melyek a copf vastagabbá tételére szolgáló kóccal vannak a hajba fonva (vö. madár alakú fém hajdíszek).

²⁰⁶ A *sewəŋ* 'hajfonatos' / *weśəŋ* 'szépséges' paralelizmusból származó elvonás; a szónak nincs a mondatba illő értelme.

így fagy,
tojáshéj vékony jég
így keletkezik.
Hát bizony,
hát bizony,
elmés nő kis elmém
hova fordul?
Hát bizony,
hajfonat végén levő sok madaram
visszagyűjtöttem hát,
visszafordítottam hát.
Elmés nő kis elmémmel
fel sem vettem,
csak úgy visszafordítottam,
– Szabadon levő (?),
hát bizony,
rénbikás nyájakat végéből
állatos nyájakat végéből
anyátlan apátlan kis rénborjút,
apátlan²⁰⁷ kis fiókát
fogjak meg,
sarkos házatok sarkához,
zugos házatok zugához
fogják meg,
coboly(prém) nagy gyönyörűséges imát,
vad(prém) nagy gyönyörűséges imát
intézzetek (hozzám) ti!
Hát bizony,
hát bizony,
felmerülő, felmerülő
áradmánytavi hal(ként) lebegő gondolatom
hova merül fel,
obi hal(ként) lebegő gondolatom
hova merül fel:
zugos házam zugához,
sarkos házam sarkához.

²⁰⁷ A szópár második fele vagy tévesztés, vagy jelentés nélküli ikerszó.

Lány(nemzedék) gyökerű gyökeres²⁰⁸ vidéket,
fiú(nemzedék) gyökerű gyökeres vidéket
ha én talállok,
ha én talállok,
hát bizony,
cobolyprém gyönyörűséges imát,
vadprém gyönyörűséges imát
honnan vesznek²⁰⁹?
Hej, hej,
hej, hej,
eső, ha keletkezik, esővíz erejével,²¹⁰
szél, ha keletkezik, szél-víz erejével
lakoztok, fiókák²¹¹
éltek, fiókák.
Éhező szívetek jó végei
ne éhezzenek,
fázó testetek jó végei
ne fázzanak!

²⁰⁸ Magyarázat: *rutən jetpenəs, kāk juχ ter* 'a nemzetség előre ment (ágazott), mint a fa gyökere' – azaz népes vidék.

²⁰⁹ Ti. ínségükben nincs mit áldozniuk.

²¹⁰ Nincs élelmük. *rűw* 'meleg fuvallat; az étel, ital ereje'

²¹¹ Az istennő imádói.

Atyja akaratát keresztezett úrnő

Grigorij Prokopjevics Szmolin

1982.PO.28

ekšańšəp – medveünnepi bálványének

Az ének *aj kăttas* 'Kis Kaltes' istennő medveünnepi táncához tartozik.

Az énekes szerint Kis Kaltes a legfőbb obi-ugor istennő, (*un*) *kăttas ānkə* '(nagy) Kaltes anya' leánya. Kaltes anya a születendő gyermekek számának, nemének és életük hosszának meghatározója az egész északi obi-ugorságnál, a központi (obi vogul, serkali és kazim-torkolati osztják) területet kivéve pedig a szülő nők fő védelmezője is. Az istennő székhelyéhez, Kaltiszejani faluhoz (*kăttas kurt*) közel eső központi vidéken némi differenciálódás figyelhető meg az anya- és leány-istennő funkcióiban, amennyiben itt az előbbi csak a gyerekek számát és életük hosszát határozza meg, míg a szülés lefolyásáról az utóbbi gondoskodik. Jóindulatának megnyerése céljából a szülő nők külön áldozatot mutatnak be neki. A Kaltiszejani környéki osztjások úgy tartják, hogy Kis Kaltes nem a lánya, hanem a menyé a főistennőnek, akinek hét fia közül a falu közelében lakozó *kăttas pōχ* 'Kaltes-fiú'-nak a felesége. Kis Kaltes szent helye Kaltiszejani határában volt, nem messze anyja szent helyétől, bálvány-ábrázolását és a felajánlott holmikat egy fa törzséhez erősítve tartották. Újabban a szomszédos Muligort falu egyik házában őrzik a hozzá tartozó szent ládát, s ide tevődött át kultuszának központja (bár egyes vélemények szerint a láda nem hozzá, hanem az anyjához tartozik).

Az éneket és a táncot egy díszes női ruhába öltözött, nagy rojtos kendőket viselő férfi adja elő (a kendők az istennőnek ajánlott áldozati kendők megjelenítései).

Atyja akaratát keresztezett úrnőként,²¹²
 anyja akaratát keresztezett úrnőként,

²¹² Kis Kaltes éneknyelvi neve; *āŋket-ašet jasəŋ ān' χutte, tūw wūrajət nōχ payətl* 'anyja-apja szavára nem hallgat, az ő szándéka kerül fölül' – magyarázza az énekes. A formula ismeretes a nyizjami, serkali és kazimi osztjások közt, de nem találtam olyan embert, aki az alapjául szolgáló mondát pontosan ismerte volna.

tavaszi hófajd alakú úrnőként,²¹³
ősz hófajd alakú úrnőként
neveznek (engem), úrnőt.
Hét fenyves magasságabeli²¹⁴ úrnőként,
hat fenyves magasságabeli úrnőként
lakozom (én), úrnő.
Tavaszi hófajd alakú úrnőként
neveznek (engem), úrnőt,
anyám akaratát keresztezett úrnőként,
atyám akaratát keresztezett úrnőként
neveztetem (én), úrnő,
lakozom (én), úrnő.
Bizony hát,
hét rénbikabőr ágyneműjű²¹⁵ úrnőként
neveztetem (én), anya,
lakozom (én), anya.
Atyám akaratát keresztezett úrnőként,
anyám akaratát keresztezett úrnőként
neveznek (engem), úrnőt.
Bizony hát,
lakoztam közben,
lakoztam közben, lakoztam közben
lánya-nincs sok anya,
fia-nincs sok anya
lúdtoll magasságú(?) fészket,
magasságú fészket raktának²¹⁶
idején,

²¹³ Ez a formula a női szépséget van hivatva kifejezni, más személyre is alkalmazható. Kis Kaltesnek van egy kultikusabb jellegű állandó jelzője is: *mānšam pīri tōwat aj naj, sōxtam pīri tōwat aj naj* 'megtépett makkréce nagyságú kis úrnő, kopasztott makkréce nagyságú kis úrnő', azaz nagyon kicsi nő.

²¹⁴ *šāš wəš jōḫan pūḫat sāḫḫam, tapət jītəp sāḫḫam* 'Serkali folyó (Serkalka?) melletti hegy, hét rétegű hegy', melyen hét szinten nő a fenyőerdő; az istennő szent laka a legfelső teraszon van. Az énekes eszerint délebbre teszi az istennő lakhelyét, bár Muligortban nevelkedvén jól ismeri a környékbeli hagyományokat.

²¹⁵ Hét rénbőr van egymásra terítve a fekhelyén.

²¹⁶ A metafora arra utal, hogy amikor a szüléshez készülődő nő elvonul a kisházba (*aj χot*), ott szénából készít fekhelyet magának a földön.

Coboly nagy gyönyörűséges imával,
ha nem állnak (elém),
jeges ajtósarok végében,²¹⁷
havas ajtósarok végében
húsos hét végéig
ülnek hát úgy,²¹⁸
csontos hét végéig
ülnek hát úgy.

Coboly nagy gyönyörűséges imát,
ha intéznek (hozzám),
üst (felfővésének) idejébe se telik,
tea (felfővésének) idejébe se telik,
lány-lelket, ha érez,
a lány-lelket elharapom(?),²¹⁹
fiú-lelket, ha érez,
a fiú-lelket megszüli(?);
ezért mondom,
anyám akaratát keresztezett úrnőként,
apám akaratát keresztezett úrnőként
neveztetem (én), úrnő,
lakozom (én), úrnő.
Tavaszi hófajd alakú úrnőként,
ősz hófajd alakú úrnőként
neveztek (engem), úrnőt.
Hét rénbikabőr ágyneműjű úrnőként
lakozom (én), úrnő.
Hírvivő állat hét hírem,
üzenetvivő állat hat üzenetem
maradjon itt,
maradjon itt!

²¹⁷ Hit szerint Kis Kaltes a szükséges ima és ételáldozat nélkül nem tud bejutni a kisházba, hogy a szülésben segítsen, hanem körülötte kering. Így a szülő nő sem foglalhatja el helyét. A „jeges/havas ajtósarok” motívum a ház legrosszabb, a folklórban gyakran büntetés szerepét betöltő helyére utal. NB. amennyiben a nő nem a kisházban szült, úgy a küszöbön kellett világra hoznia gyerekeit.

²¹⁸ Az istennő segítségével nélkül sokszor hetekig nem indult meg a szülés.

²¹⁹ Elég zavaros metafora, fordítása sem biztos. Arról van szó, hogy Kis Kaltes mintegy „kiengedi” az anya méhéből a gyereket.

II.3. Medveünnepi színjátékénekek

Medveünnepi színjátékok vagy táncénekek: nyírhéj álarczban s feltűnő öltözékben tartott, rithmikus taglejtésekkel kísért énekes előadások, melynek tárgyai víg, bohókás, néha fajtalan tárgyú jelene-
tek, főkép a halászat és vadászat kalandjai, az élet nyomorúságai s a szerelmi kicsapongások köréből.

VNGy I: XXXIX

A színész [...] elnyűtt rénszarvasprém-ben és csizmában jelenik meg.

Prémjét némelykor kifordítja. Komikus jelenetekben feltétlenül álarcot vesz fel. Az álarc nyírkéregből készül és rendszerint nagyorrú.

Kannisto 1977: 190

Ezután következik a medve számára szórakoztató, ember számára didaktikus rész, táncos közjátékokkal tagolva.

Nyírkéreg maszkos szereplők néhány percnyi énekes-pantomimos színjátékokat adnak elő, ezek száma százas nagyságrendű lehet. Ezek a természet és társadalom, szupranormális és köznapi kategóriák, összefüggések fontosabb momentumait tükrözik a komikumtól a morbidon, groteszken át a fenségsig terjedő esztétikai minőségekben.

Schmidt 2025: 145

A jelenlegi medveünnepnek legjellemzőbb vonása a színjátékok egyre növekvő szerepe.

Az ünnepnek az a része, amely még megőrizte a vallási mozzanatokat, már kevésbé kelti fel a közönség figyelmét. A közönség nagy többségében főleg a *tuli lap* (színjátékok, teatralizált táncok, bábszínház stb.) kezdetére gyűlik össze, vagyis az ünnep legélénkebb és legvidámabb része érdekli őket.

Csernyecov 1977: 205

Az Erdei öreg és a hét kisgyerek²²⁰

Joszif Alekszejevics Griskin

1982.TU.51

аӡӡаӡаӡа – medveünnepi báb-színhát

Régi medveünnepi báb-színhát éneke Tugijani faluból. Az énekesnek és feleségének hozzáfűzött magyarázata eléggé zavaros.

A színhát a falu legmagasabb rangú bálványszellemének, a *pör* frátriájú Griskinek által birtokolt *ӡӡӡӡ iki* 'Erdi öreg'-nek a kultuszához tartozik. Az énekes tulajdonképpen nem szerepel a színhátban. A medveünnepi ház közepén felállítanak egy kb. ágy nagyságú deszkaemelőt, ennek közepén helyezkedik el az a férfi, aki a bábokat mozgatja. A bábokat 40 cm hosszú, kereszt alakban összeillesztett rudakból csinálják, melyekre megfelelően kis méretű ruhát húznak (a kereszt szárai a bábuk karjai). A bábuk mögé áll a bálványszellemnek öltözött szereplő, és mozdulatlanul nézi, ahogy a bábuk „táncolnak”.

A színhát igen ősi, jelentése már nem egészen világos az előadók számára sem. Magyarázatuk szerint a bábuk hét kislány személyesítenek meg, akik az Ob felső folyása felől érkeztek, hogy az ünnep alkalmával eljárák a bálványszellemnek szóló táncot. A hátuk mögött álló Erdi öreg azt figyel, hogy a táncot (illetve éneket) jól adják-e elő. Joszif Griskin a magyarázat során többször is hat gyereket említett, a hetedik szereplő maga a bálványszellem.

Tugijaniban ugyan nem mondták, de más falvakban igen, hogy az Erdi öregnek – mint oly sok más bálványnak – hat testvére van, illetve összesen hét ilyen nevű bálvány ismeretes. A kis-szöszvái Grigorij Szmolin szerint a legöregebb közülük (esetleg az apjuk) a Kis-Szöszvánál lakozik, tehát jóval délebbre Tugijani falunál. A színhát talán a bálvány déli eredetével kapcsolatos: származási helyéről érkeznek a valaha hozzá tartozott népesség képviselői, hogy tiszteletüket tegyék(?).

Az éneket archaikus trichord dallamra, rendkívül méltóságteljes, emelkedett stílusban adta elő az énekes.

²²⁰ *ӡӡӡӡ iki pa ӡаӡӡӡӡӡӡӡӡ* [a hanti és a magyar is Schmidt Éva által megadott cím – a szerkesztők]

... *i* (*χ*) *ije*(*γo*)
 a múltkor mondom:
 táplálékos *šōpər*-ezüsttel teli házban,²²¹
 lábas ... ülte házban²²²
 húsz rénbika futotta táplálékos Obuk
 felső folyásánál
 kicsodánk lakozik?
 Arany sirály(ként) (széltől) fűtt fiú.²²³
 Háta falum háta mögött
 keze gyenge hét kis fiú,
 ők táncolnak hát (neki).²²⁴
 Hét gyermek jó gazdája,
 háta ember hátunk mögött
 istennek tetsző²²⁵ hét kis gyermek
 gazda-embereként
 kicsodájuk áll?²²⁶

²²¹ A medveünnepi ház. A sor első szava valószínűleg tévedés, általában folyók jelzőjeként használatos, nehezen érthető, miként vonatkozhat fémre.

²²² Szintén a medveünnepi ház egyik kifejezése, az énekes a sor közepén meg is jegyezte: *məjpər*, *wante*, *aʎaʎi šiti* 'a medvét, látod, így nevezik'. A szöveg feldolgozásában segítő polnovati Marfa Nyomiszova szerint azonban *kürηaʎ* 'lábas' = 'gyökeres', *wənsi(wə)* 'erdei fenyő', a frázis értelme számára nem világos.

²²³ Az Erdei öreg bálványszellem éneknyelvi neve. Utótagja eredetileg *χo* 'férfi', a *pōχ* 'fiú' szó csak kedveskedést hivatott kifejezni.

²²⁴ A bálványszellem medveünnepi táncát imitálja a bábuk mozgásával az egyik szereplő.

²²⁵ (*nōmsəʎ*) *χəwi* 'jószándéka-felmerülő' – *məsti* 'tetsző'.

²²⁶ Tkp. 'ül, van'.

Táplálékos Nyarasz melléki kis úrnő anyám

Grigorij Prokopjevics Szmolin

1982.PO.14

tăḡəttəp – medveünnepi színjátékének

Az éneket a medveünnep egyik estéjének második, szórakoztató részében adják elő. A műfaj megjelölése feltételes; az adatközlő először *tăḡəttəp* 'medveünnepi színjáték'-nak nevezte, de később hozzátette, hogy az eseményeket nem jelenítik meg, és nem táncolnak hozzá, hanem egyszerűen kiáll egy férfi, és elénekli az éneket (*tām ān' jakta; āt ar* 'ezt nem táncolják; egyszerű ének').

Szüzsé: a lányt ugyanarról a folyóvidékről jött násznép kéri meg, mint ahonnan anyja is származik. A lány nem egyezik bele a házasságba, félve, hogy valamelyik anyai rokonához megy férjhez. *āḡket uttā mīṡ ewət mājna jōḡətsa, tūw īšə tūw rāḡtətə jōḡtan, šīṡ ānt ḡčijta. āḡket tantəḡ ḡaras pelkat ne, īšə tantəḡ ḡaras pelk ne īj šāttā šī mājna jōḡətsə. wət, tūw ānt ḡčijts īj unt ḡəta tusə, unta.* 'Az anyja lakta földről jött érte násznép, neki is (az ő) rokonai, nem akar oda (menni). Az anyja táplálékos Nyarasz melléki nő, (az) is táplálékos Nyarasz melléki nő, és onnan jött érte a násznép. Hát, nem akart, és elvitték az erdei házba, az erdőbe.' A lányt ennek ellenére eladják szülei. Éjjel, a nászéjszaka előtt könnyörögni kezd, hogy inkább a félelmetes erdei lények, a *meḡkek* vigyék el, mint hogy megvalósuljon a házasság. Az öreg *meḡk* fia bagoly képében el is viszi apja házába. Az adatközlő szerint a *meḡk*nek hét fia és lánya van, akik mind 5 méter magas, ember alakú, rosszindulatú lények, kivéve egy fiút és egy lányt, akik ember nagyságúak, jóindulatúak, és a *mīš jōḡ* kb. 'erdei tündér nép'-hez tartoznak: ez a fia viszi el a lányt. *tūw mīš ḡu, meḡk ašet ḡətna uta; tunḡ ānta.* 'Ő *mīš* -férfi, *meḡk* apja házában él; nem bálványszellem.' Az öreg *meḡk* azzal bünteti az engedetlen lányt, hogy tükkel kivert deszkán táncoltatja, míg fia ki nem menti ebből a helyzetből.

Az ének távoli rokonságot mutat a Medve-gombos, táplálékos Nyarasz [SÉK7: 38–40] énekkel, amelyben a szintén (apai ágról) Nyarasz menti lány a nem tetsző vőlegény elől kiszökik az erdőbe meghalni, ahol egy *mīš*-férfi (*wūr(a) mīš ḡu(ja) sewat aḡ urt*) 'vadonbeli *mīš*-férfi hajfonatú fiatal fejedelemlős' veszi magához.

Táplálékos Nyarasz melléki kis úrnő,
melléki kis úrnő anyám
zelnicefa bordájú bölcsőben,
vadrózsafa bordájú bölcsőben
ringat (engem), leányt,
ringat (engem), anyát²²⁷.

Táplálékos Nyarasz melléki úrnő,
melléki úrnő anyám
... láb nagyujj drága hegyével
ringat (engem), leányt,
ringat (engem), anyát.

Ezenközben
érett húsom jó vége
(nekem), leánynak, megérik,
érett csontom jó vége
(nekem), leánynak, megérik.
Növekedő nő kezecském jó ízülete
(nekem), leánynak, megnövekszik,
növekedő nő lábacska jó ízülete
(nekem), leánynak, megnövekedett,
Érett húsom jó vége
(nekem), leánynak, megérett.

Táplálékos Nyarasz melléki úrnő,
melléki úrnő anyám
zelnicefa bordájú bölcsőben
ringatott (engem), leányt.

Érett húsom vége
(nekem), leánynak, megérett;
kezem kézzé lett hát,
lábam lábbá lett.

Egyszer valamikor, egyszer valamikor,
miközben (így) élek,
táplálékos Nyarasz mellékéről
hús emberű emberes jó násznép,
tíz emberű emberes jó násznép
érkezett hát.

²²⁷ 'anya' – a 'lány' paralelszava, nem szó szerint értendő.

Fiatal elméjű nő fiatal jó elmémnek
nem tetszik:
táplálékos Nyarasz melléki kis úrnő,
melléki úrnő anyám
zelnicefa bordájú bölcsőben
minek ringatott engem?
Táplálékos Nyarasz melléki kis fejedelemhőshöz
ahogy nem mennék,²²⁸
azonközben
šōpār-ezüst kis menyasszonydíjért,
kami-ezüst kis menyasszonydíjért
(engem,) leányt, eladtak,
(engem,) leányt, eladtak.
Fiatal elméjű nő fiatal jó elmémnek
nem tetszik hát.
Semmi hosszú időbe nem telt,
függönyös kis (nász)ágyhoz,
gyékényes kis (nász)ágyhoz
vittek (engem), leányt.
Díszgombos²²⁹ száz sok ruhám,
gyöngyös száz sok ruhám
feladták (rám) íme,
függönyös kis (nász)ágyhoz
vittek most íme.
Fiatal elméjű nő fiatal jó elmémnek
nem tetszik hát.
Ezenközben
fiatal elméjű nő fiatal jó elmémmel
hogyan is elmélkedem hát:
bálvány szem sötét éjszaka
eljött már,
pörgő orsó módjára
forgolódom (én), leány.
Táplálékos Nyarasz melléki kis fejedelemhőshöz
ahogy nem mennék,

²²⁸ Tkp. 'nem mentem helyében'.

²²⁹ A régi női posztóköpenyen a kezelőn, a derék alatt és a gombok helyén ónból öntött, apró kerek „díszgombok” sora alkotta a díszítést.

valamerre felé emlegetett
 vadonbéli lénnel²³⁰ tele város,
 erdőbéli lénnel tele város,
 belsős város belsejébe
 vigyenek engem (inkább),
 villára (való) hús hét falatjaként
 szúrjanak (villára inkább)!
 Ezenközben
 erős vihar dörgő zajával
 vadonbéli bagoly alakú fejedelemhős
 ereszkedett hát le íme.
 Hajfonatos nő(nek) levő hajfonatomnál (fogva)
 vadonbéli bagoly hét karmával
 felemelt (engem), íme,
 felvitt (engem), íme.
 Száz vörösfenyőjű vörösfenyős dombon
 vörösfenyő szálfából ácsolt (?) házba
 bevitt (engem), leányt.
 Elülső priccsnek ebben az első sarkában,
 elülső priccsnek abban az első sarkában
 sasfészek fejű öreg,
 öreg üldögél.
 Elülső priccsnek ebbe az első sarkába,
 előre ültettek íme.
 Zugos ház zugából
 állat karmos szent dombrát
 levett hát,
 ötujjú ujjas két kézzel
 játszik most, íme.
 Szárnyas madarak, ahogy mennek,
 lábas állatok, ahogy mennek,
 úgy játszik íme.
 Gyékényes ágyam gyékényén
 pörgő orsó módjára
 pörgők (én), leány.

²³⁰ *ut'sə* 'erdei szörny', itt az *unt* *öt*, illetve *mej**k* 'erdei dolog', 'rosszindulatú erdei óriás' szinonimájaként szerepel.

Egyszer valamikor, egyszer valamikor
állat karmos szent dombrát
zugos ház zugába
előre lett dobva,
férfi törzs (alakú) dombra
ötujjú ujjas két kézzel
elő lett rántva.
Szárnyas madarak ahogy mennek,
lábas állatok ahogy mennek,
úgy játszik íme.
Pörgő orsó módjára
pörgők (én), leány.
Deszkás ház-padlóra
leereszkedtem íme,
tűs deszka tetejére
állítottak (engem), leányt.
Sötét vérem sötéten nyomódik ki,
fekete vérem feketén nyomódik ki.
Ezenközben
erős vihar dörgő zajával
kicsoda ereszkedett le?
Vadonbéli bagoly alakú fejedelemhős
vadonbéli bagoly hét karmával
(fel) vett most, íme,
felemelt most, íme.

Tunzingorti három lány

Grigorij Prokopjevics Szmolin

1982.PO.23

tǎŋəttap – medveünnepi színjáték

A Kis-Szoszva középső folyásának vidékén medveünnepeken szívesen adták elő a *Tunzingorti három lány* kezdetű színjátékot. A gúnyosan dicsekvő éneket a lányokat megjelenítő, női ruhába öltözött, három álarcos férfi énekli, miközben erősen karikírozott mozgással eljátssza a bogyógyűjtést, illetve a lányok medveünnepi táncát.

(Szmolin szomorkásan megjegyezte: „most már valóban csak a tölem származó három lány, a lányom és két lányunokám maradt meg az egész faluból”.)

Tunzingorti három lány,
lányok, lányok, lányok, nocsak,
anyák, anyák, anyák,²³¹ nocsak,
egyívású három lány,
egyívású három anya,
anyák, sétálunk,
lányok, sétálunk:
ha medve kerül, medvét ölni
tudunk bizony mi,
ha vad kerül, vadat ölni
tudunk bizony mi,
Zelnicéje megnőtt zelnicés erdőhátra
ha megyünk mi,
zelnicét gyűjteni tudunk mi,
csipkebogyója megnőtt csipkebogyós erdőhátra
ha megyünk mi,
(hát) csipkebogyója megnőtt csipkebogyós erdőhátra
járunk is mi.²³²
Tunzingorti három lány,
lányok, felserdültünk.

²³¹ A 'lány' szó paralelszava; a lányoknak nincs gyerekük.

²³² Valószínűleg ennek a sornak a „zelnicét gyűjteni tudunk mi” sor mintájára kellett volna alakulnia.

Ha medve kerül, medvét ölni
tudunk bizony mi,
ha medve kerül, medve(ünnepet) táncolni
tudunk bizony mi.
Kezes száz sok táncunk
járjuk is mi;
ha vad kerül, vadat ölni
tudunk bizony mi,
ha medve kerül, medvét ölni
tudunk bizony mi.
Tunzingorti három lány,
lányok, lányok, lányok, nocsak,
lányok, felserdültünk,
bizony hát.

A *sɔχtas* folyó oldalán

Grigorij Prokopjevics Szmolin

1982.PO.25

tǎŋəttəp – medveünnepi színjáték

Szmolin szerint a színjáték a kis-szoszvai medveünnepnek népszerű, szinte kötelező darabja volt. Elég régi lehet, mert már gyerekkorában, sőt szülei fiatalsága idején is jól ismerték. A színjáték keletkezési helyét nem tudja, azt sem, hogy merre van a benne emlegetett *sɔχtas* (*sőχtas*?) folyó, de a szöveg egyes fordulatai és a 'föld, vidék' szónak *műw* alakban való előfordulása arra enged következtetni, hogy északibb területről származik.

A színjátékot általában három férfi adta elő (szükség esetén ugyan egy is eljátszhatta), akik közül az egyik énekelt, a többiek pedig táncoltak. A szereplők kifelé fordított, régi prémruhákba öltözve maszkírozták magukat medvének és az ének szüzséjének megfelelően pantomimszerű mozdulatokkal érzékeltették mindazt, amiről szó volt: körben botladoztak a magas fűben, a tehén után vetették magukat, végül mindannyian táncolni kezdtek. A színjátékot a nézők viharos nevetése kísérte, mivel a szöveg tele van rejtett erotikus vonatkozásokkal. Az énekben azért van olyan sok ismétlés, hogy a szereplőknek ideje legyen az események eljátszására.

sɔχtas folyó oldalán,
sɔχtas patak oldalán,
 oldalas folyó oldalán
 holdtól körbejárt holdas vidék,
 naptól körbejárt napos vidék,
 vidék volt (ott) bizony.
sɔχtas folyó oldalán,
sɔχtas patak oldalán
 holdtól körbejárt holdas vidék,
 naptól körbejárt napos vidék,
 vidék volt (ott) bizony.
 Szénával teli hasú nagy tehén,

az sétál (ott).²³³
Fekete fájú sok erdőhátnak,
öreg fájú sok jó erdőhátnak
sokja látszik itt.
Szénával teli hasú nagy téhennek
sokja sétál itt.
sɔχtas folyó oldalán,
sɔχtas patak oldalán
ha erdőbe megyek,
ha erdőhátra megyek,
szőrös öreg²³⁴ sok lépdél (ott),
szőrös öreg sok megy (ott),
szőrös öreg sok jár (ott);
vörös bogyójú²³⁵ bogyós fenyvest,
vörös bogyójú bogyós sok fenyvest
mind letapossa,
mind lenyomkodja²³⁶.
sɔχtas folyó oldalán,
sɔχtas patak oldalán
holdtól körbejárt holdas vidék,
naptól körbejárt napos vidék,
ījejeja-ījejeja
erdőháti öreg²³⁷ lépdelte vidék,
erdőháti öreg lépdelte vidék
volt ám ez.
Holdtól körbejárt holdas vidék,
naptól körbejárt napos vidék,

²³³ Eredetileg valószínűleg 'sokja sétál (ott)'.

²³⁴ Medve.

²³⁵ A *riχ* 'bogyó' szó a Kazim folyó vidékén metaforikusan női nemi szervet is jelent. Mint ilyet, sűrűen használják a 'vörös' jelzővel. (Innen van az az anekdota, hogy egy délebről való osztják fiú – más változat szerint osztjákul nem tudó vogul, illetve orosz – elmegy a lányokkal bogyót szedni, vagy vendégségbe, ahol bogyóval kínálják meg. A lányok megtanítják a bogyó nevét, amit a fiú a faluban illetéknépp ad elő: – *mŭjn ʌapətsijən?* – *wŭrti riχn*: (kérdézik:) – 'Mivel etettek meg? – Vörös picásával.')

²³⁶ Az aljnövényzet letaposása, lenyomása a nemi aktus metaforája, általában ilyen kifejezésekben: füvet/vesszőt tapostak.

²³⁷ Medve.

fekete fájú fás erdő,
vörös fájú fás erdő
volt ám az.
Füve sok volt;
a füvet lépdelni sem tudják,
a füvet tépni sem tudják;
füve sok van,
füve sok van.
søχtas folyó oldalán,
søχtas folyó oldalán
holdtól körüljárt holdas vidék,
naptól körüljárt napos vidék,
vidék volt bizony.

Úrnő, aszott úrnő

Grigorij Prokopjevics Szmolin

1982.PO.31

tǎņattap – medveünnepi színjáték

Szólótáncos színjáték a medveünnep szórakoztató részében. Egy nagyon sovány férfi felöltözik nőnek, arcára nyírkéreg maszkot húz, nagy esetenül bebukdácsol az ajtón. Az énekkel egyidőben elkezd táncolni groteszk mozdulatokkal, körbeforog, mindenfelé illegeti magát a nézőknek. A táncnak és az énekszövegnek is nyíltan szexuális jellege van; a nézők jót nevetnek a magát kellető vénasszonyon.

Az énekes nem tud közelebbi információt adni az ének keletkezéséről és a hősnőről, néhány szavából arra lehet következtetni, hogy még a nevét sem érti világosan. Valószínűleg más vidékről származó, régebbi színjáték.

Úrnő, aszott úrnő, aszott úrnő
lány, aszott úrnő, aszott úrnő,
anya, forgolódom,
anya, ...²³⁸
a házba, hová mocsári állat lépett be,²³⁹
szántsándékkal léptem be,
szántsándékkal jöttem be.
Úrnő, aszott úrnő, aszott úrnő
lány, aszott úrnő, aszott úrnő,
este felvevő,
vékony anyag(ból való) jó ing(em)
reggelig nem tart el:
keresztüldörzsölődik,²⁴⁰
vékony anyag(ból való) jó ing(em)
estvélig nem tart el:
keresztüldörzsölődik.

²³⁸ A sor a *tǎjta* 'birtokol; szül' igét tartalmazza, ez azonban sem a paralelizmushoz, sem a mondat értelméhez nem illik. Valószínűleg szövegrontás.

²³⁹ A medveünnepi ház.

²⁴⁰ Ti. a csontjai kilyukasztják a ruhát, a tánc mozdulataiból világossá válik, hogy milyen tevékenység közepette.

Úrnő, aszott úrnő, aszott úrnő
 lány, aszott úrnő, aszott úrnő,
 én, ha forgolódom,
 ha oldal, (hát) hét oldal (felé),
 ha oldal, (hát) hat oldal (felé)
 forgolódom (én), úrnő.

Úrnő, aszott úrnő, aszott úrnő
 lány, aszott úrnő, aszott úrnő,
 a telegyűlt, telegyűlt,
 telegyűlt nőjű házat,
 telegyűlt férfijú házat
 (körbe)forgom (én), úrnő.

Úrnő, aszott úrnő, aszott úrnő
 lány, aszott úrnő, aszott úrnő,
 este felvevő,
 vékony anyag(ból való) jó ing(em)
 reggelig nem tart el:
 keresztüldörzsölődik,
 este felvevő,
 vékony anyag(ból való) jó ing(em)
 keresztüldörzsölődik.

kajejiyi-(k)_ijjə,
 bevont íj jó hajlataként
 az úrnő, aszott úrnő hajladoz,
 nyírhéj bevonatú íj jó hajlataként
 az úrnő, aszott úrnő hajladoz,
 telegyűlt nős háznép,
 telegyűlt férfias háznép,
 férfias háznép, sok nőnek,
 nőnek mulatsága kedvéért
 szántsándékkal jöttem be,
 szántsándékkal léptem be.

Úrnő, aszott úrnő, aszott úrnő,
 lány, aszott úrnő, aszott úrnő,
 (ebbe az izé...) *šōpər*-ezüst sarkú sarkos házba,
kamə-ezüst sarkú sarkos házba
 mocsári állat öcsém kedvéért
 jöttem el én,

jöttem el én:
vidámság kedvéért jöttem,
érdekesség kedvéért jöttem.
Mocsári állat öcsémnél
az általam csinált kezes száz,
kezes száz sok mulatság,²⁴¹
lábás száz sok mulatság
mocsári állat öcsémnél
maradjon itt!

²⁴¹ Az eltáncolt tánc.

Hivatkozások

- Auel, Jean M. (1980), *The Clan of the Cave Bear*. Crown Publishers, New York.
- Bán Aladár (1913), *Medvetisztelet a finnugor népeknél, különösen a lappoknál*. *Ethnographia* XXIV: 205–222; In: *UO*: 169–185.
- Csernyecov 1959 = Чернецов, Валерий, *Представление о душе у обских угров*. *Труды Института этнографии. Новая серия* 51: 139.
- Csernyecov, Valerij (1977), *Az obi-ugor medvekultuszról. (Részletek. Az Ethnographiához benyújtott kézirat)*. In: *UO*: 198–205.
- Demény István Pál (1977), *Az északi-osztják hősi énekek történeti fejlődése*. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 21: 33–43.
- Demény István Pál (1978), *Az északi-osztják hősi énekek tipológiai jellemzése*. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 22: 147–158.
- DEWO, DEWOS = Steinitz 1966–1991
- Domokos Péter (szerk.) (1975), *Medveének. A keleti finnugor népek irodalmának kistükre*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Dudeck, Stephan (2022), *Hybridity in Western Siberian Bear Ceremony*. *Journal of Ethnology and Folkloristics* 16 (2): 43–85.
- Kálmán Béla (1980), *Leszállt a medve az égből*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Kannisto, Artturi (1977), *A vogul medveünnepek*. In: *UO*: 186–197.
- Kannisto, Artturi – Liimola, Matti (1958), *Wogulische Volksdichtung. IV. Band. Bärenlieder*. MSFOu 114.
- KT = Karjalainen, Kustaa F. – Toivonen, Yrjö H. (1948), *Ostjakisches Wörterbuch*. *Suomalais-ugrilainen Seura*, Helsinki.
- Moldanov 1999 = Молданов, Тимофей (1999), *Картина мира в песнопениях медвежьих игрищ северных хантов*. Издательство Томского университета, Томск.
- Munkácsi Bernát (1894), *A vogul nyelvjárások szóragozásukban ismertetve*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Munkácsi Bernát (1892–1902), *Vogul népköltési gyűjtemény*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

- Munkácsi Bernát – Kálmán Béla (1952), *Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény III/2*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Nagy Zoltán (2021), *Medvék, vadászok, történetek. A medve és az ember a Vaszjugán mentén*. PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan Kiadó.
- OVE1 = Steinitz, Wolfgang (1975), *Ostjakologische Arbeiten. Band I. Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- OVE2 = Steinitz, Wolfgang (1976), *Ostjakologische Arbeiten. Band II. Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pynnöniemi, Katri (2015), *Making sense of the Russian bear metaphor. The image of a threatened bear distracts us from understanding Russia's actions*. FIIA Comments 2015/2. https://fii.fi/wp-content/uploads/2017/01/comment2_2015eng (2025. 07. 03.)
- Rydving, Håkan (2010), *The 'Bear Ceremonial' and Bear Rituals among the Khanty and the Sami*. *Temenos* 46 (1): 31–52.
- Schmidt Éva (1985), *Utószó Juvan Sesztalov verseskötetéhez*. In: *Juvan Sesztalov: Julianus rám talált. Válogatta, szerkesztette, fordította és az előszót írta Bede Anna*. Kozmosz Könyvek, Budapest. 135–139.
- Schmidt Éva – Huszár Lajos (1983), *Egy kis-szoszvai medveének*. *Nyelvtudományi Közlemények* 85: 9–33.
- Schmidt Éva (2005), *A folklórarchívum alapításának előzményei*. In: *SÉK1*: 17–39.
- Schmidt Éva (2025), *Obi-ugor (vogul és osztják) vallás*. In: *SÉK8*: 139–158.
- SÉK1 = Sipos Mária (szerk.), *Jelentések Szibériából*. MTA Nyelvtudományi Intézet – MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest.
- SÉK5 = Sipos Mária (szerk.) (2011), *Medvekultusz*. Schmidt Éva írásai. Schmidt Éva Könyvtár 5. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- SÉK6 = Csepregi Márta (szerk.) (2023), *Tanulmányok az obi-ugor folklór köréből*. Schmidt Éva írásai. Schmidt Éva Könyvtár 6. HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont – HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest.

- SÉK7 = Kacs Kovics-Reményi Andrea – Sipos Mária (szerk.) (2024), *Lenyugvó nap arany hajfonata ha kibomlik...* Schmidt Éva Könyvtár 7. HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont – HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest.
- SÉK8 = Csepregi Márta (szerk.) (2025), *Nyelv, kultúra, revitalizáció. Válogatás Schmidt Éva tanulmányaiból.* Schmidt Éva Könyvtár 8. HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont – HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest.
- Smith, Robert E. F. (2012), *The bear cult among the different ethnic groups of Russia (sacred Russian bear).* In: Pungetti, Gloria – Oviedo, Gonzalo – Hooke, Della (eds), *Sacred species, sacred sites.* Oxford University Press. 278–290.
- Steinitz, Wolfgang (1989), *Texte aus dem Nachlass. Ostjakologische Arbeiten. Band III.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Steinitz, Wolfgang (1966–1991), *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache.* Akademie Verlag, Berlin.
- Sz. Bakró-Nagy Marianne (1979), *Die Sprache des Bärenkultes im Obugrischen.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- UO = Domokos Péter (szerk.) (1977), *Uralisztikai olvasókönyv.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- VNGy = Munkácsi Bernát (1892–1902), *Vogul népköltési gyűjtemény.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

Rövidítésjegyzék

Ber	berjozovi (Berjozov város környéki) hanti nyelvjárás
Kaz	kazimi (a Kazim folyó mentén beszélt) hanti nyelvjárás
Ni	nyizjami (a Nyizjami település környékén beszélt) hanti nyelvjárás
or	orosz
osztj	osztják (hanti)
Šer	serkáli (a Serkali település környékén beszélt) hanti nyelvjárás
Szo	szoszvai (a Szoszva folyó mentén beszélt) manysi nyelvjárás
vog	vogul (manysi)

A kiadványok rövidítéseinek feloldása a hivatkozásjegyzékben található.

Az énekek jegyzéke jelzettel és lapszámmal

A <i>σχητας</i> folyó oldalán	1982.PO.25	141
Állat, ébredj, ébredj, ébredj	1982.PO.32	78
Atyja akaratát keresztezett úrnő	1982.PO.28	127
Az Erdei öreg és a hét kisgyerek	1982.TU.51	132
Emberes <i>μαχαρη</i> folyóm forrásvidékénél	1982.PO.18A	91
Fehér csukabőr színűre vert falú házban	1982.PO.35	104
Fejedelem, arany, király	1982.PO.21	45
Fekete vizű, táplálékos Nagy-Szoszvád közepénél	1982.TU.54B	116
Felső ég-isten atyám	1982.PO.91	59
Futó ló formájú városod végében	1982.PO.18B	119
Hét vörösfenyő magasságú városod tetejében	1982.PO.16	110
Hétszárnyú <i>σῆρχω</i> -öreg	1982.PO.22B	95
Lúdhangos, hangos áradmánytó partján	1982.PO.39	107
Madárka énekelt, vidám városom végében	1982.PO.24	98
Magányos patakvidék haragos úrnője	1982.PO.17	123
Megindult folyóm hét forrásánál	1982.PO.34	28
Sötét cobolyt sötétre vágó földön	1982.PO.22A	50
Sügércsont-savanyodó áradmánytó	1982.PO.29	101
Táplálékos Nyarasz melléki kis úrnő anyám	1982.PO.14	134
Tíznőszájas szájas nő	1982.PO.26	81
Tunzingorti három lány	1982.PO.23	139
Úrnő, aszott úrnő	1982.PO.31	144

